

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Je Němec stále náš „dědičný nepřítel“?
Empirický výzkum národního stereotypu
v postojích žáků, studentů a učitelů dějepisu
Denisa Labischová

Osobnost Ignáta Wurma a jeho politické angažmá
v Národní straně na Moravě (1861–1891)
Pavel Krákora

Assessment of the attractions of the residential place
in Hungary
Zoltán Koltai, Mónika Galambos-Tiszberger

Ukrajinský historický narativ v období Juščenkovy
a Janukovyčovy historické politiky
Jiří Švec

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2014

Ročník 5 | Číslo 1

CIVILIA: Odborná revue pro didaktiku společenských věd
Ročník 5, číslo 1

Mezinárodní redakční rada:

prof. Dr. Bettina Alavi (Pädagogische Hochschule Heidelberg)
prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),
PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)
prof. Dr. phil Dr. habil. Mihály Sári (Hochschule „Eötvös József“ Baja, HUN),
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PeadDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR, v.v.i.)
prof. Dr. Rudolf Wichard (Pädagogische Hochschule Schwäbisch Gmünd, GER).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Technický a jazykový redaktor: Václav Kotrman

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epocha s. r. o.
Praha 2014

Vychází dvakrát ročně

Reg. č.: MK ČR E 19778
ISSN 1805-3963

Obsah

<i>Denisa Labischová: Je Němec stále náš „dědičný nepřítel“? Empirický výzkum národního stereotypu v postojích žáků, studentů a učitelů dějepisu. . . .</i>	4
<i>Libor Toman: CČS za první republiky – neúspěšný pokus o celonárodní církev?</i>	23
<i>Pavel Krákora: Osobnost Ignáta Wurma a jeho politické angažmá v Národní straně na Moravě (1861–1891)</i>	39
<i>Petr Nohel: Liturgický a sakramentální rozměr korunovace.</i>	48
<i>Jan Jirků: Novost nových médií.</i>	57
<i>Zoltán Koltai, Mónika Galambos-Tiszberger: Assessment of the attractions of the residential place in Hungary</i>	67
<i>Helena Skarupská: Porozumění etnicitě jako prevence rizikového chování</i>	85
<i>Jiří Švec: Ukrajinský historický narativ v období Juščenkovy a Janukovyčovy historické politiky</i>	95

Je Němec stále náš „dědičný nepřítel“? Empirický výzkum národního stereotypu v postojích žáků, studentů a učitelů dějepisu

Denisa LABISCHOVÁ

Is Still German Our „Hereditary Enemy“? Empirical Research of National Stereotype in Attitudes of Pupils, Students and History Teachers

Abstract: This article deals with the problems of heterostereotypes in Czech society, especilly in relation to Germans. Prezented are the main outputs from the quantitative research of historical consciousness of students (secondary schools, gymansiums).

Key Words: Empirical research, Didactics of history, Historical consci-ousness, Curriculum, Stereotype, Germans, European nations

Kořeny badatelského zájmu o historické stereotypy ve školní výuce dějepisu

Přibližně v polovině devadesátých let se začala oborová didaktika ve výzkumném týmu¹ Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity výrazně orientovat na empirické výzkumy interetnických postojů v návaznosti na obsahové analýzy základního edukačního média, tedy učebnic dějepisu. Konkrétně byly dějepisné učebnice zkoumány

¹ V týmu od jeho vzniku působili Blažena Gracová, Denisa Labischová a studenti magisterských studijních programů.

z hlediska množství informací o dějinách evropských národů (především sousedních, ale pozornost si získaly i ty geograficky vzdálenější – Estonci, Francouzi, Britové a Američané)² a z interpretačních aspektů jejich výkladu. Empirická šetření využívala pro sběr dat techniku dotazníku, byla realizována téměř výhradně na vzorku školní mládeže navštěvující různé stupně a typy škol (základní školy, střední školy poskytující všeobecné vzdělání i odborně zaměřené, univerzity) a sledovala vědomosti, stereotypní obrazy a hodnocení významných osobností a událostí dějin druhého národa.

Metodologicky se výzkumy opíraly především o práce zahraničních sociologů a lingvistů (Chlewiński, 1992; Borowczyk, 1993; Bartmiński, 1995; Bokszański, 2005; Błuszkowski, 2005) a o pravidelné průzkumy Centra pro výzkum veřejného mínění (obdoby polského Centra Badań Opinii Społecznej), Sociologického ústavu akademie věd ČR či dřívějšího Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě (Sokolová, Hernová, Šrajerová, 1997).

V nejstarších šetřeních se pro zjišťování konkrétních forem stereotypních představ používala metoda otevřeného dotazování s využitím otázek typu „*Jakými slovy byste nejlépe charakterizovali typického Němce...*“ Užití otevřených otázek má jisté nevýhody – obvykle je relativně nízká návratnost dotazníků, obtížná je kategorizace, s čímž je spojeno úskalí možného zkreslení výsledků. Největší inspirací v oblasti sběru dat se proto stal Bartmińského seznam třiceti pěti vlastností. Uplatněna byla tedy metoda sémantického diferenciálu pro postojoyé škálování (Bartmiński, 1995) a následná kvantitativní a kvalitativní analýza jednotlivých stereotypních atributů (sociální, psychologický, ideologický a existenční aspekt). Seznam byl ostravským týmem postupně modifikován. Bylo upuštěno od pětibodových škál ve prospěch jednodušší dichotomické verze dotazování. Časem byl také redukován počet nabízených vlastností pro označování „typických“ příslušníků jednotlivých etnik a národností (definitivně se jejich počet ustálil na dvaceti pěti).

² Témata zpracovali v rámci diplomových prací Eva Čaplová, Tomáš Diviš, Denisa Labischová, Kateřina Najdková, Natálie Šindelková a Jana Pchálková.

Vývoj bilaterální spolupráce v oblasti obsahu a interpretace českých a německých dějepisných učebnic

V poválečné Evropě se začaly postupně rozvíjet mezinárodní kontakty zaměřené na výzkumy učebnic dějepisu a dalších sociálně humanitních disciplín (zeměpisu, občanské výchovy), jejichž cílem bylo odbourávat hluboce zakořeněné předsudky a nepřátelské obrazy (Feindbilder) jiných národů. Velmi úspěšná byla v tomto směru kooperace odborníků německých a polských – pravidelná setkání probíhala od roku 1972 jednou až dvakrát ročně a koncentrovala se na nejkontroverznější události z historie vzájemných kontaktů (Luft, 1987).

V šedesátých letech byl zahájen také dialog německých a českých historiků. V roce 1964 se v Praze uskutečnil seminář věnovaný období tzv. druhé republiky, o čtyři roky později se v Mnichově jednalo o vývoji po roce 1933. Ačkoliv ambicí těchto kolokvií ještě nebyla přímo revize dějepisných učebnic, přinesly mnohé cenné impulzy pro pozdější jednání. Významným počinem se stala německo-česká konference, konaná v listopadu 1967 v Braunschweigu, na níž byly předneseny příspěvky vztahující se ke společným dějinám od pozdního středověku do počátku 19. století, přičemž nejdiskutovanějšími tématy byly postava Jana Husa a období tzv. národního obrození. Výstupem konference se stal roku 1968 publikovaný sborník *Zur Geschichte der deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen* a byla formulována také určitá konkrétní doporučení pro tvůrce učebnic, především akcent na soudobé prameny, na celoevropský kontext, kdy nejsou historické události vykládány jako izolované jevy (Luft, 1987).

Události v Československu v roce 1968 znamenaly přerušení slibně se rozvíjející spolupráce, které trvalo celých dvanáct let. Roku 1980 vyšla publikace *Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild* (Lemberg, Seibt, 1980), zahrnující studie analyzující učebnice vydané v sedmdesátých letech. Další setkání se konala v roce 1987 a 1988 za účasti Vratislava Čapka, Jaroslava Pátka, Ferdinanda Seibta, Hanse Lemberga a Wolfganga Jacobmeyera (Luft, 1993). První polistopadové kolokvium se konalo v březnu 1994 pod záštitou Georg-Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung v sídle

institutu Braunschweigu a byly na něm představeny nově vzniklé, od ideologického zatížení oproštěné učebnice vydané v Československu a České republice po roce 1990. Vedle výše zmíněných historiků přijali účast také Miroslav Hroch, Manfred Alexander a další (Labischová-Drabinová, 1996).

Bilaterální rozhovory byly na ministerské úrovni zahájeny také s Rakouskem. Roku 1977 byla uzavřena kulturní smlouva mezi ČSSR a Rakouskou republikou, jež obsahovala také požadavek na vypracování společných doporučení pro učebnice obou zemí. V letech 1981–1986 se realizovala celkem čtyři jednání společné komise s cílem odstranit věcné chyby, nahradit používanou terminologii „citlivějšími“ termíny (např. nepoužívat pro Rakousko označení imperialistické) a „šikovně obejít“ kontroverzní dějinné okamžiky – léta 1948, 1968 (Luft, 1987; Labischová-Drabinová, 1996).

V současnosti se problematice vzájemného obrazu Čechů a Němců v učebnicích dějepisu soustavně věnuje Česko-německá komise pro učebnice (*Deutsch-tschechische Schulbuchkommission*). Její zrod se datuje k listopadu 2002, kdy se práce českých a německých historiků a didaktiků formálně stvrdila na VIII. česko-německé konferenci v Drážďanech věnované období socialismu v Československu a výkladu každodennosti v NDR v učebnicích. Již dva roky před tím se však institucionalizovala česká část komise spadající pod MŠMT. Společná setkání se od té doby uskutečňují každoročně, pravidelně se střídají pracovní semináře s širěji pojatými konferencemi, konanými střídavě v České republice a v Německu. České části komise předsedá Zdeněk Beneš, dalšími členy jsou mimo jiné Blažena Gracová, Dagmar Hudecová a Denisa Labischová. Německé odborníky reprezentují Manfred Alexander, Robert Maier, Andreas Helmedach a další. Na konference navazují publikační výstupy v podobě kolektivních monografií českých i německých historiků a oborových didaktiků. Tematicky se jednání zaměřovala postupně na výkladové aspekty období druhé světové války, pojetí národního státu, na vztahy Čechů a jejich sousedů či zlomové roky 1968 a 1989 (<http://www.gei.de/index.php?id=54>; Maier, 2012). V roce 2012 se v Praze uskutečnila v pořadí XII. konference, věnovaná souvislostem a divergencím dějepisu a mediální výchovy, čímž

se předmět zájmu rozšířil o *širší spektrum didaktických inspirací, které mohou obohatit učebnicovou produkci v sousední zemi.*

Stereotyp Němce ve světle empirického výzkumu – přehled šetření Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity z let 1996–2011

Zkoumání historických stereotypů je dnes běžnou součástí historiografie. Je zřejmé, že téma jako takové vyžaduje interdisciplinární náhled, propojující přístupy sociální antropologie, historie, sociální psychologie, etnolingvistiky i pedagogických věd.

Jiří Rak se své knize pojednávající o mytické povaze historických stereotypů zabývá kořeny českých národních stereotypů. Ty lze podle něj odvodit od Palackého pojetí dějin zahrnujícího soustavné „stýkání a potýkání se s německým živlem“. Vymezování se češství vůči němectví je tak nezanedbatelným prvkem české kolektivní identity (Rak, 1994).

Jaroslav Valenta, studující především český obraz Poláků z historické perspektivy, dospěl k závěru, že jednotlivé heterostereotypy se do značné míry odlišují svou intenzitou. Příkladem může být stereotyp našeho severního souseda, který není nikterak výrazný a nejsou v něm zastoupeny (snad kromě zbožnosti) výraznější rysy. Oproti tomu je právě obraz Němce v českém povědomí vzhledem ke stále živé historické zkušenosti velmi vyhraněný a zřetelný (Valenta, 1995).

Blažena Gracová uvádí, že v první polovině devadesátých let byl německý obraz spojován ponejvíce s negativními konotacemi a zahrnoval charakteristiky jako agresivní, výbojný, rozpínavý a povýšenecký „dědičný nepřítel“ soustavně ohrožující svého „malého a mírumilovného“ východního souseda; z pozitivních vlastností pak převládala pracovitost, přesnost a pořádkumilovnost (Gracová, 1996). Tyto rysy ovšem své „národní povaze“ připisují údajně také samotní Němci (Metin, 1990).

V následující pasáži je podán přehled oborově didaktických výzkumů internetnických postojů, které byly na FF OU v Ostravě realizovány od poloviny devadesátých let 20. století. Počátkem roku 1996 byl proveden první průzkum (realizátorka B. Gracová), v jehož rámci bylo

osloveno 402 respondentů – vysokoškoláků a gymnazistů z několika českých měst (Praha, Brno, Ostrava, Hradec Králové, Pardubice). Rozsáhlejší šetření se pak uskutečnilo o dva roky později a bylo v něm osloveno celkem 794 žáků sekundárního stupně vzdělávání, z toho 404 žáků posledního ročníku základních škol a 390 gymnazistů (3. ročník) z různých regionů České republiky (vedle výše jmenovaných Plzeň, Ústí nad Labem, Děčín, Nový Bydžov, Břeclav, Znojmo, Bohumín). Toto šetření bylo klíčovou aktivitou standardního projektu GA ČR³ a jeho výstupem se stal dvousvazkový sborník Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I, II (Gracová, Psík 1999), který obsahoval příspěvky z mezinárodního pracovního semináře konaného na podzim 1999 v Ostravě. Publikace soustřeďuje výsledky několika paralelních výzkumů (výzkum učebnic, výzkum vědomostí, výzkum postojů, výzkum etnických auto- a heterostereotypů) a lze ji tak pokládat za počátek dlouholetého rozvoje ostravské výzkumné školy zapojující do výzkumu aktivně také mladé badatele, studenty učitelství dějepisu.⁴

Denisa Labischová-Drabinová se v rámci zmíněného výzkumu z roku 1998 věnovala jednak teoretickému vymezení etnických stereotypů (pojmové vymezení, hlavní znaky, psychické a sociální funkce, geneze a faktory ovlivňující jejich utváření), jednak vyhodnotila část empirického šetření týkající se obliby a heterostereotypů českých sousedů (včetně historického souseda – Maďarů). Z analýzy výsledků vyplývá, že Němci byli na konci devadesátých let 20. století českou mládeží označeni za nejméně oblíbený sousední národ (hůře se umístili pouze Maďaři) s průměrným pořadím 3,44, přičemž sympatie se do značné míry lišily z hlediska regionu – nejpříznivěji byli vnímáni na jižní Moravě (2,96), naopak nejméně pozitivně v severomoravských a východočeských městech (3,56), v Praze a v Brně (3,58). Zajímavým zjištěním je, že pro charakteristiku Němců byly nejčastěji ze všech sledovaných národů voleny krajní varianty pětibodové škály (rozhodně

³ GAČR č. 406/98/0637.

⁴ Na projektu pod vedením B. Gracové participovaly Silvie Chalupová, D. Labischová-Drabinová, K. Najdková, J. Pchálková, Bohumíra Struhárová-Čechová a Šárka Tlolková.

typická – rozhodně netypická vlastnost), četnosti odpovědí u stereotypních charakteristik byly také nejvyšší. Převládaly spíše pozitivní přívlastky – vzdělaný, podnikavý, pracovitý. Na rozdíl od heterostereotypu Rakušana, který byl jednoznačně kladný, však zahrnoval německý obraz také negativní vlastnosti jako nacionalista, rasista, výbojný, samolibý a chladný (Labischová-Drabinová, 1999, s. 24 a 28).

V roce 2000 obrátila Labischová-Drabinová svůj zájem k tehdy vysoce aktuálnímu tématu zavádění tzv. evropské dimenze do vzdělávání. Do výzkumu postojů vztahujících se k otázkám evropanství, vědomí evropské identity a k postupující evropské integraci zařadila také položky týkající se národních stereotypů sousedních a tzv. velkých evropských národů (Britové, Francouzi, Španělé, Rusové, Italové). Sledován byl také stereotyp občanů USA. Dotazník vyplnilo 750 respondentů z šesti měst České republiky a zkoumaný vzorek byl vedle žáků základních škol a gymnazistů rozšířen také o studenty učitelství dějepisu.⁵ Výsledky ukazují, že Němci nepatří k nejpreferovanějším evropským národům z hlediska obliby. Zaujali společně s geograficky vzdálenějšími Nizozemci celkově sedmé pořadí (10 %) za Francouzi, Brity, Slováky, Italy, Španěly, Rakušany a Poláky (Labischová-Drabinová 2000, s. 85). V případě položky zjišťující míru antipatií se však Němci ocitli na prvním místě (38 %), a to především u gymnazistů (43 %), naopak méně se takto vyjadřovali nejmladší žáci (28 %). Jako důvod pro nízkou oblibu byla uváděna především historická zkušenost, ale také údajně typické charakteristiky jako povýšenost, arogance, pedantství, „nepříjemná“ zvuková stránka jazyka či hlučnost turistů (tamtéž, s. 88–89). Zmíněný výzkum tedy potvrdil poměrně stabilní podobu heterostereotypu Němce. V porovnání s rokem 1998 však přece jen převládly negativní vlastnosti (nacionalismus, povýšenost, agresivita) nad těmi příznivě nahlíženými, např. nad pracovitostí, podnikavostí a vzdělaností (tamtéž, s. 116).

Je třeba zmínit, že vzhledem k formulaci výzkumného problému šetření z roku 2000 se součástí dotazování stal také stereotyp „ideálního Evropana“ pojatý jako souhrn tzv. „proevropských“ vlastností.

⁵ LABISCHOVÁ, D. *Evropská dimenze ve vzdělávání jako cesta k překonávání národních a etnických stereotypů*. Rigorózní práce. PdF MU, Brno, 2001.

Výpočtem váženého průměru a součtem „evropských“ a „neevropských vlastností“ (daných mírou typičnosti a netypičnosti dle mínění respondentů) byl získán tzv. „index evropanství“ vyjadřující míru shody jednotlivých národních stereotypů s atributy „ideálního Evropana“. U Němců, zakládajících členů Evropských společenství, nabyl index záporné hodnoty (-0,5). Nejvyššího indexu dosahovali Francouzi (22) a Britové (21), v případě Čechů byl index rovněž kladný (7), naopak nejnižšího (-8) dosáhli Rusové (tamtéž, s. 113n).

Další výzkumné šetření se uskutečnilo s odstupem dvou let (na přelomu let 2001/2002) a bylo zaměřeno především na vzájemný obraz Čechů a Poláků. Jednalo se o dosud nejrozsáhlejší soubor respondentů (1055 českých a 759 polských gymnazistů a vysokoškolských studentů učitelství dějepisu). Tento výzkum částečně přejal dotazník uplatněný v předchozích letech a obsahoval také položky zjišťující oblibu evropských národů. Jeho kompletní výsledky byly publikovány v monografii B. Gracové *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže* (2004). V pořadí obliby si zde Němci mírně „polepšili“, zaujali celkově šestou pozici (12 %), výrazně však vzrostlo také procento odpovědí, které přisoudilo našemu západnímu sousedovi negativní hodnocení (prvenství z hlediska antipatií, 56 %), přičemž silnější averze ze strany gymnazistů a vysokoškoláků (60 %) oproti žákům základních škol (49 %) přetrvávala (Gracová 2004b, s. 274). Německý stereotyp sestával spíše z negativních přívlastků „nacionalismus“ (39 %), „povýšenost“ (38 %), ale také vlastností neutrálně hodnotících – sebevědomý (33 %), bohatý (31 %) – a z charakteristik pozitivních, z nichž převládala (26 %) pracovitost (Gracová 2004a, s. 250).

Výzkum sledující proměny Čechů, Rakušanů a jejich minulosti ve vědomí studující mládeže byl zahrnut do disertační práce D. Labischové. Dotazníkový výzkum čítal 852 českých a 263 rakouských respondentů z řad gymnazistů a vysokoškolských studentů studujících učitelství dějepisu. Pro longitudinální srovnání byla také zde zařazena otázka vztahující se k pořadí obliby evropských národů. Zajímavým poznatkem byl silný pokles obliby Rakušanů v důsledku aktuální medializace dostavby Temelína a s ní spojených hraničních blokád a znovuotevírání otázky tzv. Benešových dekretů. Jindy mnohem příznivěji vnímání

Rakušané tak v rámci tohoto šetření sdíleli 11.–12. pořadí z hlediska sympatií společně s Němci (6,7 %). U Němců byla opět zaznamenána patrná diference mezi gymnazisty (3,7 %) a vysokoškoly (11 %). Již dříve zjištěné prvenství v pořadí antipatií si Němci s 59 % odpovědí udrželi (Labischová 2005, s. 191 a 193).

Petra Psotková využila ve své diplomové práci *Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům* (2004), sepsané v roce vstupu České republiky do Evropské unie, dotazník D. Labischové-Drabinové z roku 2000 a oslovila celkem 858 respondentů – žáků základních a středních škol a vysokoškolských studentů z různých regionů České republiky. Dotazovaní ve svých odpovědích na otázku míry sympatií preferovali (s výjimkou Slováků a Švýcarů) stávající členy EU a svými postoji zřejmě vyjádřili eurooptimistické naladění tehdejší české společnosti. Němci tentokrát zaujali šesté místo z hlediska sympatií (12 %), antipatie ovšem poklesly jen velmi mírně (56 %). Také podoba německého heterostereotypu nedoznala výraznějších změn: opět převažovaly nacionalismus (39 %), povýšenectví (38 %) a sebevědomí (32 %).

O rok později vznikla další práce orientovaná na vědomí evropanství. Lenka Zádrapová se rozhodla zopakovat šetření z let 2000 a 2004 a zjistit, jak se postoje k evropským národům proměnily sedm let od vstupu České republiky do Evropské unie. Zádrapová oslovila celkem 455 žáků základních, středních odborných škol a gymnázií z celé České republiky. Výsledky jejího šetření byly zahrnuty do monografie *Vědomí evropanství a jeho proměny v kontextu edukace* (2013). Výzkum potvrdil nárůst z hlediska sympatií (sedmá pozice mezi evropskými národy, 17 %), mírně poklesla relativní četnost odpovědí z hlediska antipatií (51 %). Heterostereotyp Němce dle výzkumných zjištění ztrácí na intenzitě (nejvyšší zaznamenaná četnost jen nepatrně přesáhla čtvrtinu zkoumaného vzorku) a ve srovnání s dřívějšími výzkumy se výrazně posunul směrem k pozitivním či neutrálním adjektivům. Němci tak byli nejčastěji charakterizováni z hlediska ekonomické úspěšnosti (bohatý – 26 %), vzdělanosti (25 %), vysokého sebevědomí (25 %). Dříve dominující charakteristiky – nacionalismus (23 %), povýšenost (19 %) a pedantství (15 %) – oslabují (Labischová, Gracová, Zádrapová 2013, s. 49, 51 a 64).

Výzkum historického vědomí a aspektů multikulturality ve vztahu ke školní výuce z roku 2011⁶

Paralelně s výzkumem L. Zádrapové byly otázky spojené s percepcí evropských národů zařazeny do kvantitativního šetření, uskutečněného v roce 2011 v rámci projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*.⁷ Celková koncepce výzkumu byla zaměřena na komplexní uchopení problematiky historického vědomí a aktuální podoby výuky dějepisu se zvláštním zřetelem na interkulturní aspekty a multiperspektivní přístupy v dějepisném vyučování. Jednalo se o dosud nejrozsáhlejší šetření z hlediska množství dotazníkových položek a velikosti zkoumaného souboru. Data byla zpracována elektronicky ve statistických programech *Remark Office OMR* a *Statistical Package of Social Sciences*.

Po metodologické stránce byl uplatněn smíšený výzkumný design, kombinující kvalitativní a kvantitativní výzkumné postupy. Sběr dat byl uskutečněn pomocí technik dotazníku, focus groups a in-depth interview.

Osloveno bylo celkem 2524 respondentů, z toho 710 žáků základních škol ve věku 14–15 let, 624 gymnazistů ve věku 17–18 let, 586 stejně starých žáků středních odborných škol, 347 vysokoškolských studentů připravujících se na povolání učitele dějepisu a 257 učitelů dějepisu působících na základních a středních školách. Do výzkumu bylo zahrnuto deset regionů České republiky (vždy větší město a obce v jeho okolí).⁸

Konkrétně k postojům vůči Němcům se vztahovaly následující výzkumné otázky:

⁶ Kompletní výsledky výzkumu historického vědomí byly publikovány v LABIS-CHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: PdF OU 2013.

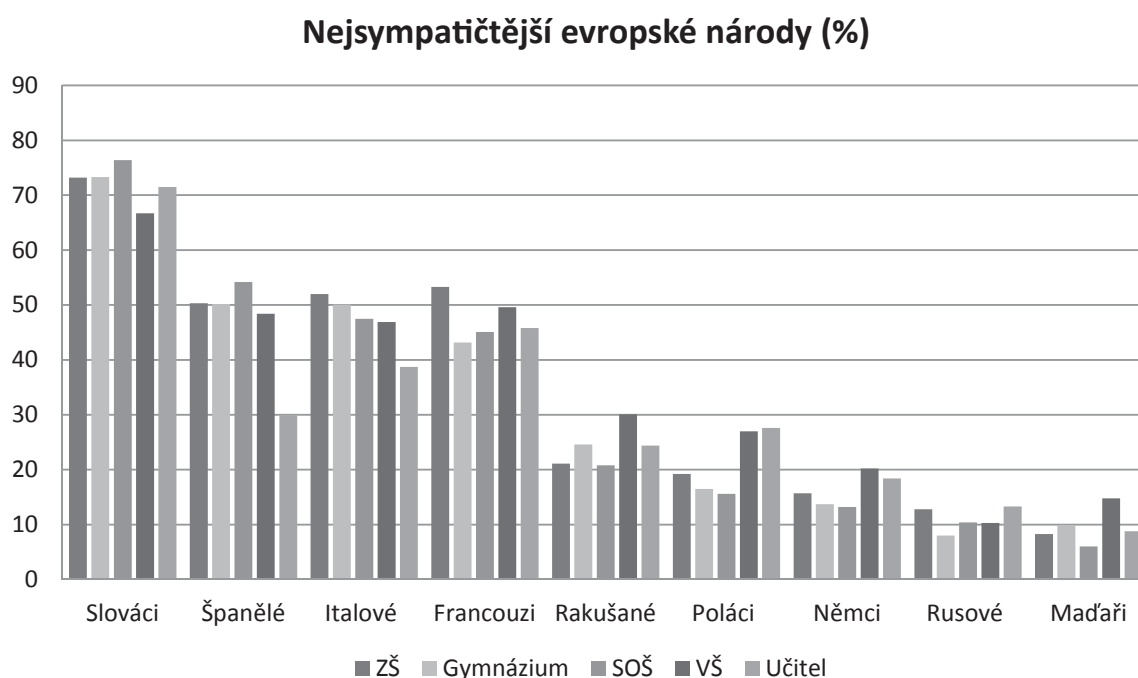
⁷ Řešitelské pracoviště KSV PdF OU v Ostravě, řešitelka D. Labischová, spoluřešitelka B. Gracová. Projekt byl financován MŠMT v rámci dotačního programu *Podpora vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy v roce 2011*.

⁸ Praha, Ostrava, Opava, Brno, Olomouc, Plzeň, Ústí nad Labem, Český Těšín, České Budějovice, Hradec Králové.

1. Jaká je míra sympatií, kterou respondenti pocítují vůči vybraným evropským národům?
2. Jak jsou hodnoceny současné vztahy s okolními zeměmi (zde konkrétně s Německem)?
3. Jaká je aktuální podoba heterostereotypu Němce?
4. Jaký je edukační kontext utváření interetnických postojů?

Výsledky výzkumu⁹

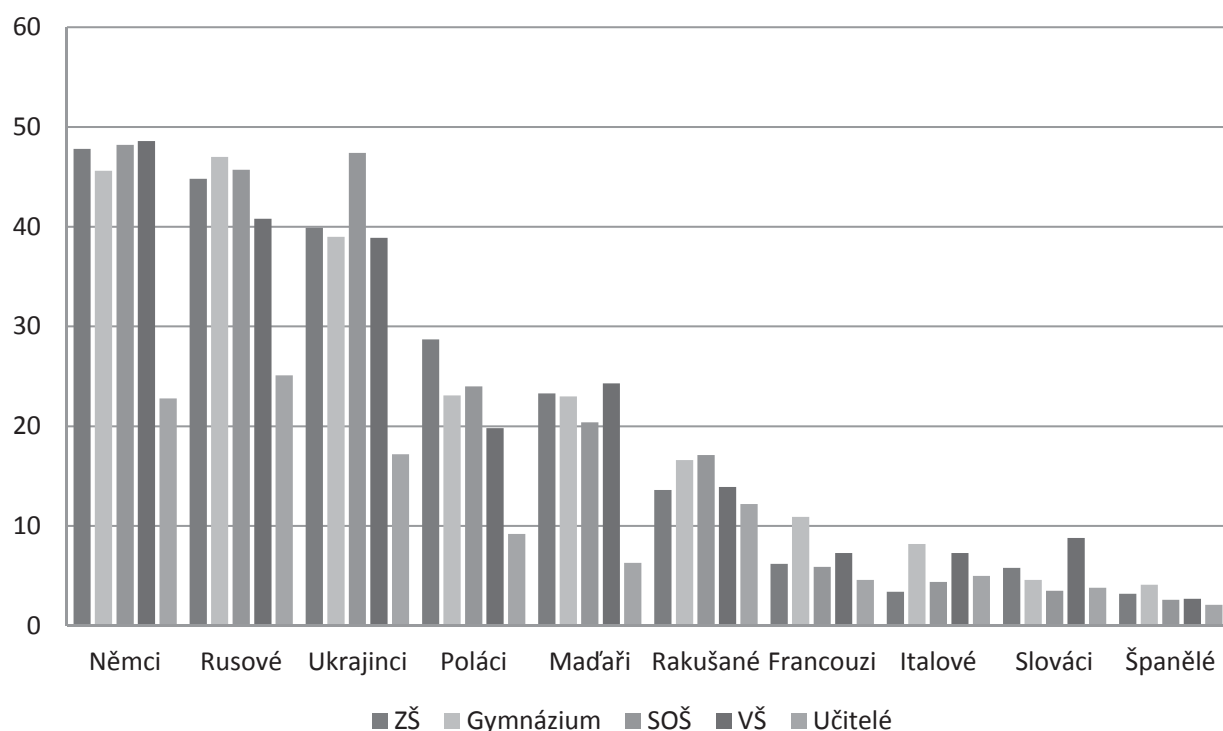
V tomto výzkumu nastal metodický posun. Otevřená otázka, kdy bylo úkolem respondentů zvolit tři nejsympatičtější a tři nejméně sympatické evropské národy, byla nahrazena škálou *spíše sympatický – spíše nesympatický* pro vyjádření postojů k předem danému seznamu národů a národností.

Výzkumná zjištění korespondují s výsledky výzkumů z předchozích let. Blízkost a dlouhá koexistence v jednom státě jistě bezprostředně souvisí s nejvyšší mírou sympatií vůči Slovákům (73 %). Dlouhodobě se vysoké oblibě mezi žáky i učiteli těší také jihoevropské národy Španělé, Italové a Francouzi (četnosti se pohybují v rozmezí 47–49 %).

⁹ Pasáž vychází z publikace LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: PdF OU 2013.

Nejméně sympatické evropské národy (%)

Němci zaujali sedmou pozici, přičemž se preference do značné míry lišily z hlediska věku, resp. typu školy. Zatímco vysokoškoláci (20 %) a učitelé (18 %) hodnotí naše západní sousedy poměrně příznivě, ve vyjádření pozitivních postojů jsou nejzdrženlivější žáci středních škol odborného (13 %) i všeobecného (14 %) zaměření (žáci ZŠ – 15 %).

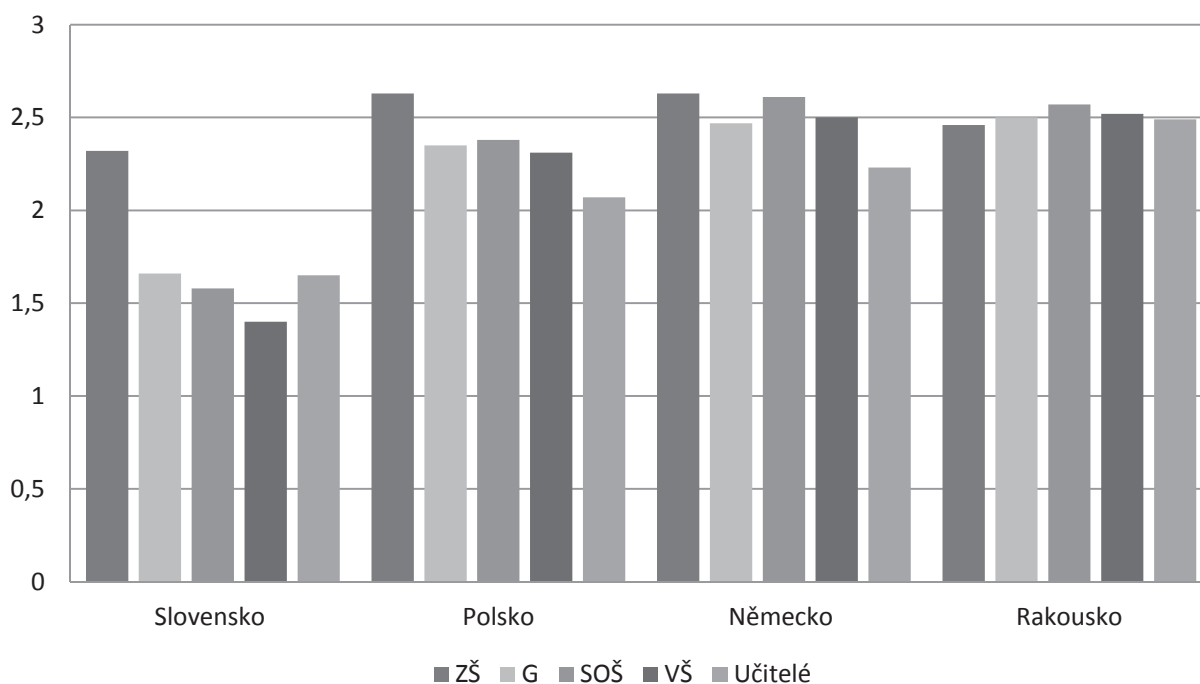
Nejnovější výzkum se od předchozích neodlišoval v pořadí antipatií. Nízká obliba Němců (celkově 45 %) se v relativních četnostech blíží preferencím druhých v pořadí – Rusů (43 %). Odhlédneme-li od výrazně nižších četností odpovědí pedagogů (pouze 23 %), nejsou rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů z hlediska typu školy výrazné.

Předmětem srovnání bylo dále, nakolik se do hodnocení pozitivních či negativních postojů vůči příslušníkům určitého národa promítá geografická vzdálenost nebo přímé sousedství. Z výzkumných zjištění vyplývá, že u geograficky vzdálenějších oblastí, s nimiž se nepředpokládají tak intenzivní vzájemné každodenní kontakty, převažuje neutrální hodnocení (tedy ani sympatie, ani antipatie). Předpoklad se potvrdil v hodnocení Němců, kdy se nerozhodně vyjádřilo 50 %

žáků, studentů a učitelů z Ostravska, 43 % z jižní a střední Moravy, naopak v Českých Budějovicích to bylo pouze 30 %, v Ústí nad Labem 35 % a v Plzni 36 %.

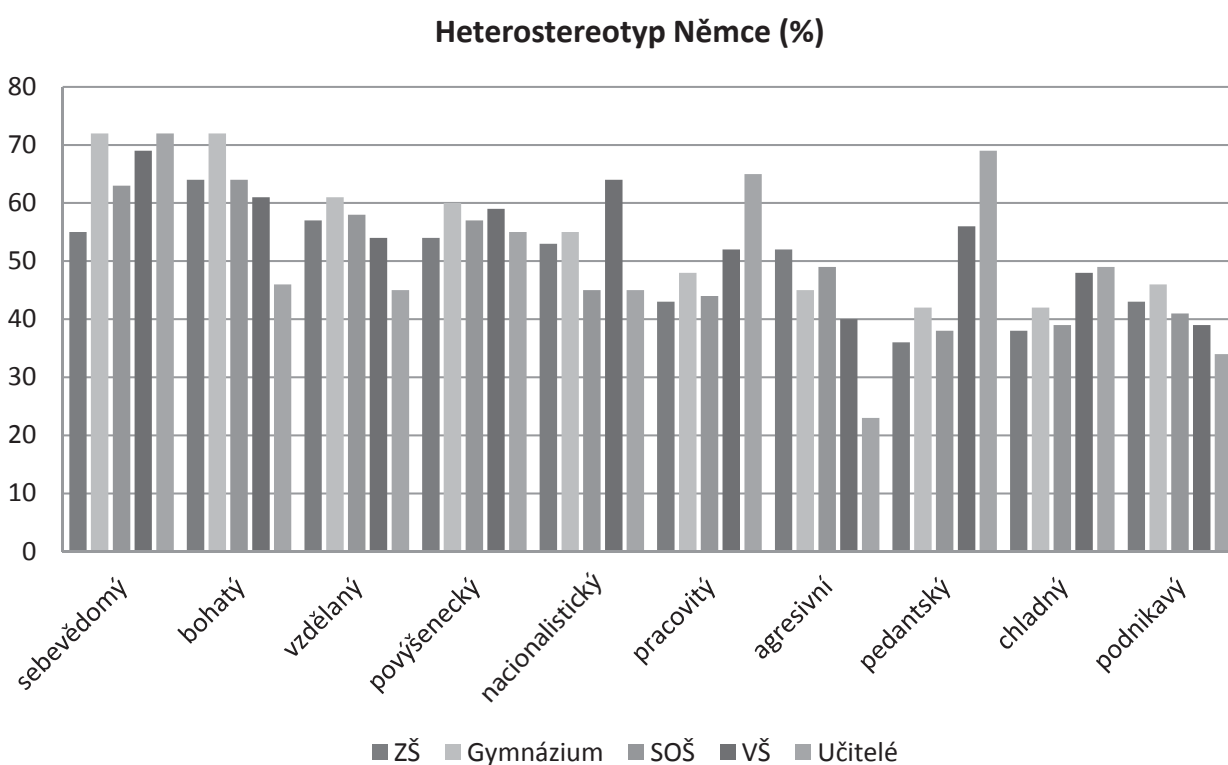
Na rozdíl od zjevného vztahu mezi geografickou blízkostí a intenzitou neutrálního postoje (s rostoucí vzdáleností jsou neutrální postoje četnější) však nelze jednoznačně stanovit vliv geografické vzdálenosti, resp. přímého sousedství na to, zda budou postoje k „tomu druhému“ spíše pozitivní, nebo negativní. V našem výzkumu se v tomto směru ukázala jistá specifika, která jsou spjata vždy s hodnocením konkrétního národa. Zatímco u Slováků a částečně také u Poláků sehrává geografická blízkost spíše pozitivní roli, v případě Rakušanů však naopak negativní. Němci byli nejprázlivěji hodnoceni v Opavě (24 %) a v Praze (22 %), nejnižší sympatie byly vyjádřeny respondenty z východních Čech (11 %) a z oblastí bližších k česko-německé hranici (Plzeň a České Budějovice shodně 13 %, Ústí nad Labem 15 %). V případě otázky sledující antipatie bylo zjištěno, že negativně se vyslovili dotázaní nejčastěji v Českých Budějovicích (57 %), v Plzni (51 %) a v Ústí nad Labem (50 %). Nejméně negativních odpovědí jsme získali od respondentů v Praze a Ostravě (shodně 34 %).

Hodnocení vztahů České republiky s okolními zeměmi (%)

V celkovém srovnání jsou nejpozitivněji vnímány vztahy se Slovenskem (skóre škály 1,62),¹⁰ s určitým odstupem pak s Polskem (2,36),¹¹ Rakouskem a Německem (shodně 2,53).¹² Výzkum tedy prokázal, že vztahy se všemi okolními zeměmi jsou vnímány jako spíše příznivé.

Také v případě této otázky byly vysledovány určité odlišnosti mezi jednotlivými skupinami respondentů. Učitelé vyjadřovali v hodnocení vztahů se všemi zeměmi bez rozdílu postoje vyhraněnější (volili méně často střední hodnotu 3), což lze interpretovat hlubší orientací v současném politickém, ekonomickém i kulturním dění. Pedagogové oceňili ve srovnání s žáky a studenty mnohem pozitivněji bilaterální vztahy s Německem a Polskem. U česko-německých vztahů zvolilo hodnotu 1 nebo 2 na škále 67,2 % učitelů, zatímco stejně odpovědělo pouze 43,5 % žáků středních odborných a 44,9 % základních škol.

Podobně jako u předchozí položky se zde projeví patrné regionální rozdíly. Výsledky naznačují, že vyhraněnější jsou bilaterální vztahy posuzovány v oblastech příhraničních, v nichž se předpokládají

¹⁰ Vztahy se Slovenskem: medián 1,00; modus 2.

¹¹ Vztahy s Polskem: medián 2,00; modus 2.

¹² Vztahy s Rakouskem a Německem: (shodně) medián.

intenzivnější vzájemné kontakty. Nebyla však vysledována jednoznačná souvislost kladného či záporného hodnocení z hlediska regionu v dimenzi blízký – vzdálený. Vztahy s Německem jsou nejpriznivěji vnímány ve velkých městech – v Praze (64,1 %) a Brně (50 %), a dále pak v regionech Ústí nad Labem (54,7 %) a Plzeň (52,7 %). Sousedství zde tedy sehrává spíše pozitivní úlohu, což potvrzuje výzkumná zjištění z dřívějších šetření (srov. Labischová 1999). Muži hodnotí vztahy s Německem pozitivněji (volili varianty 1 nebo 2 o 7 % častěji), ženy se kloní spíše k neutrálnímu ocenění současných vztahů.

Rekonstrukce podoby národního stereotypu je pravidelnou součástí interetnických výzkumů. V nejnovějším šetření byli Němci označováni nejčastěji za *sebevědomé* (65 %, nejvíce gymnazisty a vysokoškoláky – shodně 72 %, o něco méně žáky ZŠ – 55 %) a *bohaté* (64 %, především gymnazisty – 72 %, nejméně učiteli – 46 %). Za příznačné byly dále pokládány vlastnosti *vzdělaný* a *povýšenecký* (shodně 57 % v celkovém souboru, bez patrnějších odlišností z hlediska typu školy).

Zřejmě jako pozůstatek historicky utvářeného obrazu „typický“ německého nacionalismu jsou i v současnosti Němci charakterizováni velkou částí školní mládeže i pedagogů jako *nacionalisté* (52 %, nejvíce vysokoškoláky – 64 %, nejméně žáky SOŠ a učiteli – shodně 45 %). Nepříliš lichotivé jsou i další atributy – *agresivní* (45 %), *pedantský* (44 %) a *chladný* (42 %).

Z hlediska nejvíce zastoupených pozitivních stereotypních rysů se obraz Němce do jisté míry překrývá s obrazem Rakušana. Němci jsou podobně jako naši jižní sousedé považováni za *vzdělané*, *pracovité* (celkem 48 %, učitelé 65 %), *podnikavé* (42 %) a *chytré* (40 %).

Poslední položkou v rámci výzkumu interetnických postojů bylo postižení širšího edukačního kontextu utváření stereotypů. Konkrétně nás zajímalo, jaký prostor je v dějepisném vyučování věnován kontroverzním historickým událostem, které vyžadují multiperspektivní pedagogický přístup, či nakolik je ve výuce akcentována regionální úroveň školního vzdělávání obecně. Otázky vztahující se k aktuální podobě výuky dějepisu, tedy k realizovanému kurikulu, byly položeny učitelům působícím na různých typech škol a také vysokoškolským studentům učitelství dějepisu, kteří měli reflektovat vlastní zkušenosti ze střední školy.

Zatímco 28,5 % vysokoškoláků tvrdí, že se z pohledu žáka na gymnáziu, případně na jiném typu střední školy, ve výuce vůbec nevěnovali regionálním dějinám, přiznává tento fakt pouze 2,8 % učitelů. Většina z celkového souboru respondentů hodnotí rozsah regionální látky jako malý (55 %). Historii a kulturu německé menšiny je rovněž věnována jen nepatrná pozornost. Velký prostor jí věnuje přibližně 10 % pedagogů, naopak více než třetina respondentů tvrdí, že se téma v rámci dějepisného vyučování neprobírá vůbec (43 % vysokoškoláků, 29 % učitelů). Co se týče prezentace odlišných pohledů na kontroverzní události historie, patří k nejčastěji uváděným momentům poválečný odsun Němců. Celkem 87 % učitelů konstatuje, že se odsunu věnuje důkladně, u vysokoškoláků zvolila tuto variantu odpovědi přibližně polovina (49 %). Naopak zcela opomíjí toto téma jen 1 % kantorů, přičemž studenti VŠ takto odpovídali častěji – 9 % (Gracová, 2013, s. 55 a 61). Menší pozornost je v rámci školního dějepisu věnována např. politice vůči Slovensku v meziválečné ČSR, sporu o Těšínsko v letech 1918–1920 či postoji E. Háchy v březnu 1939. Z výsledků tedy vyplývá, že poválečný odsun německého obyvatelstva je jakýmsi modelovým příkladem a případovou studií, na níž lze aplikovat princip multiperspektivity v interpretaci dějin.

Shrnutí

Výsledky nejnovějšího výzkumu dokládají výraznou stabilitu internetnických postojů ve vztahu k Němcům, ale také k ostatním národům a národnostem. Paleta „typických“ vlastností se ve vnímání sociální skupiny obvykle po léta nemění – stereotypy jsou značně rezistentní vůči změnám a proměnlivé jsou pouze četnosti, s jakými jsou jednotlivé charakteristiky příslušníkům druhého národa připisovány. Strídá se tak dominance spíše kladných, neutrálních či negativních rysů, mnohdy v závislosti na aktuálně oživovaných historických reminiscencích. V úvodu textu jsme si položili otázku, zda v českém heterostereotypu i nadále přetrvává negativní konotace spojená s obrazem „dědičného nepřítele“. Pokud bychom usuzovali dle míry antipatií pociťovaných vůči jednotlivým evropským národům, pak lze jisté přetrvávání tohoto

pohledu zaznamenat. Zároveň je však patrný ústup negativních charakteristik, jež jsou „typickým“ Němcům přisuzovány, ve prospěch přívlastků neutrálních či pozitivních.

Výzkum dále prokázal, že stereotypní představy o jiných národech i o sobě samých a „připravenost“ připisovat sociálním skupinám stereotypní charakteristiky nejsou u učitelů dějepisu slabší, než je tomu u žáků a studentů. Uvažují-li učitelé ve stereotypních kategoriích, je možno předpokládat, že tyto své postoje do jisté míry vnášejí také do svého dějepisného výkladu.

Úkolem oborové didaktiky je reflektovat empirická zjištění a promítnout je jak do pregraduální přípravy učitelů, tak do koncepce inovovaného kurikula. Doporučit lze jednak větší akcentaci regionální dimenze dějepisného vzdělávání, jednak hlubší a komplexnější rozvíjení interpretačních dovedností a kompetencí historického myšlení. Regionální témata skýtají prostor pro badatelsky orientované vyučování, využívající multiperspektivní přístupy a práci s prameny. Důraz by měl být kladen na nejnovější dějiny a na každodennost života v příhraničních regionech, kde v minulosti i současnosti docházelo a dochází k živým interkulturním kontaktům. Je potěšujícím faktem, že již nyní lze čerpat inspiraci z mnoha kvalitních mezinárodních didakticky zaměřených projektů.

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. Nasi sąsiedzi w oczach studentów. In WALAS, T. (ed.) *Narody i stereotypy*. Kraków, 1995, s. 258–269.
- BŁUSZKOWSKI, J. *Stereotypy a tożsamość narodowa*. Warszawa: Elipsa, 2005.
- BOKSZAŃSKI, Z. *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa: PWN, 2005.
- BOROWCZYK, K. Przewyczężanie uprzedzeń i zmiana stereotypów etnicznych młodzieży szkół poznańskich w warunkach demokracji życia społecznego. In BOROWCZYK, K. – PAWEŁCZYK, P. (eds.) *W kręgu mitów i stereotypów*. Poznań – Toruń 1993, s. 49–75.
- Deutsch-tschechische Schulbuchkommission*. Dostupné z <http://www.gei.de/index.php?id=54> [citováno dne 3.3.2014].
- GRACOVÁ, B. Das Bild der Deutschen und der deutschen Vergangenheit bei tschechischen Schülern und Studenten. In MAIER, R. (ed.) *Zwischen Zählebigkeit*

- und Zerrinnen. Nationalgeschichte im Schulunterricht in Ost-mitteleuropa. Studien zur internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert-Institut. Band 112, Hannover 2004 (a), s. 223–252.*
- GRACOVÁ, B. Možnosti a meze multiperspektivního přístupu ve výuce dějepisu (Výsledky empirického šetření). In GRACOVÁ, B., LABISCHOVÁ, D. (eds) *X. sjezd českých historiků 14.–16. 9. 2011. Svazek III.* Ostrava: FF OU, 2013. s. 49–73.
- GRACOVÁ, B., PSÍK, R. (eds.): *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I/II.* Ostrava: FF OU, 1999.
- GRACOVÁ, B. Stereotypní obrazy Čechů, Poláků a Němců a dějepisné vyučování. *Historica* 4. FF OU, Ostrava 1996, s. 119–140.
- GRACOVÁ, B. *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže.* Ostrava: FF OU, 2004 (b).
- CHLEVIŇSKI, Z. *Stereotypy: Struktura, funkcja, geneza. Analiza interdyscyplinarna.* Kolokwia psychologiczne nr. 1: Stereotypy i uprzedzenia. Warszawa: PAN, 1992.
- LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí.* Ostrava: PdF OU, 2013.
- LABISCHOVÁ, D. *Evropská dimenze ve vzdělávání jako cesta k překonávání národních a etnických stereotypů.* Rigorózní práce. Brno: PdF MU, 2001.
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B., ZÁDRAPOVÁ, L. *Changes in the European Consciousness in the Context of Education.* Ostrava: PdF OU, 2013.
- LABISCHOVÁ-DRABNIOVÁ, D. Etnické stereotypy a studující mládež. In GRACOVÁ, B., PSÍK, R. (eds.): *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů I/II.* Ostrava: FF OU, 1999, s. 5–49.
- LEMBERG, H., SEIBT, F. *Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild.* Braunschweig: GEI, 1980.
- LUFT, R. Deutsch-tschechische Schulbuchkonferenz. *Sonderdruck aus Internationale Schulbuchforschung*, 15. Jg., 1993, s. 460–461.
- LUFT, R. Schulbuch und Geschichtsbild in den Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland und Österreichs mit der Tschechoslowakei. *Internationale Schulbuchforschung. Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts*, 9. Jg., 1987, S. 251–271.
- MAIER, R. Die deutsch-tschechische und die deutsch-polnische Schulbuchkommission. Eine vergleichende Betrachtung. In KÁBOVÁ, H., ČTVRTNÍK, M. (Hrsg.) *Bylo nebylo. Studie (nejen) k dějinám dějepisectví, vzdělanosti a didaktice dějepisu.* Praha: Karolinum 2012, (Historia Universitatis Carolinae Pragensis 52, Suppl.1), s. 269–280.
- METIN, M. *Ausländerstereotype in der Sprache.* Frankfurt am Main, 1990.

- PSOTKOVÁ, P. Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům. Diplomová práce (vedoucí práce B. Gracová), Ostrava: FF OU, 2004.
- RAK, J. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: H&H, 1994.
- SOKOLOVÁ, G., HERNOVÁ, Š., ŠRAJEROVÁ, O. Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy. Opava, 1997.
- VALENTA, J. Polska i Polacy w oczach Czechów. *Dzieje Najnowsze* XXVII, 2/1995, s. 135–141.

Kontakt na autorku příspěvku:

PhDr. Denisa Labischová, Ph.D.
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: denisa.labischova@osu.cz

CČS za první republiky – neúspěšný pokus o celonárodní církev?

Libor TOMAN

CČS in the era of the first republic – failed attempt to establish whole-state church?

Abstract: CČS came into existence in the time after the First World War, when in Europe appeared new type of national churches. Also in the case of CČS we can see the attempt to connect newly established state with the national focused idea of religiousness.

Key Words: Czechoslovak Church, Czechoslovakia, Czechs, Slovaks, Nationality, Czechoslovakism

Na úvod tohoto krátkého příspěvku bych nejprve rád vysvětlil, proč bychom se více než dvacet let po rozpadu československé federace měli zabývat společnými náboženským dějinami v období po skončení první světové války. Jsem toho názoru, že v naší domněle nejateističtější společnosti Evropy a možná i světa je něco takového zapotřebí. Stejně tak je nutné zdůrazňovat, že křesťanství v jakékoli podobě je součástí našeho kulturního dědictví a že skrze něj, či spíše skrze jeho institucionalizovanou podobu (církevní život), můžeme pochopit mnohé fenomény z naší, na mezíky bohaté, historie.

Dovolím si tvrdit, že náboženská složka dějinného vývoje bývá v období mezi dvěma světovými válkami v historickém diskursu často opomíjena, což si nejlépe uvědomíme ve srovnání se čtyřiceti lety

nesvobody, kdy se zvláště katolická církev podílela na „rozleptávání“ totalitní moci a byla za své jednání tvrdě perzekvována. Jinými slovy, mnohdy dramatické osudy křesťanů i představitelů církví v období komunismu jsou z dnešního pohledu viditelnější, což přímo kontrastuje s meziválečnou érou, kdy jsou křesťané spíše bráni jako občané, jako obyvatelé konkrétního státu a až druhotně jako věřící mající specifický světonázor. Obecně též platí, že historická věda má tendenci představovat církev především jako instituce, jejichž působení a chování se podobá politickým stranám a úřadům státní správy. Náboženský život v dějinách je poté takto zbytečně zploštěn a nedostává se mu potřebné hloubky. Minulost ovšem vypovídá o něčem jiném. Křesťanství totiž bylo od samotných počátků z velké části záležitostí prostých lidí, kterým byl formalismus a racionalismus vrcholných církevních struktur mnohdy cizí. Jestliže se tedy chceme tomuto odvětví historie věnovat, musíme zvolit mnohem komplexnější přístup, ve kterém tvrdá data a doslovné čtení pramenů nestačí.

Z výše napsaného vyplývá, že studovat vývoj Církve československé na Slovensku znamená též srovnávat mentalitu Čechů a Slováků, respektive pokusit se o rekonstrukci vzájemných vztahů krátce po vzniku společného státu. Nezapomeňme ovšem, že jde o pokus téměř unikátní. Málokterá instituce se totiž v letech 1918–1938 skutečně snažila působit na celém území nově vzniklého státu, aniž by k tomu nebyla pobízena ze strany politiků a vlády.¹³ Nabízí se nám tu pohled zezdola, vycházející z lidovosti CČS a jejího utváření coby produktu popřevratové doby, pohled, jenž není zatemněn byrokratizmem nebo mnohdy vlastním životem vysoké politiky.

Pojďme ale k věci samé. Církev československá vzniká na schůzi na pražském Smíchově dne 8. ledna 1920 nejenom jako opožděný produkt české revoluce, ale také jako výsledek nespokojenosti některých kněží s vývojem v katolické církvi. Zejména ve druhém případě se jedná o situaci, která má své kořeny již v hnutí katolické moderny a v některých ohledech i v Evropě národů 19. století. Vzniklou instituci nemůžeme v prvních čtyřech letech považovat za dotvořenou, zvláště

¹³ Liturgický a sakramentální rozměr korunovace

když existenční problémy způsobí vážnou vnitřní krizi, jejíž definitivní rozřešení přichází až s rokem 1924. Pro můj text ovšem toto období bude rozhodující, neboť právě tehdy se rozhodovalo o tom, zda se církev stane vsutku celostátní, respektive jaký bude její úspěch na změnami zkoušeném Slovensku. Pouze za pomoci takto vytyčeného časového úseku pochopíme, proč CČS za první rok své existence našla v prostoru Čech a Moravy více než 500 000 věřících, zatímco na Slovensku do roku 1939 „pouhých“ 21 000. Jednoduše se zde ptáme, proč se Církev československá na východ od našich současných hranic nakonec téměř neprosadila. Možnou odpověď na tuto otázku jsem shrnul do následujících čtyř bodů, které se dle logiky věci v některých faktech mírně překrývají:

1) Církev československá byla zaměřena primárně na Čechy a Moravu. CČS vznikla v Praze, byla spjata s poněkud opožděnou sociální revolucí v nově konstituovaném Československu a náboženský liberalismus (hojně označovaný jako svoboda svědomí) odpovídal především české (nikoli moravské či ještě méně slovenské) mentalitě. To jsou základní charakteristiky, které určovaly její další dějiny a souběžně také rozvoj. Jinými slovy, každá část mladého státu chápala náboženský život poměrně odlišně, přičemž zvláště velký rozdíl existoval mezi Čechami a Slovenskem. Potvrdí nám to též orientace na tradice, o které se národně zaměřená církev chtěla opřít. V první řadě byl vždy zmíněn husitismus, v závěsu za ním idea českobratrská a až poté, částečně z nutnosti, vazba na cyrilometodějství.¹⁴ Poslední položka měla být hlavním pojítkem směrem k Moravě a snad částečně také ke Slovensku.¹⁵ Pro tyto části ČSR neměla éra husitství velký či vůbec nějaký význam. Jistý návrat k historii Velké Moravy mohl být pomyslným mostem,

¹⁴ Nezapomeňme též, že Církev československá (husitská) si po rozpadu federace zachovala svůj název a i nadále působí v obou republikách. Také v tomto případě se pravděpodobně jedná o vzácný úkaz.

¹⁵ Již v prozatímním řádu církve se objevila věta o tom, že „směrodatnými vykladateli evangelia po apoštolích zůstávají v církvi čs. slovanští apoštolové Cyril a Metoděj, M. J. Hus, a Čeští bratři ve smyslu nynějších potřeb ducha.“ ÚAMCČSH Praha, sig. 1/Ia – Zápis schůze církevního výboru CČS 29. ledna 1920.

který překlene rozdíl, jež se v CČS brzy vynořily. Z dnešního pohledu ovšem můžeme říci, že něco takového nebylo dost dobře možné. Především ono zdůrazňování tradic nemělo v mnoha případech dostatečnou hloubku, navíc nebylo ani dostatečným doplňkem věroučných zásad. Vytvořit na tak rozmanitém prostoru jednotící církev, tj. takovou, která by náboženským způsobem podpořila ideu státu, se ukázalo být značně problematické a konečný výsledek nelze hodnotit zcela jednoznačně.

Již zmíněná pravoslavná krize může být v této souvislosti interpretována jako nesoulad mezi členy z Čech a Moravy.¹⁶ Moravský důraz na dogmatismus táhl CČS směrem k pravoslaví, ke kterému měla ve skutečnosti velice daleko. V letech 1920–1924 nelze vytyčit jasnou linii Čech-liberál / Moravan-dogmatik, avšak jestliže se podíváme na hlavní ohnisko napětí, tak zjistíme, že vycházelo z hanácké Olomouce, případně z nedalekého Chudobína u Litovle.¹⁷ Proklamace o tom, že se v jižních a východních Čechách probudily tradiční husitské bašty, jako by potvrzovaly, odkud (samozřejmě včetně Prahy!) přicházely hlavní popudy proti křesťanskému konzervativizmu. Můžeme se potom pouze ptát, jak by tento rozhodující věroučný spor v CČS dopadl, kdyby hlavním městem nebyla Praha, případně jaký ohlas by nová církev měla, kdyby se navzdory své revolučnosti nakonec stala církví

¹⁶ V jednu chvíli se dokonce zdálo, že význam Cyrila a Metoděje zcela překryje význam Husa. V případě, že by se CČS skutečně stala církví pravoslavnou, by to nebylo nic nečekaného. Ne náhodou se církev podle návrhů z roku 1921 mohla jmenovat Československá cyrilometodějská církev nebo Pravoslavná československá církev sv. Cyrila a Metoděje. Srov. CINEK, František. *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouc: Lidové tiskařské závody, 1926, s. 76. Jako první cyrilometodějskou tradici v CČS pravděpodobně propagoval Vojtěch Ondrouch, pozdější profesor Univerzity Komenského v Bratislavě, který ve svém článku v Českém zápase napsal, že Církev československá musí v evokaci cyrilometodějského ducha navázat na neúspěšnou katolickou modernu. Jeho text vyšel, ještě než došlo k iniciačním setkáním se srbskou církví. ONDROUCH, V. Idea Cyrillo-Methodějská. In *Český zápas*, roč. 3, č. 12, s. 4–5.

¹⁷ Geograficky lze názorové proudy doložit na záznamech z jednání Ústřední rady. Na nebezpečí rozštěpení CČS na „směr“ moravský a český v době vrcholící krize upozornil kupříkladu poslanec Ferdinand Prášek. ÚAMCČSH Praha, sig. AI/XXVIII – Zápis schůze Ústřední rady CČS 12. dubna 1923.

„starého typu“.¹⁸ Ani v jednom případě odpověď již nezískáme. Proto nám nezbyvá než použít dostupná fakta, která nám říkají, že možnosti expanze na Slovensko byly velice omezené již od samotného vzniku církve. To ostatně pochopil Karel Farský sám, když v rozhovoru pro *Právo národa* řekl: „Zanášeti naše hnutí na Slovensko vůbec nehodláme.“¹⁹ Pro upřesnění je třeba dodat, že tehdy ještě nebylo jasné, zda se CČS vůči katolicismu vymezí, či zda bude pouze jeho neuznanou odnoží. Již tehdy se však ukázalo, že vznik nové církve bude zejména českou záležitostí, kde pro ostatní národnosti nebude místo. Farský ve stejném rozhovoru na dotaz, zda CČS bude přijímat též příslušníky jiných národností, odpověděl: „S tím nepočítáme. Jestliže by chtěli podle zásad naší církve nábožensky se s námi organizovati, nebude ovšem žádné překážky...“²⁰ Jinými slovy, národnost československá jím nebyla brána v potaz a též to zpočátku vypadalo, že název církve je jednoduše odvozen od názvu státu. Měla to být česká záležitost s možnou (!) slovenskou spoluprací. Navzdory jazykové příbuznosti byly činěny jasné rozdíly mezi češtinou a slovenštinou.²¹

Proč nakonec dochází k expanzi CČS na Slovensko, není zcela jasné. Nejspíše se tak dělo proto, že ve východní polovině státu existovala neopomenutelná poptávka, která vycházela nejenom ze strany Čechů vytvářejících zde efektivní samosprávu, ale také ze strany některých liberálně smýšlejících Slováků z Bratislavy. Slova snad nemohou

¹⁸ V těchto místech se také silně propagovala myšlenka slovanské vzájemnosti, která byla s ideou cyrilometodějskou úzce spojena. Chudobín promluvil. *Za pravdou*, 1924, roč. 3, č. 23, s. 148.

¹⁹ Též se můžeme ptát, co by se změnilo, kdyby se CČS spojila s církví Českobratrskou, která měla na Slovensku poměrně pozitivní ohlas. I takové tendence tu byly.

²⁰ Jedním z mnoha důvodů, proč rozkol uvnitř katolické církve vznikl, byla touha celebrovat mše v národním jazyce. Jestliže by tedy o tuto výsadu CČS několik týdnů/měsíců po svém vzniku přišla, dosti by to poškodilo její zájmy coby (české) národní církve.

²¹ Pro ilustraci srovnajme ve stejném časovém období změny v celkovém počtu věřících. V roce 1924 měla Církev československá 623 328 členů, o tři roky později již 734 532 členů. Doplňme, že vzhledem k roku 1921, kdy známe první součet (525 333 členů) jde o čtyřicetiprocentní nárůst. Počet příslušníků církve československé podle jednotlivých roků. Český zápas, 1929, roč. 12, č. 4, s. 29.

popsat, o jak náročný úkol se lidé okolo Farského pokusili. Pregnantně to v rekapitulaci z roku 1928 vystihl Rudolf Biringer, první duchovní správce v ČCS v Bratislavě, pro něhož byl průnik liberální církve na Slovensko, vzhledem ke zpolitizovaným a silně konzervativním náboženským poměrům, tak trochu zázrakem: „Musela prijsť cirkve československá so svojim vôdcom patriarchom dr. Karolom Farským, aby do toho zdánlive nedobytného múru navráta dieru a s kroka na krok dobývala svojich pozíc. Bola a je to tvorba tuhá, ktorá pri každom kroku našom naráža na verejný alebo skrytý odpor nepriateľa.“ (Pokorný, 1928, s. 209) Na Slovensku neexistovalo podobné nadšení pro vznik CČS jako v Čechách či na Moravě. Počty členů zde nepřibývaly po tisících, obce se tu netvořily živelným způsobem. Naopak zde existoval silný odpor, a to jak v oficiálních kruzích, tak mezi obyčejnými lidmi, který sporadicky přerostl v lokální konflikty. K chladnému přijetí též mnohdy přispívala informační bariéra či spíše mediální boj, který měl předem daného vítěze. Slovenská katolická církev očerňovala CČS z kazatelen, v pastýřských listech či ve vlastním tisku, takže bylo problematické dozvědět se o ní objektivní údaje (Tamtéž, s. 209). Ve výsledku existoval pouze jediný způsob, jak vzniklou situaci změnit – přijet do nějaké lokality, kázat a pokusit se přesvědčit masy lidí. Na území bývalých zemí Koruny české to tak fungovalo a vypadá to, že kdyby kazatelé církve jezdili na Slovensko častěji, bylo by lepších výsledků dosaženo i zde. Jak už však bylo uvedeno, CČS měla primární zájem o Čechy a Moravu, nehledě na to, že z Prahy či z Olomouce to bylo do Bratislavy pro již tak vytížené představitele církve daleko. Proto byly výjezdy na východ státu spíše výjimkou. Pro ilustraci uveďme alespoň jeden ilustrativní příklad. V roce 1924 byl Karel Farský pozván, aby kázal v Liptovské Osadě. Když ovšem dorazil na Rožumberské nádraží, byl osloven místním četníkem, aby do Osady nejezdil, že ho tam prý čeká rozbouřený dav. Farský i přes toto varování na místo určení dorazil a po bohoslužbách, které zde vykonal, přestoupily dvě třetiny obce k Církvi československé (Tamtéž, s. 210). Kolik bylo takových „obrácení“, nevíme, ale pravděpodobně jich nebylo mnoho. Agitační vyjíždky na Slovensko byly nejčastější v prvních letech existence církve, proto počty slovenských „Čechoslováků“

narůstaly zejména do Farského smrti v roce 1927. O žádná závratná čísla ovšem nejde. Jestliže v roce 1924 šlo o pouhých 351 věřících, o tři roky později to bylo již přes 5000 věřících (Tamtéž, s. 211).²² (V roce 1939, tedy krátce před zánikem Československa, měla CČS na Slovensku 21 000 členů. [90 let Církve československé husitské, 2010, s. 75] Jsem toho názoru, že podrobnější analýza by potvrdila, že tyto počty byly do velké míry ovlivněny migrací české inteligence na východ republiky.)

2) Církev československá propagovala husitismus a byla protiřímská. Asi není třeba sáhodlouze připomínat, že Československo vzniklo ze dvou historicky odlišných částí, které spolu měly v průběhu století jen málo společného. Není potom divu, že nesoulad vznikl také v otázce chápání dějin. Pro Slováky nebyla Bílá hora počátkem národní poroby, zatímco pro Čechy nemělo význam „stýkání se a potýkání se“ s Maďary. Též náboženské dějiny byly odlišné. Katolicismus sice nebyl bezvýhradně součástí slovenské identity, ovšem na druhou stranu zde chyběly vážnější odsudky klerikalismu, případně nejsou známy žádné projevy protiřímských nálad. V druhé části republiky vše bylo jinak. Katolická církev byla po převratu interpretována jako něco cizího, lidé si pamatovali zejména projevy katolických kněží za první světové války (žehnání zbraním apod.) (srov. Hník, 1930, s. 238). Hlavní tvůrce nového státu, Tomáš Garrigue Masaryk, usiloval o to, aby se nový politický útvar vybudoval na zásadách českého protestantismu. A konečně, dodnes velmi často tematizované poražení Mariánského sloupu ze dne

²² Knihy a brožurky poválečného období s bělohorskou tematikou nám dávají dobrý přehled o tom, jak tato dějinná událost byla bezprostředně po vzniku první republiky chápána. Pomineme-li práce seriózních historiků (např. Josef Pekař), zjistíme, že popis bitvy na Bílé hoře v sobě skrýval nejen národnostní (bitva u Zbořova jako odplata), ale i sociální motiv (Habsburkové a římskokatolická církev vždy utlačovali český národ). Aktivita vznikající CČS (žádost o odluku a boje o kostely) nelze od těchto dobových představ oddělit. Srov. např. BĚLOHRADSKÝ, S. *Bílá hora pomstěna*. Praha: Nákladem a redakcí Stáni J. Bělohradského, 1920, 48 s. STLOUKAL, K. *Bílá hora a Staroměstské náměstí*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1921, 46 s

3. listopadu 1918 ilustrativně dokazuje, že někteří radikálové neměli daleko k násilným činům (Peroutka, 1991, s. 118).

Ve výsledku byly Čechy pro Slováky netolerantně ateistické, případně málo katolické. Výroky typu „Pryč od Říma!“ či „Řím musí být souzen či odsouzen!“ byly na východě ČSR sledovány s nedůvěrou a opovržením, což pro změnu zase nechápali Češi, pro něž bylo vy pořádávání se s Bílou horou prioritní záležitostí.²³ Každé projevené nepřátelství vůči katolické církvi bylo na Slovensku vnímáno silně negativně, zvláště když bylo vyjadřováno Čechy. Nic potom nevystihuje situaci lépe než chování nově se konstituující Církve československé, jejíž vznik byl spojen s rozkolem uvnitř katolického duchovenstva a jejíž projevy musely být nutně protiřímské. CČS byla v propagandě tohoto typu nejsilnější, a to zvláště v souvislosti s prvním sčítáním lidu v roce 1921 a s husovskými oslavami v červenci 1925 (tzv. Marmaggiho aféra). Není tedy divu, že již 22. ledna 1920 se v Žilině sešlo slovenské kněžstvo a protestovalo proti názvu „československá“. Hlavní argument byl tehdy ten, že rozkol v katolických řadách se Slovenska netýká, což byla bezpochyby pravda. Ještě ve stejném roce slovenští ordináři vydali pastýřský list, ve kterém se oficiálně stavěli proti rozkolné Církvi československé a proti jejímu antiklerikalismu (*90 let Církve československé husitské*, 2010, s. 66).

Oficiální tisk psal na Slovensku o vzniku CČS dosti hanlivým způsobem: „Našlo sa do 150 kňazských athejstov, judášov v Čechách, ktorí pred niekoľkmi miesacemi založili československú národnú cirkev. Veriaci s hnušom sa odvrátili od týchto judášov, ale všetky neherecké protináboženské živly s tou najväčšou ochotou podporujú týchto vyobcovaných hrobárov českého národa. Na jejich omše, ako na dákej komedie prichádzajú ľudia bez viery s cigárom v ústach. Jidáši kňazskí všade štvú ľud a povzbuzujú k násilnostiam. Na mnohých miestach už boli krvavé srážky, katolíckych bezmocných kňazov lúza dokopala, do krvi zbila. – Ľud hladuje a na miesto chleba zavítaly náboženské boje, zavítaly husitské časy... Ubohý národ, celý štát do záhuby, do hrobu rúti tato neverecká lúza!“ (*Slovensko a Řím*, 1921, s. 2) Autor textu

²³ Kolik bylo těchto soudních řízení, nevíme.

nepochybně přehání, ale i tak jsou zde souvislosti, které by v tomto kontextu neměly být opomenuty.

Předně je pravda, že do CČS zpočátku vstupovali lidé, kteří byli původně ateisty či naopak z katolické církve z různých důvodů odešli. Tento proces můžeme vnímat v rámci českého náboženského liberalismu, jenž se v mnoha podobách rozvíjel zvláště v první dekádě po první světové válce. Pro srovnání, na Slovensku něco takového prakticky neexistovalo. I evangelické církve zde byly Čechy vnímány jako příliš konzervativní a zkostnatělé. Zadruhé, úryvek má pravdu v tom, že území Čech a Moravy docházelo k násilným sporům. Hovoříme o tzv. boji o kostely, tj. o konfliktech týkající se bohoslužebných prostor, na které si členové CČS dělali nárok. Jsou známy případy, kdy skutečně došlo k trestným činům, které posléze měly soudní dohru.²⁴ Na obranu představitelů Československé církve je ovšem třeba dodat, že celou řadu incidentů nebyli schopni ovlivnit a ani je neiniciovali, zkrátka byly zčásti projevem pokleslé morálky válkou stíženého obyvatelstva, které bylo nyní více zvyklé řešit věci za použití násilí (Pekař, 1921, s. 198). Boje o kostely je také možno vnímat jako součást obecného sociálního vření, jímž byla zasažena většina poválečné střední Evropy.²⁵ To samozřejmě nemění nic na tom, že celkový dojem CČS na Slovensku nemohl být horší, zvláště byl-li k tomu přiřazen důraz na dějiny husitství.

Jak již bylo uvedeno, éra Husova a éra husitských válek (zde je třeba rozlišovat) neměla pro Slováky příliš velký význam, a pokud vůbec nějaký byl, soustřeďoval se spíše do prostředí evangelických církví. Ty

²⁴ „Nekrvavá revoluce politická r. 1918 byla doplněna revolucí duchovní r. 1920, který uviděl zrození národní církve československé.“ ŽĎÁRSKÝ, V. Dvě revoluce. Český zápas, 1926, roč. 9, č. 44, s. 2. „Zabírání všech staveb, které patřily bývalému Rakousku, i samému Hradu, bylo zločinem dle tehdy platných zákonů. A přece bylo provedeno právem revoluce. A právě tak se musí pohlížeti na zabírání far a kostelů ze strany Církve československé.“ Zabírání kostelů. Český zápas, 1921, roč. 4, č. 20, s. 7–8. HUDEC, Josef. Náboženský bolševism. Český zápas, 1921, roč. 4, č. 27, s. 4.

²⁵ Vrcholným projevem těchto tendencí je Kalousův a Farského Katechismus. FARSKÝ, K., KALOUS, F. Československý katechismus: Učebnice pro mládež a věřící církve československé. Příbram: Nákladem vlastním, 1922. 24 s.

českému kazateli projevovaly úctu nejprve neoficiálně (např. obrazy Jana Husa ve sborech) a od roku 1915 také oficiálně (synoda církve evangelické učinila veřejnou připomínku). Již v roce 1922 se v Bratislavě za pořadatelství sdružených pokrokových organizací konaly první významné husovské oslavy, což je pozoruhodné nejen proto, že se tak dělo na území domněle čistě katolického Slovenska, ale také proto, že toto načasování koresponduje s počátky konání velkých průvodů a akcí v Praze (*Oslavy Husovy na Slovensku*, 1922, s. 181).

Politický život ovšem ovládali katolíci, kteří navíc byli svými hlasitějšími projevy vždy viditelnější. Zde byl Hus vnímán jako kacír a husitismus jako projev českého ateismu a nacionalismu. Dobře to dokresluje chování předsedy Slovenské ľudové strany Andreje Hlinky z roku 1921, kdy nejprve sám a posléze s poštvaným davem zaútočil na prodejnu novin na nádraží v Trienčanské Teplé s cílem odstranit Husovy obrazy, které zde byly na zdi pověšeny (*Neslýchaná nová provokace Hlinkova čili Hus na Slovensku*, 1921, s. 167). Hlinka neměl Husa v lásce, nejenom protože byl katolickým knězem, ale také proto, že ho spojoval s pronikáním českého živlu na Slovensko. Hlinkovský nacionalismus byl vystaven na katolicizmu, a proto jakékoli narušení této identity vnímal dosti ostře. Na druhou stranu je třeba uznat, že CČS využívala Husa v prvních letech své existence k převážně (české) pronárodní propagandě a jeho náboženský a morální význam byl mnohdy upozadován. Až postupem doby se z českého reformátora stává mučedník za pravdu, jehož odkaz může být využit k sociálním nebo dokonce mírovým účelům. Ani v těchto případech ovšem nemohlo být sporu, že jde o postavu, která je spjata výhradně s českými národními dějinami a že její odkaz bude na Slovensku vnímán převážně neutrálně či v případě Hlinkových luďáků silně negativně.

3) Církev československá nebyla považována za protestantskou církev. Kam CČS ve skutečnosti v rámci náboženského (křesťanského) světa vlastně patří, je značně náročná otázka. Podle několika charakteristik bychom ji mohli zařadit mezi tzv. církve nového typu, které vznikaly zejména v meziválečném období a které se vyznačovaly poměrně

výrazným antidogmatismem a liberalismem.²⁶ Z podstaty věci (nepřátelství ke katolické církvi) měla možná blíže k zavedeným evangelickým církvím (někdy se též hovoří o svobodném protestantismu) (srov. Spisar, 1933, s. 224), ovšem vzájemné vztahy se tužily spíše díky pravidlu „nepřítel mého nepřítele je můj přítel“, tj. ve společné frontě proti konzervativním silám. Proto se nakonec CČS řadila k tzv. pokrokovým organizacím, což ovšem vzhledem k tomu, že k nim patřila také ateistická Volná myšlenka, nevystihuje její zařazení mezi církve. V době, o které tu převážně hovoříme, navíc nebylo vůbec jasné, jak bude nakonec vypadat její eklesiologie, tudíž tento problém v zásadě vyřešit nelze.

Až s odstupem času se Církev československá několikrát neformálně přihlásila k unitarianismu, jenž byl od samotných počátků zavržen jak katolíky, tak i protestanty (Weatherall, 1932, s. 149). Toto dodatečné vymezení nám pomáhá upřesnit, že CČS ve skutečnosti zůstala někde mezi těmito dvěma světy, jak je tomu dodnes. Její vztah k unitářům ovšem nikdy neměl přesnější kontury, takže byl určován pouze několika shodnými charakteristikami. Jestliže trinitární dogma bylo zpochybňováno zejména v prvních letech existence CČS, důraz na odmítání ortodoxního autoritářství přetrval. Obě skupiny též spojoval aktivní přístup k modernímu světu a k aktuálním vědeckým výdobytkům (srov. Farský, 1920, s. 124), kde tradice měla pouze funkci opory, nikoli dusivé závaznosti. Tito liberální či svobodní křesťané souhrnně usilovali o autentické náboženství, jehož základy tkvěly v rozumu, svědomí a srdci člověka (srov. Farský, 1920, s. 124).²⁷ Přijetí těchto dvou poměrně shodných směrů v různých koutech Evropy (vznik unitarianismu je

²⁶ Právě za takto vyjadřovanou liberálnost byla CČS mnohokrát kritizována právě z evangelických pozic. Nejznámější je kritika J. L. Hromádky. HNÍK, F. Diskuse o církvi československé s prof. J. L. Hromádkou. In *Náboženská revue*, 1933, roč. 5, s. 118–131.

²⁷ Na Slovensku si Karel Farský dával dobrý pozor, aby se nesnažil získat členy v místech, kde byli početně zastoupeni evangelíci. Dokládá to příhoda z Rimavské Soboty (duben 1925), ve které byla většina křesťanů augšpurského vyznání a kde po zjištění této skutečnosti Farský odmítl založit sbor CČS. Jak již bylo zmíněno, navzdory neshodám Církev československá a evangelíci (s výjimkou kalvinistů) spolupracovali také na Slovensku. POKORNÝ, F. (ed.) *Sborník Dra. Karla Farského*. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo CČS, 1928, s. 262.

spojován s Velkou Británií) konečně také dokresluje otevřenost české společnosti k západnímu světu.

Skutečnost, že CČS nebyla vnímána jako protestantská církev, měla vážné důsledky pro její rozvoj na Slovensku. Dokonce se dá teorizovat o promarněném potenciálu. Pokud by byl opak pravdou, nová církev by mohla navázat na poměrně úspěšnou spolupráci mezi českými a slovenskými evangelíky, jež tu s různou intenzitou existovala již mnoho desetiletí. Stojí též za zmínku, že oficiální představitelé republiky doufali, že evangelický svět pomůže vytvořit pomyslný most mezi Čechy a Slováky. Byli to totiž někteří protestanté, kteří měli rozvíjet ideu čechoslovakismu. Společně s tradicí cyrilometodějskou měly být společné dějiny vystavěny na zážitku reformace, což byly pochopitelně spojníky poměrně slabé, ale zato při vhodném použití mohly být účinné (srov. Húsek, 1926, s. 118–119). Ve skutečnosti tato představa nikdy nedošla naplnění a můžeme tvrdit, že svůj podíl na tom měla také Církev československá, která prezentovala poněkud odlišnou verzi českobratrských dějin a sama byla při průniku do konzervativní slovenské společnosti handicapovaná již jenom tím, že za sebou neměla několik století trvající historii a tradici. CČS se sice snažila své působení ukotvit v klíčových obdobích české minulosti, ovšem hesla tento deficit zakrýt nemohla. Historikové sice nemají rádi slovní spojení „co by se stalo, kdyby“, ovšem zde je na místě ptát se, jak by byl výsledek odlišnější, kdyby se Církev československá stala protestantskou církví či spíše by se spojila s českými bratřími.²⁸ Něco takového v prvních letech totiž nebylo vyloučeno, a to navzdory tendencím začlenit se do světa pravoslavií.

4) Církev československá byla spojována s negativními vlastnostmi Čechů. Po vzniku Československa nastal na Slovensku výrazný pohyb inteligence. Maďarské úředníky, soudce učitele či důstojníky museli v důsledku nedostatku domácích kapacit nahradit Češi, což se neobešlo bez nepřátelského postoje mnoha Slováků. Ti příchod nových

²⁸ Podobně o rok později píše Emanuel Rádl: „Nějaké hlubší pojetí českého národního náboženství (mimo spisy Masarykovy) schází; schází zvláště rozbor, jak se toto „náboženství“ má chovati k Slovákům, Maďarům, k Němcům. RÁDL, E. *Náboženství a politika*. Praha: Josef Vetešník, 1921, s. 65.

pracovních sil neviděli jako bratrskou pomoc, nýbrž jako jinou formu nadvlády. Na druhou stranu je třeba přiznat, že Češi mnohdy nebyli ochotni pochopit místní poměry a zbytečně se pouštěli do nemístných poznámek na kulturní aj. úroveň Slováků. Výmluvně o tom hovoří dobový článek: „První vpád naší inteligence na Slovensko neobešel se bez několika případů hrubého porušení domácího pokoje a řádu. Mladý český učitel pronesl před slovenskými dětmi rouhavý vtip o nějakém náboženském dogmatě katolickém; nějaký český úředník choval se panský povýšeně k prostým Slovákům; nějaký český host ohromoval společnost zbožných Slováků hrdinským chvástáním o svém nevěrectví. Takovéto případy, využitkovány a zneužity nepřáteli československého spojení, vzbudily v slovenském lidu k Čechům jistou nedůvěru...“ (*My Slováci*, 1921, s. 1; srov. Loubal, 1921, s. 4)

Velmi prozíravě v tomto směru působí názor, který Josef Pekař uveřejnil v *Národních listech*. Český historik v něm trefně poznamenal, že je třeba trpělivosti a že bude nutné počkat, až Slováci dospějí do určitého stupně vývoje. Jeho varování ovšem bylo přijato pouze zčásti. Jan Herben v tom viděl, navzdory výše uvedeným českým excesům, pouze konzervativní ústupek radikálnímu Hlinkovi: „A přece se na Slovensku nehraje o náboženství. Hraje se o Hlinku, jenž s náboženstvím vede živnost k účelům politickým a svým osobním... Už jsme jednu podobnou historii prožili s Moravou... Co byl ten [moravský – pozn. L. T.] separatism? Nižší kulturní stupeň Moravy, dokud moravská inteligence neprošla vysokými školami pražskými a společenským a kulturním ovzduším matky Prahy.“ (Herben, 1921, s. 4) Jak vidno, autor textu perspektivu obrátil. Primárním zdrojem potíží podle něj nebyli Češi, nýbrž luďáci, kteří potíže se slovenskou adaptací na vyšší kulturu Čechů využili ke svému osobnímu prospěchu. Do jisté míry je to jistě pravda, nicméně se zde opomíjí ten fakt, že pro své účely museli využít již existující atmosféru, kterou záměrně zveličovali. Věty typu „Urážíte city horlivých katolických Slováků“ či „Slovensko je zaplaveno polointeligenčními Čechy“ (Ferdinand Juriga) nedokládají pouze náboženskou netolerantnost nově příchozích, ale také naprostou kulturní odlišnost obou částí republiky, kterou nebylo možné odstranit pouhou „léčbou Prahy“.

Církev československá jako by doslova ztělesňovala vlastnosti nechtěného „Čehuna“. Na Slovensko přinášela hodnoty liberální české společnosti, charakterizované racionalismem, pokrokářstvím a demokraticismem. Došlo jednoduše k setkání dvou mentalit. Zatímco Češi si prošli výhnní průmyslové revoluce a skrze osobu T. G. Masaryka hlásali výdobytky osvícenství, Slováci žili tradičnějším způsobem života, spojeným s konzervativizmem a hierarchickým vnímáním společnosti. Již zmíněný hlinkovský nacionalismus je proto třeba vnímat jako jakousi součást obranného mechanismu, který měl zabránit pronikání dynamických a moderních prvků do převážně agrárních koutů republiky.

Do čtyř bodů shrnutá negativa mají nakonec oporu v dalším dějinném vývoji. V roce 1939 byla činnost Církve československé na Slovensku zakázána (Plechatý, 1949, s. 13) a i když v roce 1945 došlo k obnovení společného státu Čechů a Slováků, trvalo dalších 49 let, než měla ve východní části republiky znovu řádně obsazenou obec. Až po složitých jednáních s československou vládou byl do farnosti Bratislava dosazen ThMgr. Jan Hradil, který zde celebruje dodnes.

S odstupem času tak musíme přijmout opět výstižná slova Josefa Pekaře, který již v lednu 1920 správně odhadl situaci a navzdory kritice z pokrokových kruhů vytyčil problémy, které nová církev českému státu přinese. „Vznikem nové církve,“ píše Pekař, „se v duchu zaradovali Maďaři a Němci, zaradovaly se maďaronské živly na Slovensku. Tyto zejména proto, že dána jim byla do ruky nová agitační zbraň, jíž by šířili nechuť k Čechům mezi věrně katolickým lidem většiny Slovenska. Ostatní proto, že byli rozradostněni nadějí, že v malém národě, jenž si osobuje panství nad nimi, vznikl nový vnitřní rozkol, nový nebezpečný svár, jenž oslabí podstatně jeho sílu [...] náboženství bude jaksi znacionalizováno a tudy zpolitizováno... Praha stane se ještě podezřelejší Slovensku.“ (Pekař, 1920, s. 1)¹⁷ Představitelé CČS se sice navenek hlásili k myšlence čechoslovakismu, ovšem jako dědici české revoluce až příliš často psali o tom, že československý stát vytvořili Češi a také jsou to oni, kdo ho vytvářejí (Beneš, 1937, s. 199). Podobně rozporuplně vypadala prohlášení o tom, že Církev československá reprezentuje

československý národ (Spisar, 1933, s. 117). Ve skutečnosti byla z velké části spjata pouze s českým národem a jeho osudy. Název církve tak spíše korespondoval s ideou československého státu, jehož podstatou byl obranný nacionalismus proti Němcům a Maďarům. V článku o čs. nacionalismu proto čteme: „[Vlastenectví české] zdůrazňuje nutnost národní solidarity, která má jednak v životě vnitropolitickém umožnit vládu Čechů a Slováků, aby nebyli následkem své nesvornosti ve vlastním domě ovládnuti cizími“ a dále pro budoucnost zabezpečiti územní nezcizitelnost českého státu.“ (Hník, 1934, s. 102)

Závěrem si dovolím krátké zamyšlení nad tím, zda by nepřerušený vývoj Československa na této situaci něco změnil. Navzdory tomu, že se zde jedná především o můj osobní názor, si dovolím tvrdit, že nikoli. Mentalita obou národů jsou odlišné dodnes a Církev československá i dvacet let po rozdělení federace vyvolává dojem instituce, která je spojena především se západní částí bývalého společného státu. Vznik Slovenské diecéze a mírný nárůst členů na necelých 1800 (*90 let Církve československé husitské*, 2010, s. 75) vyznívají jako dozvuky či nostalgie česko-slovenské vzájemnosti.

Literatura:

- 90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská, 2010.
- BĚLOHRADSKÝ, S. *Bílá hora pomstěna*. Praha: Nákladem a redakcí Stáni J. Bělohradského, 1920.
- CINEK, F. *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouci: Lidové tiskařské závody, 1926.
- FARSKÝ, K. *Stvoření*. Praha: Blahoslav, 1920.
- FARSKÝ, K., KALOUS, F. *Československý katechismus: Učebnice pro mládež a věřící církve československé*. Příbram: Nákladem vlastním, 1922.
- HNÍK, F. Diskuse o církvi československé s prof. J. L. Hromádkou. In *Náboženská revue*, 1933, roč. 5, s. 118–131.
- HUDEC, J. Náboženský bolševism. In *Český zápas*, 1921, roč. 4, č. 27, s. 4.
- Neslýchaná nová provokace Hlinkova čili Hus na Slovensku. In *Kostnické jiskry*, 1921, roč. 3, č. 28, s. 167
- Oslavy Husovy na Slovensku. In *Kostnické jiskry*, 1922, roč. 4, č. 30, s. 181.
- ONDROUCH, V. Idea Cyrillo-Methodějská. In *Český zápas*, roč. 3, č. 12, s. 4–5.

- Počet příslušníků církve čsl. podle jednotlivých roků. In *Český zápas*, 1929, roč. 12, č. 4, s. 29
- PEKAŘ, J. *Dějiny československé*. Praha: Nákladem historického klubu, 1921.
- PEROUTKA, F. *Budování státu. 1, 1918–1919*. Praha: Lidové noviny, 1991.
- POKORNÝ, F. (ed.) *Sborník Dra. Karla Farského*. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo CČS, 1928.
- Slovensko a Řím. In *Český zápas*, 1920, roč. 3, č. 21, s. 2.
- SPIŠAR, A. Svobodný protestantismus a CČS. In *Náboženská revue*, 1933, roč. 5, s. 224.
- STLOUKAL, K. *Bílá hora a Staroměstské náměstí*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1921
- WEATHERALL, J. H. Unitarianism. In *Náboženská revue*, 1932, roč. 4, s. 149.
- Zásady československé církve. In *Právo národa*, 1920, roč. 3, č. 2.
- ŽDÁRSKÝ, V. Dvě revoluce. *Český zápas*, 1926, roč. 9, č. 44, s. 2

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Libor Toman
Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
M. D. Rettigové 4
Praha 1
e-mail: libortoman@seznam.cz

Osobnost Ignáta Wurma a jeho politické angažmá v Národní straně na Moravě (1861–1891)

Pavel KRÁKORA

Ignát Wurm and His Political Engagement on the National Party in Moravia (1861–1891)

Abstract: This article deals with the personality of Ignát Wurm – important Moravian politician, ethnographer, church leader and philanthropist. The beginnings of his political activities is possible to date in the year 1848, his active political engagement is delimited of the years 1861–1891. The whole follow-up political career of I. Wurm was bound to National Party in Moravia.

Key Words: Ignát Wurm, Moravia, Church, National Party in Moravia, Moravian Land Assembly, Imperial Council in Vienna

Ignát Wurm pocházel z Klobouk u Brna, kde se narodil 12. července 1825. Rodina Wurmů sehrávala od počátku 19. století v Kloboukách významnou roli ve zdejším veřejném a kulturním životě. Otec I. Wurma – Antonín Wurm (1794–1880) – byl známý svým zanícením pro národně obrozeneckou činnost. Patřil k významným klobouckým měšťanům a posléze se stal dlouholetým starostou města. Veřejné aktivity rodiny a celkové intelektuální rodinné zázemí pochopitelně ovlivnilo i mladého I. Wurma.²⁹ Absolvoval gymnázium v Kroměříži a poté teologii v Brně, kde byl v červenci 1850 vysvěcen na kněze.

²⁹ I. Wurm byl druhorozeným synem. Jeho o osm let staší bratr Josef Wurm (1817–1888) byl veřejně činný, v roce 1848 zasedl v moravském zemském sněmu, kde se

Mezitím se I. Wurm, podobně jako jeho otec i bratr Josef, angažoval v událostech revolučního roku 1848 na Moravě a patřil ke „kněžím-buditelům moravským..., kteří zahájili mezi lidem odpor proti volbám do Frankfurtu“.³⁰ V této době se I. Wurm sblížil s Františkem Sušilem (1804–1868),³¹ knězem, který se roku 1837 stal profesorem teologie na brněnské bohoslovecké fakultě a který posléze proslul jako etnograf a sběratel moravských lidových písní. F. Sušil patřil k čelním představitelům národního obrozenectví na Moravě a stoupencům všeslovanské cyrilometodějské ideje. V průběhu padesátých let 19. století se I. Wurm s F. Sušilem podílel na vlastenecko-obrozenecké práci a spolu s ním stál v Brně u zrodu národně-osvětového a vydavatelského spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje (1850), určeného širokým lidovým vrstvám. Sám následně založil organizaci s obdobným zaměřením: Matici velehradskou (1861). V roce 1863 se I. Wurm – vedle F. Sušila jako jeden z hlavních iniciátorů a organizátorů – ve Velehradě účastnil za přítomnosti předních politiků národní strany z Čech i Moravy v čele s Františkem Palackým miléniových oslav příchodu slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu a následně se stal zaníceným propagátorem cyrilometodějského odkazu: „Snahou Wurmovou tu bylo osvětliti dobu velkomoravské říše a významného pro Slovanstvo kulturního díla apoštolů. Ponořil se do studia doby, navázav styky s předními učiteli slovanskými. Nejedna zajímavý příspěvek v tom směru vděčí Morava Wurmovi.“³²

Intenzivní angažmá I. Wurma v národním hnutí na Moravě, jehož počátky sahají do revolučních let 1848–1849, bylo přímo provázáno s jeho pozicí v rámci katolické církve. Společně s již zmíněným F. Sušilem a dalšími vlasteneckými kněžími – Benešem Metodem Kuldou (1820–1905), Matějem Procházkou (1811–1889) či Janem Evangelistou Bílým (1819–1888) – tak ve vztahu k veřejnosti skloubili

stal jedním z hlavních zastánců státoprávní jednoty Čech a Moravy. Posléze patřil k stoupencům Národní strany na Moravě (v roce 1861 zvolen poslancem).

³⁰ Národní listy, roč. 45, č. 189 (12. 7. 1905), s. 1 (*Ctihodný kmet*).

³¹ Blíže o osobnosti F. Sušila viz VYCHODIL, P. *František Sušil. Životopisný nástin*. Brno, 1898.

³² Národní listy, roč. 45, č. 189 (12. 7. 1905), s. 1, *Ctihodný kmet*.

náboženskou a národně osvětovou činnost. Tato skupina kněží, která se pozvolna rozšiřovala, spolu s I. Wurmem vytvořila základ pro pozdější zformování katolického křídla Národní strany na Moravě. Došlo k němu v průběhu šedesátých let 19. století. Od roku 1848 se jejich zastřešující organizací stala Jednota katolická v Brně s tiskovým orgánem nazvaným *Hlas*, která záhy začala vytvářet síť poboček po celé Moravě (srov. Jančík, 1932).

Počátky aktivní politické dráhy I. Wurma lze klást již do roku 1860, kdy byl – coby politicky nadaná osobnost s vyjednávacími schopnostmi – na popud F. Sušila vyslán jako zástupce za Moravu do Vídně. Zde absolvoval jednání (týkající se připravované říšské ústavy) se členem nově jmenované širší říšské rady Josipem Jurajem Strossmayerem (1815–1905), bosensko-srijemským biskupem, národopiscem, chorvatským obrozencem a propagátorem slovanské vzájemnosti. Po vypsání voleb do moravského zemského sněmu na jaro 1861 rozhodla v té době de facto stále se konstituující Národní strana na Moravě nominovat do nich I. Wurma, který nedlouho předtím společně s A. Pražákem, J. Helceletem a Františkem Mathonem inicioval v Brně její vznik (srov. Malíř, 1996b, s. 37–38), v městské kurii Přerov a Kojetín. Poté, co ve volebním klání uspěl a zasedl ve sněmovních lavicích, byl národní stranou na zemském sněmu nominován jako poslanec vídeňské Říšské rady. Do obou zákonodárných sborů byl opakovaně volen a nominován až do roku 1891, tj. po dobu 30 let, kdy byla jeho aktivní politická angažovanost úzce spjata nejen s městem Přerov, ale i s celým Přerovskem.

Ignát Wurm se významnou měrou zasloužil o rychlou obnovu Přerova po požáru, který zde propuknul 17. srpna 1868. Po jeho písemné výzvě k národu byla na pomoc vybrána částka přesahující 30 000 zlatých. Jeho pozornost při výkonu poslaneckého mandátu se soustředila především na oblast školství. Na konci šedesátých let 19. století se zasadil o zvelebení přerovské chlapecké školy, v téže se rozhodující měrou podílel na založení přerovského reálného gymnázia. Zájem o rozvoj českého školství projevoval i v dalších místech svého volebního obvodu – především pak v Kojetíně a Tovačově, kde zároveň podporoval aktivity směřující k povznesení spolkového a kulturního života.

„Wurmova otcovská péče o Přerov jevila se i jiným směrem. Byla-li obec přerovská v hmotných nesnázích, sjednal jí peníze Wurm ze spořitelný pražské. Když se stavěl přerovský pivovar, byl to opět Wurm, který radou i skutkem byl nápomocen... Slovem Wurm sdílel se o oblasti a strasti města Přerova stejným způsobem, účastňuje se všech jeho vážnějších událostí bez výminky.“ (Procházková, 1900, s. 59) I. Wurm vynikal svými rétorickými schopnostmi. Velmi častá byla jeho vystoupení na moravském zemském sněmu, posléze i na půdě vídeňské Říšské rady. Hájl v nich české národní zájmy na Moravě, zdůrazňoval potřebu posilování slovanské vzájemnosti a ochranu práv slovanských národů v rámci monarchie, zejména v době po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867. Pravidelně interpeloval v nejrůznějších záležitostech dotýkajících se přímo jeho volebního obvodu – městské kurie Přerov, Kojetín a Tovačov – a opakovaně poukazoval (z pozice reprezentanta konzervativně-katolického křídla národní strany a zároveň jako vysoce postavený člen církevní hierarchie) na narůstající sociální nerovnosti ve společnosti a prohlubování chudoby stále širších vrstev obyvatelstva (jak ve městech, tak na venkově). Činil tak především v období hospodářské krize na počátku sedmdesátých let 19. století: „Kamkoliv oko moje pozří, vidí úpadek blahobytu téměř všech tříd a stavův, z nichž se společnost skládá. Ocítáme se po mém přesvědčení ve všeobecném ochuzování; ač snad jednotlivci dodáváním vojsku, zasedáním ve správních radách [...] podnikův a výdělkářských bank, hrou na bursách a nelítostnou lichvou, stávají se milionáři... Po mém přesvědčení jest přední příčinou [...] ochuzování takzvaný psedudo či lžiliberalism, jenž své zhoubné dílo provádí tím, že zlatému teleti kapitálu vsecky ostatní zájmy za oběť klade a podřizuje a své službě výhradně podrobiti chce... Tento novověký feudalismus peněžníkův, jenž nyní ve státech evropských jediný rozhoduje, jest také příčinou, že malá řemesla čím dál tím více upadají a řemeslníci víc a více se v proletáře mění... Avšak nejen v celých třídách plodí se pauperismus...; falešný liberalismus peněžníkův, těchto nových feudálův, ochuzuje také celé národy, obzvláště národy slovanské v Rakousku... Protož vyhrazuje sobě o prostředcích, jimžto se dají ochuzování meze klásti, pojednati [...] s radou, aby se prohlédalo

k nejhlubšímu pramenu šířícího se pauperismu v Rakousku, aby se prohlédalo k odstranění plutokratického centralismu dvou výhradně panujících národův, [...] a k odčinění nespravedlnosti na národech slovanských spáchané...“³³

V dané souvislosti věnoval I. Wurm určitou pozornost také sociálnímu zákonodárství a obhajobě práv pracujících, upozorňoval na mnohé nedostatky v této sféře, mj. i na nedělní práci: „Proč liberální pán (zaměstnavatel), jenž dlouho trvavší práci unaveného koně šetří, ale k dělníku toho srdce nemá... Pánové! Zdaž dělník, jenž i v neděli musí se podrobiti práci nenutné a odkladné, může také dospěti aspoň v den tento k vědomí člověka, zdaž smí se ubírat za povoláním náboženským a zdaž jest mu volno užívatí potěchy a posvěcení, jež mu jako muži a otci v lůnu rodiny zaručuje církev?“³⁴ Na půdě Říšské rady pak byl častým předmětem kritiky I. Wurma narůstající deficit státního rozpočtu, který v jeho očích podvazoval další ekonomický rozvoj monarchie a negativně se odrážel ve financování obcí a v obecních rozpočtech.³⁵

Na úrovni zemské a říšské politiky se I. Wurm hlasitě vymezoval proti rakousko-uherskému dualismu (1867). Stejně jako další čelní představitelé moravské národní strany v něm spatřoval popření tzv. historického práva českých zemí ze strany centrální vlády a panovníka. Rozdělení monarchie na část německou a maďarskou z jeho – a nejen z jeho – pohledu nekorespondovalo s jejím mnohonárodnostním charakterem a bylo popřením federalistické vize prosazované v rámci národní strany. Právě v roce 1867 se Wurm jako hlavní organizátor podílel na uspořádání velehradské oslavy tisíciletého výročí úmrtí věrozvěsta Cyrila, která zároveň vyzněla jako manifestace jednoty české politiky na Moravě, neboť se jí vedle předáků národní strany zúčastnili i čelní zástupci konzervativního velkostatku – olomoucký a pražský arcibiskup. Z titulu poslance zemského sněmu za přerovskou městskou

³³ Našinec, roč. 5, č. 147 (19. 12. 1873), s. 1. Wurmovo vystoupení na půdě Říšské rady ke stejné problematice v dubnu roku 1875 viz Našinec, roč. 7, č. 51 (30. 4. 1875).

³⁴ Našinec, roč. 15, č. 147 (16. 12. 1883), s. 1–2 a 148 (19. 12. 1883), s. 1–2.

³⁵ Našinec, roč. 10, č. 33 (17. 3. 1878), s. 1–2 a č. 34 (20. 3. 1878) s. 1–2. Projev ke stejnému tématu viz též Našinec, roč. 18, č. 39 (31. 3. 1886), s. 1–2.

kurii a vedoucího činovníka národní strany I. Wurm svolával od roku 1867 do Přerova schůzky představitelů Národní strany na Moravě a konzervativního velkostatku – A. Pražáka, E. Belcrediho a H. Salma –, v jejichž průběhu se především projednávaly otázky související s možnostmi případné realizace rakousko-českého vyrovnání (srov. Procházková, 1900, s. 69–71).

Kromě aktivit přímo spjatých s výkonem poslaneckého mandátu v zemském sněmu a na Říšské radě se I. Wurm i dále věnoval národně-buditelské a vlastenecké činnosti. Od roku 1866 působil v nedaleké Olomouci jako vikář při dómu, následně také jako arcibiskupský rada a přisedící zdejší konsistoře, ale především „rozvinul velikou činnost směřující ke zrovnoprávnění českého živlu v tomto poněmčeném městě“.³⁶ V roce 1885 se významnou měrou spolupodílel na založení Vlasteneckého muzea v Olomouci, „jehož předsedou se stal a jemuž od času toho téměř veškeré své síly věnoval“.³⁷ V církevní hierarchii zastával mnohé čestné funkce, zmínit lze např. konsistorního radu bosensko-srěmské diecéze či radu řeckokatolické konsistoře ve Lvově. Mimo to se I. Wurm přímo zasadil o vznik občanských záložen na Přerovsku a Olomoucku – v Přerově, Kojetíně, Tovačově, Olomouci, Křelově a Slatinicích (srov. Procházková, 1900, s. 70–73). Od osmdesátých let 19. stol. se věnoval etnografii a propagaci moravského lidového folklóru. Jeho činnost na tomto poli shrnul redaktor pražských *Národních listů* Jan Hejret: „Jako kdysi Sušil putoval po Moravě za lidovou písni, tak Wurm, vyhledávaje národopisné památky, zvyky, obyčeje, lidové hry, tance atd. putoval po kraji. Na počátku let osmdesátých pořádány na jeho popud po Moravě národopisné slavnosti a výstavky, jež staly se podkladem k československé národopisné výstavě v Praze r. 1895... Olomoucké muzeum vydalo krásné publikace jeho, jež po zásluze oceněny cizí kritikou, došly u nás také povšimnutí. Tak s úspěchem pracoval v duchu Kollárova výroku, že ‚národ bez národnosti je tělo bez kostí‘.“³⁸

³⁶ *Národní listy*, roč. 65, č. 189 (12. 7. 1925), s. 4.

³⁷ *Našinec*, roč. 47, č. 227 (5. 10. 1911), s. 1.

³⁸ *Národní listy*, roč. 45, č. 189 (12. 7. 1925), s. 1, *Ctihodný kmet*.

Volby do Říšské rady roku 1891 ukončily aktivní politickou kariéru I. Wurma, osobnosti, která byla po více než 30 let ikonou a stálicí moravské národní strany na Přerovsku. I. Wurm jako čelný reprezentant katolického křídla strany dlouhodobě významným způsobem ovlivňoval její politiku jak v rámci celé Moravy, tak (především po roce 1873) v rámci svého působení na Říšské radě, kde, podobně jako na moravském zemském sněmu, patřil k častým řečníkům a předkladatelům zákonů (sociální oblast, školství apod.). Vždy při tom měl na zřeteli i zájem kurie,³⁹ za kterou byl zvolen, což se odráželo na jeho silné a dlouho neotřesitelné pozici mezi voliči. Narušována začala být teprve pozvolným odklonem voličské základny od klerikální frakce moravské národní strany v průběhu osmdesátých let 19. století (srov. Malíř, 1996b, s. 40–41).⁴⁰ I proto I. Wurm před volbami do zemského sněmu v roce 1890 a stejně tak před volbami do Říšské rady následujícího roku avizoval, že se dále nebude ucházet o poslanecký mandát. Po volbách do Říšské rady se stáhl z aktivního politického života, snažil se s úspěchem podporovat aktivity a rozvoj olomouckého vlastivědného muzea, úzce spolupracoval s olomouckým národohospodářem J. R. Demelem a především se angažoval, jak již bylo zmíněno, v oblasti moravského národopisu. Když byla do Prahy roku 1891 svolána schůze k přípravě Národopisné výstavy československé (uskutečnila se v Praze roku 1895), stal se předsedou přípravného výboru (garantoval moravskou část výstavy) „a takorka duší byl projektovaného podniku, jemuž za vzor sloužily výstavky před tím již na Moravě [Wurmem] pořádané“. (Procházková, 1900, s. 104–105) Byl rovněž zvolen místopředsedou

³⁹ I. Wurm patřil k aktivním poslancům i v průběhu posledního volebního období vymezeném léty 1884–1891, když se např. v roce 1886 zasazoval o vybudování železniční tratě Přerov – Tovačov – Prostějov. Projekt nakonec nebyl realizován pro nedostatek financí.

⁴⁰ Postupná ztráta pozic katolického křídla Národní strany na Moravě úzce souvisela s roztržkou s Belcrediho konzervativním velkostatkem, s nímž byla v mnoha případech úzce spjata. Narůstající rozpory moravského konzervativního velkostatku a národní strany byly zřetelné od konce sedmdesátých let 19. stol. a spočívaly v dalším setrvávání E. Belcrediho na uskutečňování abstinenční politiky jak ve vztahu k moravskému zemskému sněmu, tak k vídeňské Říšské radě.

České národopisné společnosti a významnou měrou se podílel na činnosti Matice české a společnosti českého muzea (srov. Malíř a kol., 2012, s. 804). Na konci devadesátých let 19. století se Wurmovi následkem poranění inkoustovým perem dostala do pravé ruky sepse a byla mu nakonec amputována, což jej v pokročilém věku vážně poznamenalo a samozřejmě omezilo i jeho pracovní aktivity.

I. Wurm – dlouholetý čelný politik Národní strany na Moravě, kněz, propagátor slovanské vzájemnosti a cyrilometodějské tradice, národopisec, nositel řady vyznamenání, brilantní řečník známý svým sociálním cítěním a v neposlední řadě pokračovatel odkazu F. Sušila – ukončil svou životní pouť v Olomouci ve věku nedožitých 87 let dne 4. října 1911. Život a dílo I. Wurma příznačně vystihuje jeden z mnoha nekrologů, vydaných bezprostředně po jeho úmrtí: „S Wurmem odchází poslední z družiny Sušilovy. Člen oné podivuhodné skupiny kněží, která hned za červánků moderní doby pochopila, čeho jest našemu národu třeba zvolivši si významuplné heslo ‚Církev a vlast‘ a která na základech náboženských a národních začala pracovat už v letech padesátých minulého století... Pracovav mnoho pro národ a církev, jako kněz, poslanec a národohospodářský buditel, zakladatel záložen a spolků, uchýlil se Wurm do soukromí a věnoval se národopisu a zájmům musejním vůbec sbíraje doklady pro dějiny a vlastivědu moravskou... Tak jako poslední dvě desetiletí klidně, nehlučně žil, tak také klidně, nehlučně, třebas bolestně zemřel.“⁴¹

Literatura:

- CIBULKA, P. Moravská politika a český státoprávní program ve druhé polovině 19. století. In MALÍŘ, J., VLČEK, R. (eds.) *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno: Matice moravská 2001, s. 99–110.
- JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*. Brno: J. Jančík, 1932.
- MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.
- MALÍŘ, Jiří. Generálové bez vojska (Národní strana na Moravě v letech 1890–1914). In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C-43*. Brno: FF MU, 1996a. s. 95–113.

⁴¹ Našinec, roč. 47, č. 227 (5. 10. 1911), s. 1.

- MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996b.
- MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005.
- PROCHÁZKOVÁ, M. P. *Ignát Wurm ve svém životě*. Olomouc: Kramář a Procházka, 1900.
- VYCHODIL, P. *František Sušil. Životopisný nástin*. Brno, 1898.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz

Liturgický a sakramentální rozměr korunovace

Petr NOHEL

Liturgical and sacramental dimension of coronation

Abstract: The sense of royal coronations is mostly seen in their geopolitical and constitutional importance. Their purpose is then attributed to a given cultural-historical context and its own reception. Aside these considerations stands the remaining sacramental dimension of coronation and its anchoring in the liturgical life of the Church. The debate about the sacramental nature of different concrete acts was led already during the first millennium of the Christian era. This paper is based on these discussions and contemporary practice. Its aim is to fix coronation in the context of theology and contemporary approaches.

Key Words: Unction, Ordination, Sovereign, King, Coronation

Úvod

Na panovnické korunovace můžeme pohlížet z různých úhlů pohledu. Pro jedny se jedná o symbolické vyjádření převzetí vlády, pro druhé o reálnou konsekraci dotčené osoby panovníka a zcela jiní ji vůbec hodnotí jako historický relikv, který v určitých zemích pouze přetrvává. Vzhledem k tomu, že o důležitosti královského pomazání svědčí i biblické prameny, zajímalo mne, zda je jejich interpretace totožná s pozdější církevní praxí a zda i dnes můžeme v případě panovnických korunovací hovořit o určitém duchovním rozměru královského úřadu.

2 Korunovační praxe

2.1 *Spor o konstitutivní a deklaratorní charakter liturgického aktu*

Na fakt panovnické korunovace je možno pohlížet dvěma způsoby, a to z pohledu státoprávního a liturgicky-právního. Stával-li se následník panovníkem, dělo se tak sice v minulosti nejčastěji prostřednictvím liturgického obřadu, na druhou stranu ale nebylo možno popřít spíše profánní funkci panovnického úřadu, do které byl skrze tuto liturgii adept uváděn. Státní a liturgický pohled se přitom mohou lišit v názoru na roli svátostného obřadu. Z pohledu státoprávního se panovník stává panovníkem po splnění zákonných podmínek (které mohou být teoreticky pro každou zemi různé), z nichž nejzásadnější je dodržení nástupnického práva dané země – tedy princip dědičnosti. Oprávněný dědic dle dynastické posloupnosti tak téměř automaticky zaujímá místo panovníka, přičemž v zemích neuznávajících existenci interregna se jím legálně stává okamžikem úmrtí či odstoupení panovníka předchozího. Obřad korunovace je pak chápán spíše symbolicky a jeho role je tedy prezentována jako deklaratorní, neboť jen „historickým“ a zjevným způsobem ztvrzuje ujmoutí se vlády dle tradic té které země.

Naproti tomu z pohledu liturgicky-právního se panovník panovníkem stává právě aktem korunovace, který je vnímán jednoznačně jako akt konstitutivní. Tento duchovní pohled sice respektuje nástupnické právo, neboť dědičnost hlavy rodu je v zásadě principem biblickým, nicméně naopak výběr následníka považuje za deklaratorní, a to do určité míry teoretický, neboť k pomazání dotyčného v rámci korunovačního aktu ještě nedošlo.

Jako příklad tohoto pojetí z českého prostředí můžeme například uvést korunovaci Jiřího z Poděbrad nebo Friedricha Falckého, kteří jsou počítáni mezi české krále právě na základě uskutečněného pomazání v rámci korunovačního aktu, byť z pohledu dynastického žádné právo usednout na český trůn neměli.

2.2 *Panovnické korunovace v současném evropském kontextu*

V současné době je v evropských zemích, které jsou monarchiemi, z různých důvodů nahrazován původně církevní obřad obřadem státním,

byť se často i nadále odehrává v původním liturgickém prostoru. Vládnoucí rody tímto postupem demonstrují svoji „nadkonfesnost“, která je vedena snahou působit jednotným a spravedlivým dojmem vůči svým občanům různých vyznání. Obřad korunovace se tak stává spíše aktem profánním, který svůj původ vidí v ústavním pořádku dané země a neodvolává se primárně na církev jako zdroj duchovní autority ve smyslu apoštolské posloupnosti. Navíc v zemích s protestantskou církevní tradicí (zejména severské monarchie) je tato role ještě umenšena specifickými teologickými důvody, které zmíněnou posloupnost příliš neakcentují. V současnosti je tedy dominantním pohledem na ustanovení panovníka spíše deklaratorní role církevní autority, a to ještě v případech, kdy je místní církev k tomuto aktu vůbec přizvána.

3 Biblické pojetí

Cenným zdrojem pro chápání role panovnické vlády jsou biblické knihy Samuelovy, knihy Královské a knihy Letopisů. V nich se nachází bezpočet pasáží (cca 90!), které se vyjadřují k jednotlivým aspektům nástupnického práva, jako jsou např.: role prvorozenství, postavení žen, podmínka oprávněnosti královské vlády, vztah dědičnosti a nároku, teorie smlouvy, stvrzení a ustanovení panovníka, klady a zápory panovnické vlády, vztah trůnu a oltáře, provázanost osudu lidu s osudem panovníka apod. Můžeme v nich dokonce nalézt i náznak principu rovnorodosti a patriarchálního požehnání svátostného charakteru. V minimálně osmnácti případech hovoří *Bible* také o nezastupitelné roli královského pomazání.

3.1 Konstitutivní role proroků a kněží při královském pomazání

Zcela zásadním prvkem při ustanovení panovníka se stává akt pomazání, které v panovnické linii úplně nahrazuje dřívější svátostně přesně nezařaditelné patriarchální požehnání a stává se nezbytnou podmínkou pro obhajobu královské funkce. Pomazání panovníka je nutno v době královské vnímat zcela ve svátostném kontextu. Nejedná se totiž pouze o určitý typ modlitby nebo vyprošování božího požehnání pro nového krále, ale o konstitutivní úlohu, kdy se

panovník stává panovníkem právě na základě toho, že je pomazán. Pomazání tedy nestvrzuje fakt výběru panovníka deklaratorně jako akt souhlasu proroků, později kněží (a ještě později církve) s daným kandidátem, ale pomazání krále králem teprve činí, a to bez ohledu na jeho výběr jakožto osobnosti.

První náznak svátostného charakteru panovnického pomazání vidíme již u krále Saula, který je pomazán prorokem Samuelem. I proto se v předmluvě k ekumenickému vydání první knihy Samuelovy uvádí, že Samuel spravoval izraelské pokolení jako prorok, kněz i soudce, čímž se zdůrazňuje mj. svátostná moc, kterou prorok disponuje, a tedy logicky včetně práva (i povinnosti) pomazání. O samotném aktu hovoří desátá kapitola první knihy Samuelovy, kde se zdůrazňuje, že Saul byl pomazán z přímého Hospodinova rozkazu, kdy prorok dle božích pokynů vylil Saulovi na hlavu olej a zdůraznil, že panovníkem nad svým dědictvím ho tímto aktem činí sám Hospodin. Prorok navíc zdůrazňuje, že se Saula zmocní boží duch a že se po prorockém vytržení změní v jiného muže, což se vzápětí také stalo. Uvádí se zde, že Bůh proměnil Saulovo srdce v jiné a dostavila se všechna tato znamení. Je tedy zřejmé, že pomazání s sebou nese určitou pneumatologickou dimenzi, což jeho svátostný charakter přirozeně upevňuje.

3.2 Davidova interpretace královského pomazání

Obdobná situace se odehrává i v případě pomazání krále Davida, kdy je prorok Hospodinem opět vyzýván, aby naplnil svůj roh olejem a svátostně jednal. Podstatné je v tomto ohledu opětovné připomenutí pneumatologické dimenze, když je po pomazání Davida uprostřed jeho bratrů zdůrazněno, že se nového krále od této chvíle nadále zmocňoval duch Hospodinův.

Důležitost pomazání jako naprosto zásadní skutečnosti se však nejvíce projevuje ve vzájemném vztahu Saula a Davida, kteří spolu bojují. Přestože David má vícekrát možnost se svého staršího soka zbavit, nikdy tak neučiní, a to právě s poukazem na Saulovo pomazání. Když mu jeho mužové navrhnou, aby se Saula zbavil, odpovídá: „Chraň mě Hospodin, abych se dopustil něčeho takového na mém pánu, na Hospodinově pomazaném, a vztáhl na něho ruku.“ Je to přece Hospodinův

pomazaný! Podobně, když mu Abíšaj nabízí, že Saula zabije sám, David ho od takového kroku odrazuje s poukazem, že nemůže zůstat bez trestu ten, kdo se odváží vztáhnout ruku na Hospodinova pomazaného. Když má potom sám možnost Saula zabít, nečiní tak, ale předkládá Saulovi důkaz, že byl vydán do jeho rukou, ale že se ho přesto jakožto pomazaného ani nedotknul.

O tom, že panovnické pomazání bylo ve veliké úctě a v úzkém vztahu k samotnému Bohu, svědčí také to, že David je již během sporů se Saulem sám pomazán, a mohl by se tedy odvolávat na samotného Hospodina, který si jej vybral místo zavrženého Saula. Ale právě pro pomazání již Saulovi udělené se David nijak neodvažuje proti němu zakročit, a to bez ohledu na Saulovu povahu nebo nečestné činy, kterých se dopouští. Zjevně je tedy v Davidových očích pomazání krále něčím, co vtiskuje duši trvalé znamení, podobně jako to vyznáváme dnes u některých svátostí včetně svátosti svěcení. Když je později Sul zabit, dává David popravít také jeho vraha, a to právě s poukazem na to, že se provinil proti pomazanému.

David je poté pomazán celkem dvakrát, a to vždy v souvislosti s územím/národem, kterému má vládnout. Nejprve je pomazán králem Judským a poté, co se vyřeší spory s nástupnictvím Saulových potomků, je pomazán i králem celého Izraele. Když David později zcizoloží s Batšebou, je mu opět připomínáno skrze proroka Nátana jeho pomazání jako přitěžující okolnost.

3.3 Pomazání v dalších generacích skrze kněží

I Davidův syn Šalamoun byl za krále pomazán, avšak zde knězem Sádokem, neboť kněžský stav byl již v izraelské pospolitosti vyčleněn. I Šalamounův bratr Adonijáš, který se domnívá, že království zdědí on, je zklamán, když jej Šalamoun v pomazání předstihne, ale sám interpreтуje fakt pomazání jako nepopíratelnou skutečnost, a tedy jako přidělení království Šalamounovi přímo Bohem. Z toho důvodu také proti svému bratru nijak nezasahuje, i když disponuje početnějším ozbrojeným zástupem.

Přirozeně i v dalších panovnických generacích postupuje Hospodin vždy tímž způsobem a posílá kněze, aby pomazávali dalšího dědice

v pořadí na krále. Poslední taková poznámka je uvedena v případě ustanovení krále Jehú. Opět až po tomto pomazání lid provolává: „Jehú se stal králem!“ což opět potvrzuje konstitutivní roli tohoto svátostného aktu.

4 Svátostný charakter korunovace z pohledu církve

Praxi pomazání králů přejímá později i církev a dále ji rozvíjí. V době do Tridentského koncilu, kdy nebyly vždy zřetelně odděleny svátosti od svátostí v dnešním pojetí, nebylo ani nutné řešit sakramentální zařazení panovnického pomazání. Bylo ovšem jasné, že svátostný rozměr má. I přesto, že se jednotliví biskupové ne vždy shodovali na „velikosti“ této svátostné skutečnosti, diskutovalo se o ní.

Biskup kardinál Petr Damián († 1072), přítel papeže Řehoře VII., hlásá dvanáct svátostí; arcibiskup Lanfranc z Canterbury († 1089) naproti tomu pouze čtyři: víra, křest, eucharistie a zpověď. Biskup Hildebert z Tours († 1134) jich zná devět (mezi nimi svěcení kostelů, liturgických nádob a oltářů). Známý opat Bernard z Clairvaux († 1153) mluví o mnohých svátostech a vypočítává jich deset (mezi nimi umývání nohou, investitu kanovníků, opatů a biskupů, avšak nikoli manželství). Jeho přítel Hugo od sv. Viktora († 1141) zase vypočítává jako svátosti svěcení kostelů, liturgických nádob a rouch, svěcení vody, klečení, exorcismus aj. Prvním, kdo omezil počet svátostí na dnes obvyklých sedm, byl známý středověký teolog Petr Lombardský († 1164).

Současné pojetí svátostí pak organicky vyplývá z „bývalých“ svátostí, které nebyly Tridentským koncilem mezi současnou sedmici svátostí započítány, tj. např. mnišské zasvěcení, pomazání za krále, posvěcení kostela apod. I přes toto ustanovení ovšem otázka panovnického pomazání neutichá. Např. obřad korunovace římského císaře zahrnuje i pomazání adepta, které je běžně vykládáno jako svěcení jáhenské nebo na jeho úrovni. Nový císař tak bez problému zpívá evangelium a nese označení „biskup věcí vnějších“. Tento koncept se jednoznačně blíží výkladu panovnické ordinace jako začlenění panovníka do apoštolské posloupnosti biskupem s tím, že na rozdíl od jiných svěcených osob je ovšem panovník svěcen pro oblast světského řízení státu.

Tomuto pojetí by ostatně odpovídaly i současné snahy nevnímat svátost svěcení jako hierarchické stupně, ale jako různorodé, specifické, samostatné služby se zdrojem v ordinaci biskupské. Některé úvahy připouštějí dokonce oddělení těchto svátostných stupňů jako svátostí samostatných. Do tohoto konceptu by pak spadalo i panovnické pomazání v případě, že by bylo realizováno na způsob ordinace, jak se v minulosti, alespoň v případě korunovací císařských, evidentně dělo. Korunovace včetně pomazání byly navíc vždy realizovány (alespoň v katolickém pojetí) přímo ve Mši svaté, což jejich svátostný charakter rovněž podporuje, neboť i ostatní svátosti jsou v ideálním případě udělovány ve Mši svaté v rámci prakticky shodné obecné struktury katolických obřadů.

5 Panovník jako dědic dvojí kontinuity

Pramenem pro určení míry svátostné skutečnosti při panovnickém pomazání může být jednak současná evropská praxe, jednak texty současných i historických korunovačních řádů různých zemí. V jednotlivých státech totiž může být na základě profánního práva nebo aktuálních zvyklostí tato svátostná role uplatněna v diametrálně odlišné míře, či dokonce zcela chybět! V zásadě se ale pohybujeme v rámci pluralismu, který je na jedné straně vymezen nároky státního práva (zejména principem dědičnosti) a na druhé straně podmínkou pomazání v rámci korunovace jako liturgického aktu (a tedy čistě teoreticky nemusí princip dědičnosti respektovat). Různé země pak více či méně akcentují tu či onu stranu tohoto pluralismu.

V ideálním případě splňuje následník požadavky obojí kontinuity; je jak oprávněným dědicem dle nástupnického práva, tak je zároveň pro svůj úřad „svátostně vybaven“ skrze panovnické pomazání. V případě absence jednoho z těchto dvou aspektů není postavení panovníka vnímáno jako jednoznačné. Tak můžeme v českém kontextu kromě výše zmíněného Jiřího z Poděbrad nebo Friedricha Falckého uvést naopak krále, kteří splňovali požadavky nástupnického práva, ale protože nebyli korunováni, nedošlo u nich ke královskému pomazání jako např. u Františka Josefa I. nebo blahoslaveného Karla I.

Závěr

Královské pomazání mělo ve starověké izraelitské pospolitosti zásadní význam a bylo interpretováno jako konstitutivní moment panovnické vlády, jak na něj ostatně nahlíželi i sami izraelští a judští králové. Církev toto chápání přebírá a v týchž intencích pomazává i evropské panovníky prostřednictvím platně svěcených biskupů, neboť dědictví apoštolské posloupnosti přijímá v téže rovině jako dřívější přímé povolání proroků a starozákonních kněží a odvolává se na téhož ducha božího, který v tomto pomazání působí.

Jednoznačná preference tohoto konstitutivního momentu ustupuje do pozadí jednak s postupným rozvojem právního myšlení, které kodifikuje jednotlivé prvky nástupnického práva spíše v rovině profánně-právní, a jednak vlivem reformace, která roli pomazání skrze apoštolskou posloupnost zpochybňuje, resp. přesouvá do polohy více symbolické. Obojí vliv působí, že nástupnické právo se stává postupem času předmětem zájmu státoprávního a sakramentální rozměr korunovace je vnímán převážně jako deklaratorní.

V současných evropských monarchiích se pomazání následníka prostřednictvím církevního obřadu již prakticky nerealizuje, neboť bývá nahrazeno přísahou na korunu či ústavu dané země, což je z pohledu světského práva dostačující. V každém případě je vláda panovníků, kteří splňují jak nároky nástupnického práva, tak pomazání, považována za nezpochybnitelnou, zatímco při absenci jejího svátostného charakteru nebo nejednoznačné pozice nositele v rámci dědického řádu mohou vyvstat pochybnosti o nedostatečné kompetenci dotyčné osoby pro výkon jejího úřadu, a to bez ohledu na to, že se tyto absence stávají v současné praxi běžnými.

Literatura:

Bible (český ekumenický překlad)

Kánony a dekrety Tridentského koncilu, 7. zasedání ze dne 3. března 1547

KÖNIG, J. (překl.) *Alt-katholisches Volksblatt*. 1929 (starokatolický časopis z 9. srpna 1929 – výňatek z překladu)

Služba trvalých jáhnů. 2: Zkušenosti a reflexe. Praha: Pastorační středisko, 1998.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Petr Nohel
Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta
Thákurova 3
160 00 Praha 6
e-mail: petr.nohel@email.cz

Novost nových médií

Jan JIRKŮ

The Novelty of New Media

Abstract: The current phase of media development can be described as an era of new media. Both experts and common people ordinarily operate with new media term, but provided definitions vary. This situation may have an impact on the interpretation of research results. Particularly the definition of novelty can be taken as problematic. Also different terms as new media, convergent media, online media, digital media and multimedia are confused and mixed. The aim of this contribution is to explain semantic differences among these various terms and to propose a solution how to skilfully operate with them in a scientific work and without causing semantic misstatements.

Key Words: Definition of media novelty, Digital media, Era of new media, Convergent media, Multimedia, Online media, New media

Úvod

K dílčím mediálně vědním odvětvím, jimž vědci trvale věnují pozornost, se řadí i vývoj médií a komunikace. Pojmenovávají a charakterizují jeho dílčí etapy (Jirák, Köpplová, 2009, s. 46–73). S neustálým pokračováním vývinu sledovaného fenoménu ovšem dochází k překonávání nabízených periodizací, nejsou-li průběžně aktualizovány. „Každá poslední kapitola nejen v dějinách médií musí být považována

za nedokončenou.“ (Briggs, Burke, 2009, s. 275) Překotný technologický rozvoj, který se nevyhnul ani oblasti komunikace, odstartoval v mediální sféře etapu, jež se běžně nazývá jako éra nových médií. Ani tato nadále pokračující fáze nestojí mimo odborný zájem. Vznikají studie, jejichž autoři různými optikami nahlížejí na změny, jimiž média prošla, a popisují je. Obyčejně přitom operují s pojmem nová média a berou ho jako samozřejmý a zakotvený. Přestože jde o termín, který je všedně užíván jak odbornou, tak laickou veřejností, schází mu jednoznačné vymezení. Jeho definice se různí, přičemž potíže přináší především přívlastek nová.

Nejednoznačnost termínu nová média může zapříčiňovat chybné interpretace výsledků realizovaných studií. Množství změn, které se v dosud nedokončené vývojové etapě odehrává, a právě i její zasahování do přítomnosti komplikuje vznik zcela komplexních prací, které by plně vystihovaly vše, čím si média ve sledované době prošla a procházejí. Nelze proto upírat význam studiím, jež se sice neprofilují jako všeobjímající, ale zaměřují se na konkrétní spektrum jevů či rysů, o nichž ovšem dokáží spolehlivě referovat. Při vzájemném porovnávání jejich výsledků nebo při tvorbě tematicky širšího či zevšeobecňujícího výstupu, při níž dílčí studie slouží jako zdroje poznatků, ovšem může kvůli odchylkám v uchopování termínu nová média docházet ke zkreslením. Navíc ještě dochází i k mísení pojmu nová média s termíny online média, digitální média a multimédia, jejichž definice jsou konkrétnější a ustálenější, případně také k jejich neopodstatněnému zaměňování. Objevují se i tendence nahrazovat ho termínem konvergentní média. Cílem příspěvku proto je vysvětlit jednotlivé pojmy, vystihnout významové rozdíly mezi nimi a navrhnout řešení, jak s nimi obratně zacházet při vědecké práci, aniž by docházelo k významovým nesrovnalostem.

1. Vymezení pojmu nová média a příbuzných termínů

Při vymezování pojmu nová média a jemu příbuzných termínů se jako jedno z možných řešení nabízí indukční postup, tedy nejprve vystihnout základní procesy, které zapříčinily nebo stále zapříčiňují vývojové posuny v mediální oblasti, i základní znaky, kterými média začala

disponovat až počínaje rozvojem sítě internet, a následně definovat pojmy samotné. Pojmové definice totiž odkazují právě na tyto procesy či znaky. Pozornost si zasluhuje i samotný elementární pojem médium.

1.1 Médium

Vyjde-li se při vymezování pojmu médium z překladu slova medium z latiny do češtiny, bylo by možno představovat si pod tímto označením vše, co je prostředníkem či zprostředkovatelem čehokoliv. (Jirák, Köpplová, 2009, s. 3; Reifová et al., 2004, s. 139–140) Pokud se s ním operuje v komunikační oblasti, je vhodné jeho významový záběr zúžit a definovat ho jako zprostředkovatele komunikace (ibid.), ale zároveň si uvědomovat jeho technologickou i společenskou povahu (Altheide–Snow, 1979, s. 11). Médium tedy lze v komunikační oblasti chápat jako jakýkoliv technologický nebo společenský proces či jakékoliv technologické nebo společenské zařízení používané pro výběr, přenos a příjem informací (ibid.).

1.2 Základní procesy ovlivňující aktuální fázi vývoje médií

K procesům, které se významně podílejí na formování vývoje médií a jejichž podstata je zakomponována do definic různých typů médií, patří digitalizace a konvergence. Digitalizací se rozumí transformace informací do společného elektronického jazyka, jímž je číselný kód založený na kombinaci jedniček a nul, tedy využívající dvojkové soustavy (Siapera, 2012, s. 3). Základní jednotkou informace je jeden bit, tedy jedna jednička nebo jedna nula (Dahlgren, 1996, s. 64). Digitalizované informace tudíž mají zcela nemateriální povahu a v této podobě jsou i distribuovány, příjemce ovšem musí disponovat patřičným technologickým vybavením, aby mohly být jeho prostřednictvím dekodovány do podoby, které porozumí (Breen, 2007, s. 65). Digitalizované informace samy o sobě nemají žádnou hmotnost (ibid.).

Konvergenci lze v obecné rovině popsat jako sbližování či spojování původně samostatných fenoménů (Meikle, Young, 2012, s. 2). V mediálním prostředí se vyznačuje rostoucí měrou spolupráce mezi dříve svébytnými zpravodajskými místnostmi a dalšími částmi mediálních organizací (Deuze, 2004, s. 140 a Jenkins, 2008, s. 2), ale také tokem

obsahu přes různé mediální platformy (Jenkins, 2008, s. 2) a migračním chováním příjemců mediálních sdělení, kteří jsou ochotni věnovat se hledání, dokud nenajdou přesně to, co chtějí (ibid.). Výrazně se tedy problematizuje základní mýtus žurnalistiky, že příjemci čtou, sledují a poslouchají, co jim novináři předkládají (Deuze, 2004, s. 149).

1.3 Základní znaky, jimiž média začala disponovat počínaje rozvojem sítě internet

Vznikem a následným rozvojem sítě internet došlo k rozšíření základních znaků, které jsou pro média typické, o interakci a hypertextualitu. Interakce představuje stírání rozdílů mezi rolemi podavatelů a příjemců (Dahlgren, 1996, s. 65). Podávání a příjem tedy jsou díky existujícím technologiím principiálně rovnocenné funkce (ibid.). Interakce může nabývat i takových rozměrů, že uživatelům je dávana schopnost ovlivňovat podobu některých mediálních produktů, díky čemuž se stávají neplacenými konzultanty (Fortunati, 2005, s. 35 a 41). S interakcí úzce souvisí posilování zpětné vazby. Ta v omezené míře, v takové, jakou dostupné technologie umožňovaly, a v odložené, ale též institucionalizované podobě fungovala i v dobách před vznikem sítě internet, kdy role podavatele a příjemce nebyly promísené (Jirák, Köpplová, 2009, s. 45–46). Zaměňovat tuto limitovanou zpětnou vazbu s nynější interakcí by ovšem nebylo vhodné.

Hypertextualita nabourává lineární princip výstavby komunikátů charakteristický pro veškeré psané i tištěné texty od jejich prvopočátku, ale také způsob, jak jsou výsledné produkty vnímány příjemci (Breen, 2007, s. 67; Dahlgren, 1996, s. 64). Dochází k asociativnímu propojování informací pomocí odkazů v komunikátech, díky němuž se uživatel může svobodně řídit svými preferencemi, a dostávat se tak k obsahu, který ho zajímá (ibid.). Servery mohou s hypertextualitou nakládat dvojím způsobem, pokud se přikloní k řešení, že předkládané odkazy směřují i mimo domácí server, jde o hypertextualitu externí, díky níž původní obsah dostává nové dimenze, ale pokud odkazy nepřekračují hranice domácího serveru, jde o hypertextualitu interní, jejímž důsledkem je vznik obsahové spirály a omezení navigační svobody uživatelů (Deuze, 2003, s. 212).

1.4 Online média

Existence online médií byla umožněna vznikem sítě internet. Za online média tudíž lze považovat všechna média, jejichž existence je podmíněna fungováním sítě internet a která jsou uživatelům dostupná v internetovém prostředí, do něž se připojují prostřednictvím přístrojů, jež jsou uzpůsobovány k navázání spojení s internetovou sítí (Siapera, 2012, s. 4). Samotný internet coby celek lze vnímat jako prototyp všech online médií (ibid.). Jejich typickým znakem je, pominou-li se možné technologické limity, nabídka neomezené připojitelnosti, a to i v témže čase a z rozdílných míst zároveň, ale též vzájemná propojitelnost s kterýmikoliv dalšími prvky působícími v síti (ibid., s. 4–5). Definice nicméně nezahrnuje krajní případy, kdy se uživatel k obsahu online média dostane, aniž by nutně musel být připojen k internetové síti. Může nastat případ, že si obsah přenesse mimo internetové prostředí, například si jej stáhne, a pak se k němu v takové podobě vrátí nebo ho případně poskytne někomu jinému. Definice by si proto zasloužila doplnění, že online média jsou uživatelům dostupná primárně v internetovém prostředí.

1.5 Digitální média

Charakteristika digitálních médií je založena na vystihnutí způsobu, jakým jsou kódovány informace nebo data, která distribuují. V jejich případě je při kódování používán výhradně číselný kód, jež následně dekóduje příjemcův přístroj, který je pro takovou činnost uzpůsoben (Siapera, 2012, s. 3). Vedle digitálních médií neustále existují ještě i média analogová, která jim vývojově předcházela. Analogová média kódují informace a data do příslušných fyzických objektů, takže existuje přímá spojitost mezi zakódovanou informací a fyzickým objektem (ibid.). Jakmile je informace zakódována, už nemůže být měněna (ibid.), ovšem přesto se ještě nabízí možnost dodatečných úprav, byť je obtížněji proveditelná než oprava digitálního záznamu. Vnímá-li se fotografie jako médium, může posloužit coby příklad jak digitálního, tak analogového média. Záleží na technologii použité při zachycení obrazu, zda přístroj zakódoval zachycený snímek na fotografický film, nebo zda ho převedl do číselného kódu a uložil.

Mezi pojmy online média a digitální média lze vysledovat významový vztah, termín digitální média vykazuje nadřazenost k termínu online média, protože všechna online média, jak jsou v předešlé podkapitole vymezena, jsou zároveň digitální. Digitální média sice také mohou zároveň být online médii, ale neplatí to bezvýhradně. Kupříkladu existence již zmiňované digitální fotografie není jakkoliv závislá na fungování internetové sítě.

1.6 Multimédia

Výklad termínu multimédia je vhodné zahájit přiblížením pojmu mediální formát, o nějž se opírá. Mediálním formátem se rozumí ustálený způsob výstavby komunikátů usnadňující příjemcům jejich interpretaci (Altheide, Snow, 1979, s. 10). Multimédia kombinují vícero mediálních formátů zároveň, tudíž jsou schopna rušit zaběhnuté vzorce užívané při tvorbě komunikátů a při jejich interpretaci příjemci, ale koncovému uživateli tím předkládají různé možnosti uchopení předkládaného obsahu (Deuze, 2003, s. 212 a Deuze, 2004, s. 140). „Mohlo by se zdát, že multimediální produkci přinesly až počítače, ale to by byl omyl. Již z poloviny 20. století totiž lze doložit příklady kombinované žurnalistiky, kdy se od novinářů očekávalo, že budou nejen psát, ale zároveň i fotografovat (Deuze, 2004, s. 143).“

Mezi dvojicí digitální média a multimédia také může existovat významový vztah, ale pouze v určitých případech. Ne všechna digitální média musí být zároveň multimédii, což je opět možno doložit příkladem digitální fotografie, a ne všechna multimédia musí být zároveň digitální, na což poukazuje i citát o počátcích kombinované žurnalistiky v předchozím odstavci.

1.7 Nová média versus konvergentní média

Zatímco k pojmům online média, digitální média i multimédia lze přiřadit definice, jež spolehlivě vymezují množinu médií, která do těchto vymezených mediálních kategorií patří, termín nová média v tomto ohledu pokulhává. Přesto se vžil ve sférách odborné i laické veřejnosti, aniž by se jeho přesnosti a výstižnosti věnovala patřičná diskuse. Neexistuje totiž jeho přesná, jednoznačná a nediskutabilní definice.

Nechť pro porovnání a rozbor poslouží jako příklady tři rozdílné definice.

1) „Nová média jsou taková, jejichž rysy zaznamenávají neustálý a dynamický vývoj.“ (Siapera, 2012, s. 19)

2) „Nová média jsou dobovým fenoménem, částí širších technologických, společenských i kulturních změn, odrazem nejen technologického vývoje, ale i způsobu užívání médií a produktem jak společenských, politických a ekonomických sil, tak úsilí vynakládaného při technologickém pokroku.“ (Lister et al., 2009, s. 9 a 176)

3) „Nová média jsou nedávno, v posledních deseti až patnácti letech k datu publikování definice, vyvinuté systémy sloužící k doručování obsahu příjemcům, které se radikálně odlišují od tradičních médií, tedy zejména levným přístupem, neomezeným množstvím příjemců, pomíjivostí významu aktuální zeměpisné polohy podavatele a příjemce, obousměrností komunikace i větší silou příjemců ovlivnit, jak a kdy je nabízený obsah konzumován.“ (Breen, 2007, s. 55 a 57)

Kritika nabízených definic se opírá o poukazování na slabiny související s nejednoznačným vymezením, která konkrétní média je možno řadit k novým médiím, a k přívlastku nová, protože jejich dějiny se začaly psát přinejmenším už v době rozvoje počítačů (Meikle, Young, 2012, s. 2 a Siapera, 2012, s. 5). „Všechna média byla jednou nová a klást důraz na novost může být zavádějící (Meikle, Young, 2012, s. 2).“ Všechny tři zmiňované definice takové slabiny vykazují. Žádná z nich neurčuje, kterou množinu konkrétních médií lze považovat za nová média. Jsou natolik obecné, že by v jejich podání bylo možno chápat pojem nová média jako významově zcela nadřazený k pojmům online média, digitální média i multimédia. Jako nejobecnější se jeví první definice, protože lze jen stěží vyčleňovat média, která by se vyvíjela jinak než neustále a dynamicky. Názory jednotlivců by se v takových případech mohly navíc i diametrálně lišit. Druhá definice nespecifikuje, jak dlouho popisované změny trvají a která média jsou jejich produktem. Třetí definice sice rámcově zmiňuje dobu trvání éry nových medií, ale taktéž nekonkretizuje, která média spadají mezi nová média a která už nikoliv. Diskutabilní může být i výčet radikálních odlišností od tradičních

médií, a to minimálně v otázce levného přístupu, neomezeného množství příjemců a obousměrnosti komunikace. Ve všech třech bodech totiž působí příliš idealisticky, zejména v otázce laciného přístupu opomíjí poplatky za konektivitu k internetové síti a nezbytné technologické vybavení.

Jako reakce na kritiku přívlastku nová, který je součástí pojmu nová média, se objevil návrh nahrazovat ho přívlastkem konvergentní a konvergentní média vymezovat takto: „Konvergentní média představují mediální obsahy, technologie a postupy, ale i rysy mediálního průmyslu, které jsou jak digitální, tak síťové (Meikle, Young, 2012, s. 2).“ Tímto způsobem podaná definice by ovšem byla snadno zaměnitelná s definicí termínu online média, protože právě existence online médií je podmíněna existencí sítě internet a svou technologickou povahou jsou zároveň digitální. Jako jedinou odlišnost oproti definici online médií lze vnímat zmínku o konvergenci v oblasti mediálního průmyslu. Používání přívlastku konvergentní namísto diskutabilního přívlastku nová není nezbytné odsuzovat, ovšem definice konvergentních médií by musela spolehlivěji nahrazovat různorodé definice pojmu nová média, nikoliv pouze obohacovat definici pojmu online média.

Závěr

Odbornou i laickou veřejností zažitý pojem nová média vykazuje přílišnou obecnost plynoucí z nejednoznačných definic, které o něm referují. Bývá také nepatřičně zaměňován za příbuzné termíny online média, digitální média či multimédia nebo s nimi mísen. Pojmy online média, digitální média či multimédia ovšem disponují spolehlivějšími definicemi, jež jsou schopny jednoznačně vyčleňovat množiny médií, která k jednotlivým kategoriím patří a která už k nim nepatří. Definice termínu nová média toto neprovádějí, za což jsou kritizovány.

Mezi jednotlivými pojmy existují významové vztahy. Přímá nadřazenost je výsledovatelná mezi dvojicí digitální média a online média, přičemž všechna online média jsou svou povahou zároveň digitální. Vezmou-li se navíc v potaz nejobecnější definice nových médií, tak by tento pojem nutně musel být nadřazený k termínům online média,

digitální média i multimédia. Z hlediska množin konkrétních médií, která by mohla být zařazena do jednotlivých charakterizovaných kategorií, by nejmenší množinou disponovala online média, tudíž termín online média má nejužší významový záběr, následovala by digitální média, multimédia a nová média.

Při vědecké práci, která by měla být založena na přesnosti a jednoznačnosti, by termín nová média neměl být chápán jako pojem s jednoznačně vymezeným významem, který spolehlivě popisuje zkoumané fenomény a nad nímž se není zapotřebí pozastavovat. Vzhledem k jeho definičním slabinám i k rozporuplnému přívlastku nová by naopak mělo být z každé studie zřejmé, co konkrétně si pod tímto pojmem autor představuje, jaká konkrétní média zkoumá či na jaké jevy a procesy se zaměřuje. Takovým zodpovědným přístupem eliminuje možné nesrovnalosti plynoucí z nedostatků pojmu nová média a jeho definic. Dalším možným řešením je příklon k významově podřazeným termínům, jako jsou online média, digitální média či multimédia, ovšem za předpokladu, že s nimi bude nakládáno v souladu s jejich definicemi, nikoliv neterminologicky.

Literatura:

- ALTHEIDE, D. L., SNOW, R. P. *Media Logic*. London: Beverly Hills, Sage, 1979.
- BREEN, M. J. Mass media and new media technologies. In DEVEREUX, E. *Media studies: key issues and debates*. Los Angeles: Sage, 2007, s. 55–77.
- BRIGGS, A., BURKE, P. *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Cambridge: Polity Press, 2009.
- DAHLGREN, P. Media logic in cyberspace: repositioning journalism and its publics. *Javnost – The Public*, 1996, vol. 3, no. 3, s. 59–72.
- DEUZE, M. The web and its journalisms: considering the consequences of different types of newsmedia online. *New Media & Society*, 2003, vol. 5, no. 2, s. 203–230.
- DEUZE, M. What is Multimedia Journalism? *Journalism Studies*, 2004, vol. 5, no. 2, s. 139–152.
- FORTUNATI, L. Mediatization of the Net and Internetization of the Mass Media. *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, 2005, vol. 67, no. 1, s. 27–44.

- JENKINS, H. *Convergence culture: where old and new media collide*. New York: New York University Press, 2008.
- JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. Praha: Portál, 2009.
- LISTER, M. et al. *New media: a critical introduction*. London: Routledge, 2009.
- MEIKLE, G., YOUNG, S. *Media convergence: networked digital media in everyday life*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- REIFOVÁ, I. et al. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004.
- SIAPER, E. *Understanding new media*. Los Angeles: Sage, 2012.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Jan Jirků
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra mediálních studií
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: jan.jirku@fsv.cuni.cz

Assessment of the attractions of the residential place in Hungary

Zoltán KOLTAI, Mónika GALAMBOS-TISZBERGER

Abstract: The goal of measuring success in the territorial sense in our opinion is to assess the position of a given geographical unit as objectively as possible, and on this ground to look at what needs to be done for its development. This may serve as the basis of a development programme that is special but still flexibly modifiable, coordinated by the municipality, the non-governmental actors, the academic sphere and the economic entities; a programme that the local stakeholders know and support as well. Features of successful settlements may be quite varied, from flexibly modifiable economic structure through highly qualified labour force and favourable social structure right to the environment of the settlement. But what is the opinion of the people most concerned, the inhabitants of the settlements? How do they see the main advantages or disadvantages of their own environment?

Keywords: competitiveness, success, local attractions, Budapest, Hungary

Introduction

Interpretations of competitiveness and success

Competitiveness can be approached from two aspects. "It expresses achieved, realised and somehow quantifiable successfulness, economic performance, i.e. results achieved in competition, on the one hand; and

also means the potential chance in the competition, the ability, skills and attitude to successfully compete, on the other. ... We can also see, in addition to the interpretation of success for the past and the future, an expectancy of the lastingness, future persistence of the present successful performance.” (Lengyel, 2003, p. 173) To put it another way, we can distinguish between so-called input-oriented and output-oriented competitiveness. The quantification of macro-economic performance is typical for output-oriented competitiveness, whereas the input-oriented attitude is more focused on the existence and quality of the environmental elements, the background criteria.

A region can be called competitive “if its strategically embedded economic base optimally uses and generates (promotes the expanded reproduction of) high order resources of the region purchased at market prices, parallel to reaching lasting competitiveness on the relevant international markets.” (Palkovits, 2000, p. 125)

Being successful is a category broader than competitiveness and lasting for a longer duration of time: “...regional competitiveness relates to the economy of the region, the actors of its economy and the closely related social factors, i.e. is a category of regional economics, comprehensible in the short and middle run and strongly influenced by market cycles and innovation waves. Successfulness, on the other hand, is a longer term category, also including extra-economic factors and taking the region’s society, environment, settlement stock, geographical position etc. into consideration.” (Lengyel, 2003, p. 290)

In successfulness, the importance of non-quantifiable characteristics in addition to measurable factors is emphasised by Boddy (Boddy, 2002) when attributing a special importance to the effective operation of local administration, the level of business services and the role of social infrastructure. The existence of the following actual factors can make a settlement or a spatial unit successful (Enyedi, 1997, Jensen-Butler, C. 1997, Cheshire, 1999):

- ability to change the economic structure (with special regard to the spread of sectors with value increasing and multiplier effect),
- high proportion of so-called value increasing sectors in the service industry (presence of high level business and financial services,

research and development, higher education, high level cultural services),

- knowledge based production is typical (in connection with the significant consumption of the highly qualified labour, with their above-average demand for a high quality settlement environment, quality of life and services),
- the presence of innovation capacity and research and development is strong (chance of technology transfer),
- successful cities are cities that have power, decisions are made in successful cities, these are the places where corporate and financial centres are concentrated (concentrating thereby highly qualified employees with high incomes in the respective settlements),
- presence of strong and growing middle class (with above-average qualification and income), with favourable urban social structure (paradoxically, in practice this can coincide with significant social polarisation and emerging social conflicts),
- valuable settlement environment, adequate urban policy and provision of high quality public services (related to the non-material needs of the population),
- successful conflict management at a level acceptable for the public opinion, with the intention of preserving the social environment,
- significant external (international) relations, embeddedness in the urban relationship system of an international macro-region (which may be occasional trade relations as well as long-term information and network relations, and the development of external relationships requires background criteria like transport junctions, airline and railway connections or hotel capacities with adequate quality and quantity),
- increasing incomes and employment, as an effect of which significant amounts of development sources are raised from locally collected taxes (provided that the centralisation of taxes by the central state budget is not excessive, as in this case gaining the sympathy of the redistributing central power forces the application of totally different methods, separating urban development and the development of the local economy from each other).

In the lucky case success is not an isolated phenomenon but leads to the birth of successful regions, development axes which will found the competitiveness of a whole country or group of countries in the long run.

1. Research findings

We made a layered questionnaire survey in 2004–2005, consisting of two parts. In the first part of the research one thousand private persons responded to our questions (the five aspects taken into consideration during the survey were as follows: breakdown of the Hungarian population by regions and, within this, by settlement size categories; breakdown of the inhabitants by gender, age groups and educational attainment). Owing to the face to face interviews, almost all questionnaires were suitable for analysis. Inspired by the initial results, in the later phases of the research we completed the survey by a new questioning session using an adequate number of sample persons (Koltai, 2006, 2008).

We wanted to find the answer to the following questions:

- What aspects do Hungarian citizens prefer when choosing their place of residence?
- What characteristics, advantages and disadvantages do they use to describe the settlement types of different size?
- Which Hungarian settlements are considered competitive by the respondents and why?
- Which are the settlements that the stakeholders see as real centres of gravity?
- How much are the respondents willing to move to another settlement?

In the light of the results, we repeated our survey of the population in 2012, allowing thereby the comprehensive evaluation of a period of almost ten years. In this phase of data recording we used the method of a layered questionnaire survey again (the four aspects considered were as follows: breakdown of the Hungarian population by regions, breakdown of the population by gender, age groups and finally educational

attainment), in which it was one thousand private persons again who responded to our questions.

Our analysis aimed also this time at allowing comparability, based primarily on statistical data with other researches made on the topic. The interpretation of competitiveness during the survey is not restricted to an exclusively economic approach to the concept; it is seen as a broader, more complex issue also involving social and environmental aspects, and quality of life in general.

1.1 Attractions of the residential place in 2012–2013

In our repeated survey we enlarged the range of aspects influencing the attraction of settlements from 12 to 20. We found it necessary for two reasons. On the one hand, we took into consideration the factors mentioned in larger numbers in the category “other” of the 2004–2005 survey (accordingly, factors like “ethnic composition of the population” or “public safety of the settlement” were now seen as categories on their own); on the other hand, we wanted to see what extra information we would get from breaking into pieces three former factors with rather heterogeneous content (settlement infrastructure, educational features, width of urban functions).

For this consideration, we broke the category “settlement infrastructure”, seen as most important in the previous survey, into four elements (natural gas supply; canalisation; internet access and mobile phone services; roads), while the former category “education” was supplemented with one extra factor (“existence of kindergarten and primary education”). In addition, the aspect called “width of urban functions” was now considered as two separate categories (considering “possibilities of administration” and “development of commercial network” separately).

Based on the findings of our research conducted in 2004–2005 (see Figure 1), our hypothesis was that attractions of still primary importance were “condition of the settlement infrastructure”, “transportation possibilities”, “employment circumstances”, “complexity of locally available health services”, and “quality of the residential environment” in general.

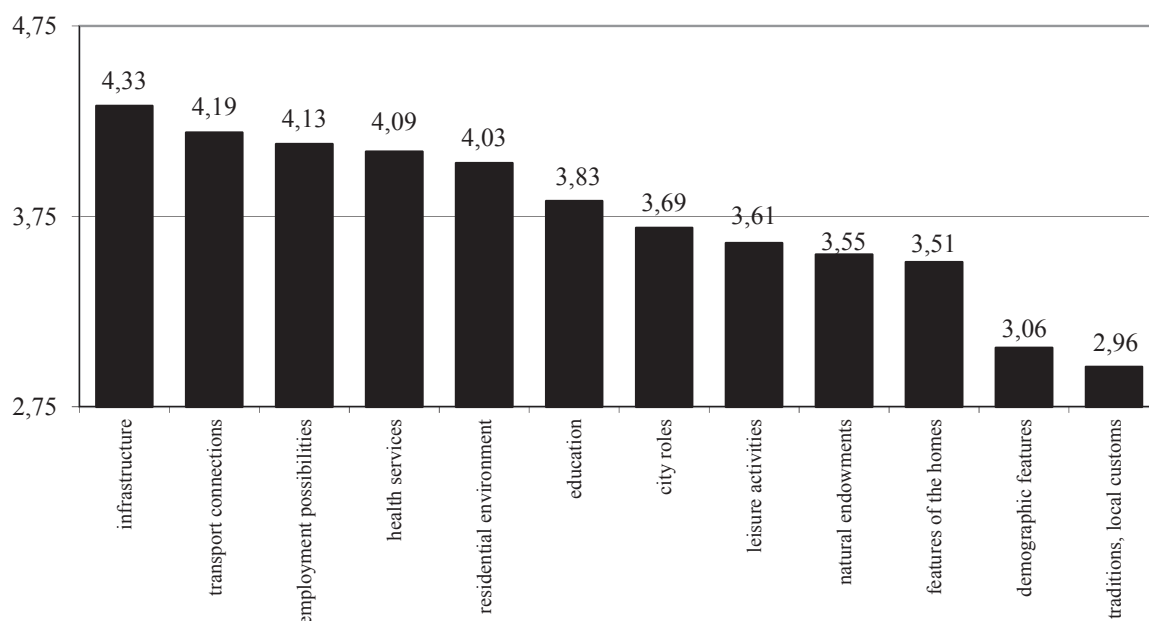

Figure 1: Order of importance of the attractions of settlement by the responses of the Hungarian population, 2004–2005

Source: Questionnaire survey of the authors (2004–2005)

As a result of these changes, the list of factors influencing the attraction of settlements in our 2012–2013 research is as follows (in brackets: new categories in the second survey):

1. Complexity of health services (from general practitioner to in-patient hospital care, all services are available in the settlement).
2. Existence of kindergarten and primary education. (*new category*)
3. Existence of complete educational structure (institutions from primary education to higher education).
4. Infrastructure in the settlement on the whole (public utilities, roads, possibilities of mass communication).
5. Within settlement infrastructure: existence of natural gas supply. (*new category*)
6. Within settlement infrastructure: existence of canalisation. (*new category*)
7. Within settlement infrastructure: quality of internet access and mobile phone services. (*new category*)
8. Within settlement infrastructure: quality of the public roads within the settlement. (*new category*)

9. Development level of shopping facilities (existence of larger shops, supermarkets). (*new category*)
10. Existence of the possibilities of administration (e.g.: public institutions, bureaus – in addition to the mayor's office). (*new category*)
11. Quality of the residential environment (e.g.: size of green areas, cleanliness, volume of environment pollution).
12. Natural endowments of the settlement (climate, orography, river).
13. History, traditions, local customs of the settlement.
14. Demographic features – age composition of the population.
15. Demographic features – ethnic composition of the population. (*new category*)
16. Existence of transport connections (proximity of national roads and railways, accessibility of Budapest).
17. Employment possibilities and circumstances (number and quality of jobs, level of wages).
18. Possibilities of leisure activities (e.g.: education, culture, sports, restaurants).
19. Features of the homes (age, type and number of residential buildings).
20. Public safety in the settlement. (*new category*)

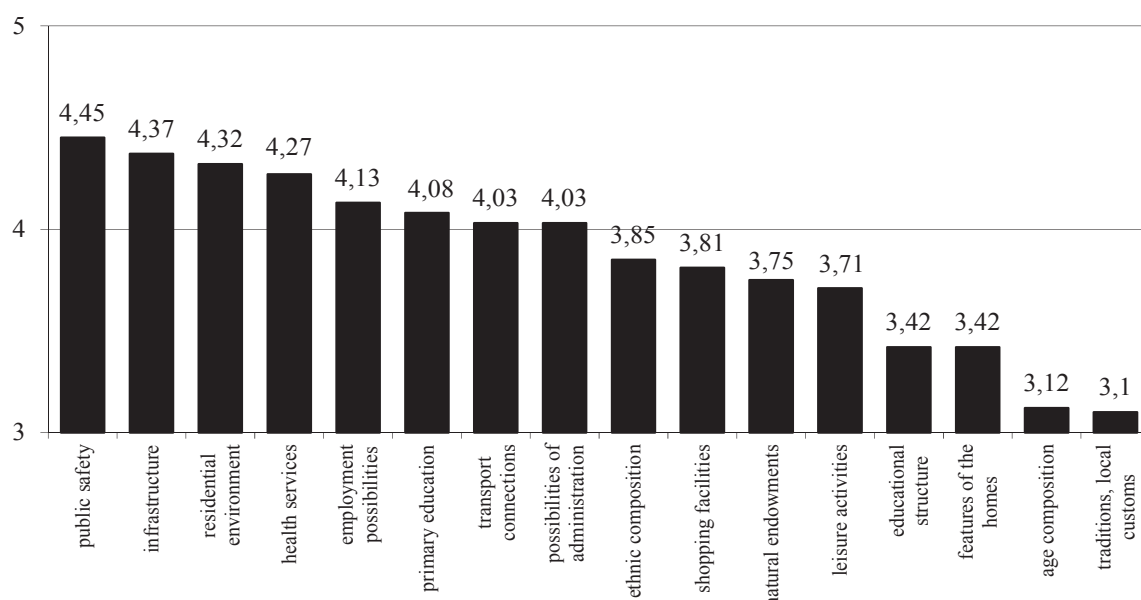

Figure 2: Order of importance of the attractions of settlement by the responses of the Hungarian population, 2012–2013

Source: Questionnaire survey of the authors (2012–2013)

During the evaluation of the data of the 2012–2013 survey (Figure 2), the highest values were given to the factor “public safety in the settlement” (4.45), followed by “infrastructure of the settlement” (4.37), “quality of the residential environment” (4.32) and “complete range of health services” (4.27). On the five-grade scale, another four factors were ranked above 4 (employment possibilities and circumstances, existence of kindergarten and primary education, transport connections, and possibilities of administration). This shows that within the services of education the role of kindergarten and elementary education was appreciated (the category “educational structure”, as a single category in our previous research had been given a score 3.83, this time it was broken into two markedly different parts), while the division of the category “urban functions” tells us that the existence of administrative services and public institutions is somewhat more important for respondents than the shopping facilities within the settlement. In addition, there was a slight increase in the score given by the respondents to the quality of the residential environment and to health services.

Breaking the category “settlement infrastructure” into four parts (natural gas supply, canalisation, internet access and mobile phone services, roads) did not result in significant differences, as scores were within the 4.01–4.35 range. The highest score was given to the existence of canalisation, the lowest to the quality of the roads.

The second group of attractions of the residential places, seen as less important, is led by a new factor again: this is “ethnic composition of the population” (3.85), the last factors in the order are, as in our previous research, the “age composition of the population” and the “history, traditions, local customs of the settlement”. Compared to the previous survey, a factor slightly more appreciated was “natural endowments of the settlement”, while in the category “other” it is only family relations and friendships that are worth a mention (even though with a negligible, below 2 per cent frequency).

Our hypothesis was then partially verified, as public safety as an attraction of the settlement unexpectedly ranked first.

We compared the findings of the 2004–2005 and the recent survey also from the aspect of whether a similar structure of factors would be

shown by the correlation among the variables after almost ten years. As the range of variables was extended in the new data recording, we tried to reproduce three previous roles – education, infrastructure and urban functions – by the simple arithmetical averages of the “sub-variables”. During the factorial analysis, 62.4 per cent of the information of the variables was preserved. In order to have a more clearly demonstrable structure, we used varimax rotation (see Table 1).

Table 1: Factors of the attractions of the place of residence in the responses of the population, 2012–2013

attractions	factor of services	factor of living conditions	factor of the environment	human factor
health services	0,860			
education	0,563			
infrastructure		0,560		
city roles	0,675			
residential environment			0,805	
natural endowments			0,699	
traditions, local customs				0,823
demographic features				0,782
transport		0,694		
employment possibilities		0,688		
leisure activities		0,707		
features of the homes				

Source: Questionnaire survey of the authors (2012–2013)

The factor of the environment and the human factor show the same picture, while infrastructure and transport “moved” from the previous category aggregating services to the category formerly called factors of living, now living conditions. (Although the category of homes is still most closely related to the factor of living conditions, the tightness of the correlation remains below 0.5.)

Similarly to our previous research, we analysed in details the correlation between respective attractions and the aspects securing representativeness, like age groups, educational attainment and size of the place of residence of the respondents.

First we focused on what attractions of the settlements divide respondents the most, and what are the ones on which there is the strongest consensus of them. It is the complete educational structure from elementary to higher education and the opportunities of passing leisure time that show the broadest variety of importance for respondents belonging to different age groups, having various levels of educational attainment and living in settlements of diverse sizes. Other factors significantly dividing respondents include the complete range of health services, the access to internet and the quality of mobile phone networks, the possibilities of employment and the development level of the available commercial facilities. The other extreme is represented by four factors partially related to infrastructure where there is no grouping of any kind that shows significant differences, i.e. respondents attribute by and large the same importance to infrastructure including canalisation, the quality of roads, features of the housing stock by age and type. Another such factor is the age composition of the population.

If we evaluate correlations among the respective attractions and age groups separately, the following statements can be made. Stronger significance to the age of the respondents was demonstrated at approximately half of the factors. These factors include health services, kindergarten and elementary education, the complete range of educational services, internet access and the quality of mobile phone services within infrastructure, quality of administration, quality of the residential environment, history and traditions of the settlement, the ethnic composition of the population, employment opportunities and leisure facilities. (Significant cases were the ones identified with values below 0.05.)

We also wanted to find out if there was a correlation between educational attainment of the respondents and their responses to the respective factors. There are seven factors altogether where we detected a more significant correlation. These include the quality of internet access

and mobile phone services, the development level of the commercial network, the quality of the environment, natural endowments of the settlement, ethnic composition of the population, employment opportunities and leisure facilities.

It seemed to be an interesting venture to explore the correlation between the size of the present place of residence and the factors. Four factors can be mentioned where we found a strong significance. These are: health services, the total of the educational services, the retail network and the quality of administration. In the settlements with the smallest number of inhabitants (less than 2,000 people) those factors were, not surprisingly, seen as least important that are less typical for this type of settlement. Accordingly, factors lagging far behind the values of the towns and cities included “complexity of health services” (3.82), “development level of the retail network” (3.31), “conditions of administration of affairs” (3.68), “transport relations” (3.71) and the “existence of the complete range of educational services” (2.89). (The latter, anyway, is the minimum value in any breakdown.) Unexpectedly, on the other hand, the assessment of the access to internet and mobile phone networks (4.36) is even above the figures of urban settlements. As regards the other pole of the settlement network, cities with more than 50,000 inhabitants, two high values should be mentioned: the scores given to the “complete range of educational services” (3.6) and “development level of the retail network” (3.99).

2. Assessment of the attraction of the towns and cities at national and regional scale

As in our previous research, we also found it interesting now to look at how a town or city is assessed by respondents from all over the country, and also within their own regions. In the light of the findings of our 2004–2005 research we had a hypothesis that within their own regions almost all settlements will be assessed more favourably than at national scale, in almost all respects.

During this present survey we analysed the data recorded in the following way:

- for each settlement we compared the opinions of the 1,000 respondents of the national sample to the answers received from the inhabitants of the respective region home to the town or city, as a result of which the characteristic features of the respective settlements could be seen (in the Figure 3 they are marked with “national” and “regional”),
- on the other hand, we narrowed down the survey to those respondents who considered the respective settlement competitive, and so the subject of analysis was now the breakdown of “competitive responses”; in other words, we were looking for the factors underrated at national or regional scale (marked with “competitive nationally” and “competitive regionally”),
- we also made a time series in which we compared baseline data from almost ten years ago to the topical ones, thereby looking at the dynamism of changes.

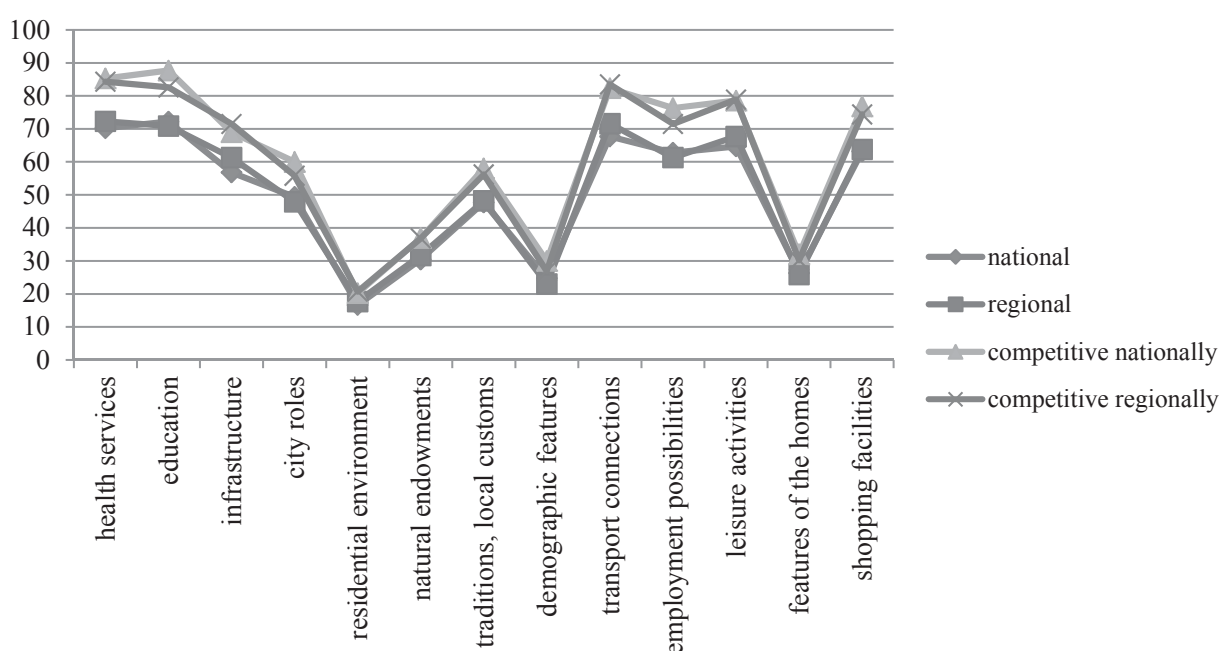

Figure 3: Assessment of Budapest by the responses of the Hungarian population, 2012–2013

Source: Questionnaire survey of the authors (2012–2013)

In the light of the aspects of analysis mentioned above, Budapest shows the following characteristics:

- it is still primarily a city that is an educational, health and transportation centre and also has advanced leisure services, excellent shopping facilities and outstanding employment opportunities, and this is why it is a competitive place of residence now in Hungary,
- comparing the national and regional lists made for the capital city, we cannot find any significant difference (unlike in the case of the urban centres) between the national and the regional lists in any respect, which is clearly demonstrated by the parallel lines in Figure 3,
- however, a difference compared to the 2004–2005 survey is a significant growth in almost all factors (up to 20 or 25 per cent) both by national and regional scale, i.e. more and more of the respondents think that Budapest has competitive advantages in some respects (with the exception of demographic features and the quality of the housing stock where we can see a stagnation, in fact, a slight decrease can be seen in the index called quality of the residential environment),
- after the analysis of the responses considering the capital city of Hungary as a competitive settlement we can say that at regional scale there are no overrated factors, and even in a national comparison there are only slightly overrated factors like educational structure, the complexity of urban functions and employment opportunities; these are the factors that in opinions of the respondents from the country are even better than seen by the inhabitants of the region home to Budapest.

Of course both geographical comparisons (regional opinions vs. national assessments) and the temporal ones (changes experienced since 2004–2005) make it difficult for us to create homogeneous groups of settlements. Nevertheless we looked at the factors typical for towns and cities given at least 50 mentions, to see if the various factors showed any relation to the towns and cities. On the basis of the chi-square test ($\chi^2=1122.6$; degree of freedom=156; $p\text{-value}<0.001$) we found a significant correlation between the features manifesting the attraction, and the towns and cities. Figure 4 visually demonstrates the characteristic features of the correlation.

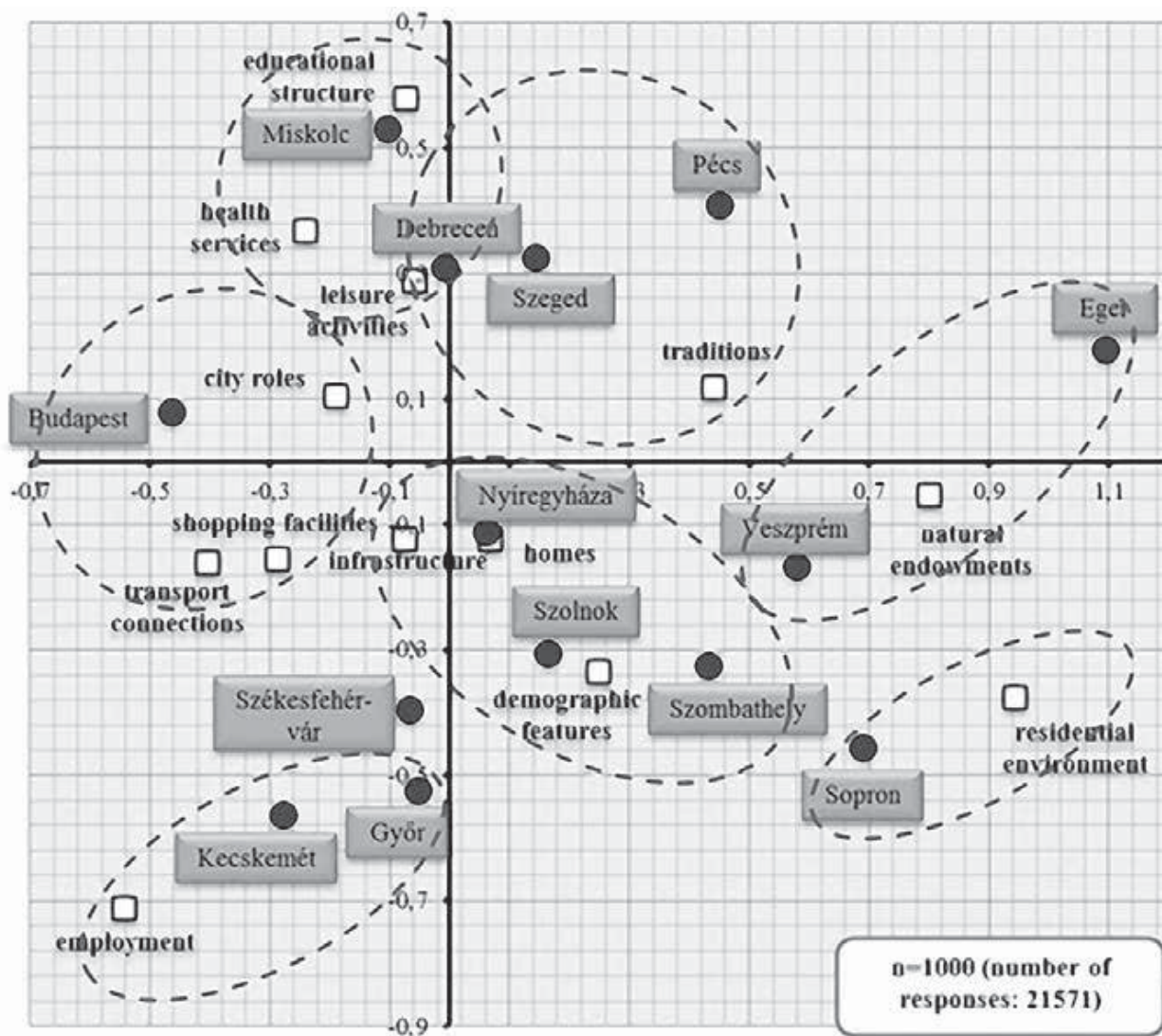

Figure 4: Correspondence map by the responses of the Hungarian population, 2012–2013

Source: Questionnaire survey of the authors (2012–2013)

The three most marked “groupings” are as follows:

- in Budapest well established transport relations, a wide array of urban functions and the development level of retail facilities are the most attractive factors. Budapest is also a separate category on its own inasmuch as there is no other town or city in Hungary where opinions of the national and the regional sample coincide so much (see Figure 3).
- Szeged, Debrecen, Pécs and Miskolc show partial overlaps, the intersection being leisure facilities, whereas educational structure and health services are stronger attractions for Debrecen and Miskolc,

the history and traditions of the settlement are more frequently mentioned in favour of Pécs and Szeged. Regional characters complementing these show that Debrecen, Pécs and Szeged are judged almost the same, in fact, their regional overrating shows similarities, but the temporal survey definitely marks the improvement in the values of Debrecen most dynamically, while in Pécs several factors are already stagnating or have even worsened since the survey of 2004–2005.

- In Nyíregyháza, Szolnok and Szombathely it is the housing stock and the age and ethnic composition of the population that are factors of competitiveness. A few less marked but visible correlations can also be seen that refer to the dominance of certain features:
- Eger and Veszprém are seen as attractive mainly for their natural endowments, while Sopron is renowned most for the good condition of its residential environment. In the case of Sopron and Eger, respondents of their respective regions complement this with educational structure; on the other hand, the assessment of Eger within its own region is better (as demonstrated by the better evaluations than by the national sample, the higher number of mentions by regional respondents and the comparison of the surveys made at different times).
- The definite competitive edge of Kecskemét and Győr is their outstanding employment conditions. Győr is unique because this does not mean an overrepresentation in the national sample (as it does in the case of Kecskemét), and what is overrated by the regional sample is the history of the city and its educational structure, which may as well refer to its potential future roles. Kecskemét is similar inasmuch as the circumstances of employment are seen as excellent by the national sample, but differences are more, as this feature for the time being shows an overrepresentation in the national sample, factors of competitiveness mentioned by the regional sample are different (instead of education it is transportation in general, leisure facilities and retail supply that are mentioned). Also, a less dynamic progress is shown by the comparison of the two surveys done at different times.

- Székesfehérvár is a bit of an exception, it “resembles” the former two cities the most, but its retail network and transport relations are so advanced that parallels can be drawn with Budapest. The slight declines and improvements over time, shown by the comparison of the two surveys, remind us of Pécs, while employment conditions overrated in the responses of the national sample may suggest similarities with Sopron and Kecskemét.

Summary, conclusions

In Hungary there is still very close correlation between the favourable assessment of settlements and their positions in the settlement hierarchy. It is still true that primarily the Hungarian big cities are considered as competitive and successful residential places. The proportion of answers specifying Budapest is outstandingly high and we can definitely say that the Hungarian capital city is a separate category on its own within the Hungarian urban hierarchy. Comparing the findings to the results of the 2004–2005 survey we can see that the position of Budapest has further strengthened year after year, both nationally and regionally more and more people think that the capital city has real competitive advantages in some dimensions. The strong second group is led by Győr and Debrecen, supplemented by Pécs and Szeged. A significant change compared to the findings of the data recording done almost ten years ago is that Győr and Debrecen reinforced their positions more than the average, while Szeged kept its position and Pécs had a slightly worse position in the ranking. The towns and cities at lower levels of the hierarchy may be elevated by their favourable regional positions or special endowments to a higher level of competitive settlements (examples for which are Sopron and Siófok, as well as Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred or Budaörs).

The goal of measuring success in the territorial sense in my opinion is to assess the position of a given territorial unit as objectively as possible, and on this ground to look at what needs to be done for its development. It is important to realize in what a respective settlement differs from other settlements of similar size and functions, because

the competition among towns and cities has many actors of similar endowments, therefore some speciality must be found. If we accept that the goal of competition is to enhance the well-being of the local residents, we can also say that the tool of successful participation in the competition is a special, but flexibly modifiable development programme based on the partnership of and operating in the coordination of local politics, businesses, the civil sector and the academic sphere; a development programme that the local stakeholders know and support as well.

Features of successful settlements may be quite varied, from flexibly modifiable economic structure through highly qualified labour force and favourable social structure right to the environment of the settlement. Those European regions have become really successful that were able to define and operate a strategy on the basis of their own indigenous endowments. Such a strategy must always be closely related to the competitive advantages of the local businesses, so first we have to explore the potentially competitive sectors and also collect the factors from which their real competitive advantages can be derived from. Regions incapable of making programmes on their own can only temporarily stabilise their positions, and even that usually happens from the use of some central support, only.

The goal of the research was to provide information for the elaboration of such a development strategy based on real local needs. The findings clearly demonstrate that the different parts of Hungary are not only characterised by different endowments and very diverse relative positions, but often also by population with diverse needs. "The interpretation of success in city regions, and the contemplation of the competitiveness of these areas depend upon the structural and residential conditions of the social stakeholder groups. These evaluations are not static then and not normative, either, but very much determined socially and regionally, and very differentiated..." (Szirmai, Váradi, 2009, p. 190)

Of course we are aware of the fact that a considerable group of the attractions of the settlements is not exclusively formed by local decision-makers, and that only longer term programmes can lead to favourable changes in many cases. Nonetheless we think that responsible

development concepts that are specific, maybe concern exact target groups in the settlements and strive for long-term economic success can never neglect personal experiences, and the utilisation of them in a complex regional view.

Literature:

- BODDY, M. Linking Competitiveness and Cohesion. In BEGG, I. (ed) *Urban Competitiveness. Policies for Dynamic Cities*. Bristol: The Policy Press. 2002, pp. 33–52.
- CHESIRE, P. Cities in Competition: Articulating the Gains from Integration. In *Urban Studies*, 1999, Nr. 5–6., pp. 843–864.
- ENYEDI, G. A sikeres város. In *Tér és Társadalom*, 1997, 4, pp. 1–7.
- JENSEN-BUTLER, C. Competition Between Cities, Urban Performance and the Role of Urban Policy: a Theoretical Framework. In JENSEN-BUTLER, C; SHACHAR, A., WEESEP, J. VAN (eds.): *European Cities in Competition*. Aldershot-Brookfield. Avebury Publishing Company, 1997, pp. 3–42.
- KOLTAI, Z. A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. In *Területi Statisztika*, 2006, 3. pp. 240–254.
- KOLTAI, Z. Evaluation of Settlement Attractiveness in Hungary. In *Tradecraft Review*, Special Issue, 2008, pp. 67–74.
- LENGYEL, I. *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged: JATEPress, 2003.
- PALKOVITS, I. Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez. In *Tér és Társadalom*, 2000, Nr. 2–3. pp. 119–128.
- SZIRMAI, V., VÁRADI, Zs. A várostárségi társadalmak versenyképesség-felfogása. In SZIRMAI, V. (ed.) *A várostárségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2009, pp. 185–190.

Kontakt na autory příspěvku:

dr. Zoltán Koltai, Ph.D.

dr. Mónika Galambos-Tiszberger

Faculty of Adult Education and Human Resources Development

University of Pécs

H-7633 Pécs, Szántó K. J. str. 1/B,

e-mail: koltai.zoltan@feek.pte.hu

Porozumění etnicitě jako prevence rizikového chování

Helena SKARUPSKÁ

Understanding ethnicity to prevent risk behaviour

Abstract: This paper deals with the definition of ethnicity from an anthropological point of view, explains the process of ethnicity and identity, the relationship between ethnicity and social identity, the need to understand these processes working in the helping professions and highlights the risk behaviors associated with ethnicity and how to prevent them.

Key Words: Ethnicity, Identity, Risk behavior

Úvod

Etnicita – slovo, které je běžně používáno, ale rozumíme jeho významu? Umíme ho vysvětlit? A jak ho vysvětlovat – vysvětlovat ho z hlediska antropologie, sociologie, psychologie, pedagogiky, práva, politologie? Ve všech těchto vědách se s tímto pojmem pracuje a každá z těchto věd ho vnímá trochu odlišně. Protože je tento pojem odvozen od slova etnikum, což je termín antropologický, tak i slovo etnicita bude vymezováno především z hlediska antropologie, která k jeho vysvětlení je nejbližší.

Antropologie se etnicitou zabývá od svého počátku jako moderní věda, po celé 20. století se řeší společně s rasovou problematikou, ale poslední diskurz byl vyvolán prací Fredika Bartha v roce 1969 vydáním

sborníku *Ethnic Groups and Boundaries* (*Etnické skupiny a hranice*), kde Barth byl hlavním editorem a jeho úvodní esej se stala základem k odborné diskusi o etnicitě a identitě, která trvá až do současnosti.

Cílem tohoto příspěvku je srozumitelně a stručně seznámit čtenáře s teorií etnicity a poukázat na možnost rizikového chování jedinců, je-li jejich etnicita špatně chápána.

Co je to etnicita?

Na počátku pojednání o porozumění etnicitě je nutné si tento pojem nejdříve definovat, což není vůbec jednoduché, protože každý autor má snahu pojem definovat z jiného úhlu pohledu.

Hlavní editor *Encyklopedie antropologie* Jaroslav Malina (2011) pod heslem etnicita uvádí: „etnicita (z řeštiny: ethnos, „rod, kmen, pospolitost“) souhrn znaků (kulturní hodnoty, normy, případně jazyk aj.) charakterizující etnikum a odlišující je od jiných etnik. Prakticky ve všech společnostech jsou etnické odlišnosti spojeny s mocenskými a majetkovými rozdíly. Tyto rozdíly bývají zvláště výrazné tam, kde je etnická hranice podmíněna rasově.“ Zde je etnicita vysvětlována jako znak etnika, tedy základem je etnikum a etnicita je jeho znakem. Není zde naznačeno, že by mohlo jít o vztah k subjektu.

Norský sociální antropolog Thomas Hylland Eriksen (2012, s. 28–29) upozorňuje na to, že „termín etnicita odkazuje ke vztahům mezi skupinami, jejichž členové se považují za odlišné od členů ostatních skupin, přičemž je časté, že tyto skupiny zároveň zaujímají odlišné pozice v sociální hierarchii dané společnosti“. Tím přechází od znaku ke vztahu a etnicita se tak stává dynamickou a proměnlivou na rozdíl od znaku, který bývá konstantní. Etnicitu tento autor (2012, s. 37) definuje následovně: „Etnicita je aspekt sociálního vztahu mezi osobami, které se pokládají za zásadně odlišné od členů ostatních skupin, jejichž existenci si uvědomují a s nimiž vstupují do kontaktu.“ A dále ji doplňuje o definici Kevina Yelvingtona, publikovanou v článku *Ethnicity as practice?* v roce 1991 (s. 168): „Lze ji proto definovat také jako sociální identitu (založenou na kontrastu ke konkrétním ‚druhým‘) vymezenou metaforickým či fiktivním příbuzenstvím“.

Tohle vymezení etnicity vede k tomu, že etnicita je vnímána některými autory jako synonymum pro sociální či kolektivní identitu a jako vztah jedince k dalším jedincům ve skupině, se kterými mě pojí něco společného, čím se odlišujeme od ostatních. Etnicita je tedy subjektivní pocit jedince, že se cítí být členem skupiny na jedné straně, a na druhé straně ho skupina považuje za svého člena, čím dochází k objektivizaci vztahu. Vztah není jednosměrný – od jedince ke skupině, ale obousměrný – od jedince ke skupině a zároveň od skupiny k jedinci.

Etnicitu můžeme definovat jako vztah, který je vícesměrný, proměnlivý a dynamický. Etnicita se utváří v rámci skupiny, a proto se následně podíváme na etnickou skupinu.

Etnická skupina

Také definování pojmu etnická skupina není vůbec jednoduché. Začněme nejdříve pojmem etnikum, které je v *Encyklopedii antropologie* (2011) vymezeno jako „stabilní seskupení lidí, které se vyznačuje jednotností některých reálných příznaků, odrážející se ve společenském vědomí (nejen těchto lidí samých, ale i jejich sousedů) jako jednota historických osudů v rámci jednotného sociálního organismu nebo v souvislosti s ním. Sjednocujícími a poznávacími rysy mohou být: jazyk, náboženství, rasa aj., avšak v demografické praxi je určujícím znakem etnické sebeuvědomění, formálně vyjadřované ve vlastním názvu a reálně objektivizované v sociálních poměrech, politických akcích, kulturních preferencích, v ideologických deklaracích atd.“ Obecně tedy bývá etnikum definováno jako lidé stejné kultury v nejširším významu slova. Autor hesla, Jaroslav Malina, ovšem upozorňuje na skutečnost, že se etnikem musí cítit sama skupina, tedy že sama skupina se identifikuje jako odlišná od ostatních skupin a má touhu o prosazení se touto odlišností.

Velmi často bývá pojem etnikum zaměňován za pojem etnická menšina, která je v téže encyklopedii (2011) popsána jako „společenství občanů žijících na území daného státu, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí

o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.“ V tomto kontextu lze chápat etnikum a etnickou menšinu jako skupiny lidí, které mají blízko nebo jsou totožné s termíny národ, národnostní menšina tak, jak se jejich význam utvořil v rámci společenských věd v průběhu minulých století od osvícenství až po současnost.

Etnickou skupinu ve výše zmiňované *Encyklopedii antropologie* Jaroslav Malina (2011) definuje jako „historicky vzniklou skupinu lidí, kteří mají společný původ (mnohdy zakotvený již v rodové a kmenové společnosti [rod, kmen] v období prehistorie, protohistorie nebo starověku), rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu, tradice a obývají společné území. Na rozdíl od sociálních skupin jsou etnické skupiny stálé, unikátní a liší se vzájemně také antropologickým složením – příslušníci každé etnické skupiny náležejí zpravidla k určitým výrazným typům a rasám.“ S tímto vymezením nesouhlasí Thomas Hylland Eriksen, považuje toto vymezení za zastaralé a na základě svých výzkumů i výzkumů dalších antropologů dochází k závěru, že „etnické skupiny jsou z definice více či méně samostatné jednotky, které si ovšem uvědomují existenci členů jiných skupin, s nimiž jsou v kontaktu“ (2012, s. 33).

Etnickou skupinou je jakákoliv skupina vycházející z etnicity, kterou na základě kategorií lze takto považovat. Etnicita zde spočívá v rozlišování mezi „My“ a „Oni“, tedy toho, co nazýváme nejen etnicitou, ale také kolektivní nebo sociální identitou.

Schopnost vnímat jiné, druhé, tedy schopnost vnímat odlišnost, je dána spontánně, a někteří autoři hovoří o genetické predispozici tohoto jevu, protože ji můžeme vpozorovat i u malých dětí a dále i u našich blízkých příbuzných – primátů.

Na tento problém poukazuje sociolog Anthony Giddens v *Důsledcích modernity* (2003, s. 109 a 110), které vyšly v roce 1990, když říká: „Existuje silná psychologická potřeba nacházet jiné, kterým můžeme důvěřovat, ale institucionálně organizované osobní vztahy jsou ve srovnání s předmoderními sociálními situacemi omezené... Osobní vztahy, jejichž hlavním cílem je sociabilita, prodchnutá loajalitou a autenticitou, se stávají stejně tak součástí sociálních situací modernity jako

všeobsahující instituce časoprostorového rozpojení.“ Giddens zde poukazuje na změnu vztahů mezi lidmi, tak jak je přinesla moderní západní společnost 20. století. Tradiční, tzv. předmoderní společnosti byly čitelné, jedinec jako člen komunity byl s ostatními spjat úzkými vazbami, lidé byli do určité míry v rámci svého společenství na sobě závislí. Modernita přichází s odosobněním, rozvolněním těchto vztahů a tím i se složitějším hledáním sebe samého a sebe jako součástí celku – nějakého společenství. Hledání identity a tím i etnicity je obtížnější, ale na druhou stranu nabízí více možností, s kým se může jedinec ztotožňovat, k jakým skupinám se hlásí, kde se cítí být členem.

Jak bylo uvedeno výše, na tvorbě kolektivní identity se podílí vztah mezi „My“ a „Oni“. Jak se utváří my? Co všechno se podílí na tomto utváření? Eriksen (2007, s. 129) se snaží propojení mezi osobní a kolektivní identitou při jejím utváření vysvětlit následně: „Kolektivní identity musejí být věrohodně spojeny s osobní zkušeností dotyčných osob. Každý z nás selektuje a interpretuje události tak, aby pro něj nabyly určitého smyslu.“ Z této téze vyplývá, že naše vlastní vnímání členství v některé ze sociálních skupin, ať konkrétní či pomyslné, tedy to, že se s nějakou sociální skupinou ztotožňujeme, vychází z naší osobní konkrétní zkušenosti, z toho, jak naše vnímání vyhodnocuje jednotlivé konkrétní situace. Zkušenost nemusí být konkrétně prožita, do této zkušenosti se dostávají i sociální stereotypy a předsudky, které běžně v rámci přenosu kulturních vzorců přejímáme, bereme za tzv. „přirozené“, za danou „objektivní pravdu“ – že to tak je a vždy bylo.

V rámci vztahů mezi etnickými skupinami dochází k jevům, které se nazývají dichotomizace a komplementarita. Dichotomizace podle Eriksona (2012) vyjadřuje typ vztahu My/Oni, tedy vztah dvojčlenný a tím jednoznačný, hranice jsou pevně dané; kdežto komplementarita je typem vztahu My/Vy, tedy vztahu podmiňujícího, doplňujícího, případně vylučujícího. Má blíže k propustnosti, přiblížení, k překonávání hranic.

Jedinec a etnická skupina

Každý z nás není členem pouze jedné etnické skupiny. Většina z nás se ztotožňuje s několika etnickými skupinami najednou. To, ke které

etnické skupině se momentálně jedinec hlásí, záleží na tom, jak se právě vymezujeme k dalším skupinám, nebo na tom, jak nás jiní vymezují a kde nás oni vidí. Eriksen (2012, s. 64) k tomu říká: „Jednotlivec může mít řadu statusů a řadu možných identit, a to, kdy a jak se etnická identita stane tou nejvýznamější, zůstává empirickou otázkou.“ Z toho je vidět, jak je problém velmi široký a to je dáno tím, že každý z nás používá v rámci vlastní percepce ke klasifikaci různé znaky.

Jestli jsme v definování odmítli etnicitu jako souhrn znaků a považujeme ji za vztah, tak právě ten souhrn znaků je to, na základě čeho provádíme klasifikaci, třídění a řazení jedinců k jednotlivým etnickým skupinám. Znak ve formě daných symbolů je lehce identifikovaný a snadno klasifikovatelný, kdežto vztah je složitý a často i skrytý, proto špatně tříditelný. Mezi jasně rozpoznávané znaky patří jazyk – řeč, náboženství – ideologie, normy – hodnoty, oblékání, jídlo atd., ale také barva kůže, tvary očí, struktura vlasů, výška těla, délka končetin – tedy fyzické kategorie, které jsme od 17. století považovali za rasové či typové znaky.

Z toho vyplývá další otázka při utváření etnicity, a to nakolik je přihlášení se k určité skupině svobodnou volbou jedince, jeho vnitřním cítěním, a nakolik je dáno jeho vrozením. Nemáme zde na mysli jen biologické vrození, ale i sociální vrození.

První danost etnicity je dána pohlavím. Těžko může člověk, který se narodil jako žena, očekávat, že ho bude okolí vnímat jako muže, i když on sám se tak cítí a snaží se tak chovat. Jeho vnitřní identita se dostane do rozporu s percepcí okolí. Sám tento rozpor bývá velmi bolestivý a může vést u jedince až k tragickým koncům.

Podobně na tom jsou i lidé, kteří se odlišují od dané skupiny, jejímiž členy by se rádi stali, barvou pleti, přízvukem, oblékáním, stravou apod. Oni sami se chtějí stát členy, osobně a vnitřně se ztotožnili se skupinou, kterou si svobodně vybrali, ale skupina je nepřijme, neustále jim ukazuje, že jsou jiní, odlišní. Jejich etnicita je tak neustále nabourávána a můžeme zde mluvit i o krizi identity. Kdo tedy jsem, kam patřím, kým se cítím být a kým mne chce mít mé okolí?

Ještě větší problém vyvstává, kdy se jedinec cítí být členem skupiny, skupina ho jako svého člena také vnímá, ale další skupiny tohoto

jedinice právě kvůli barvě pleti, jazyku, náboženství odmítají za příslušníka skupiny uznat a dávají mu najevo, že tam nepatří, že ho řadí do jiné nebo jiných skupin, které ovšem tento jedinec za své neuznává.

Etnicita není vázaná jen na pohlaví či rasovou nebo typovou příslušnost, ale také na příslušnost sociální. Velmi často se totiž etnické skupiny propojují se sociálními třídami či vrstvami. Nemůžeme říci, že etnická skupina je zároveň sociální třídou, ale sociální třídy jsou často tvořeny etnickými skupinami. Fredrik Barth (1969, s. 10) dochází k závěru, že „etnické rozdíly nejsou závislé na absenci sociální interakce a přijetí, ale spíše naopak se velmi často stávají základem, na němž jsou všeobjímající sociální systémy postaveny. Interakce v takovém sociálním systému nevede k jejich likvidaci prostřednictvím změny a akulturace, kulturní rozdíly mohou přetrvávat přes mezietnické kontakty a vzájemné závislosti.“ Tím dochází k závěru, že na problém etnicity jako jedné z forem identity je nejlépe nahlížet jako na druh politiky. Etnicita tak má politický charakter a velká část autorů ji považují za základ politiky, protože se podle nich začíná výrazně rozvíjet v těch okamžicích, kdy dochází k přerozdělování zdrojů a některé skupiny se tímto přerozdělováním cítí být ohroženy.

Politický problém etnicity je dán tím, že ve většině společností je sociální status dán etnický. I když žijeme v multietnických společnostech, dochází zde k tomu, že ne všechna etnika se mohou rovnoměrně a spravedlivě podílet na politické moci.

Etnicita a rizikové chování

Právě výše uvedené situace mohou vést k rizikovému chování jedince či celých skupin. Základem pro rizikové chování je nálepkování jedince pro jeho etnicitu či celé etnické skupiny. K nálepkování dochází na základě našeho vnímání, kdy pro pochopení světa, ve kterém žijeme, si tento svět zjednodušujeme a přiřazujeme do různých kategorií. U kategorizování etnik máme tendenci těchto etnickým skupinám přiřazovat určité vlastnosti. Veškeré výzkumy, které se věnovaly specifickým vlastnostem členů etnik či národů nepotvrdily žádnou specifickou národní – etnickou vlastnost. Charakteristika etnik je daná

stereotypním vnímáním nás druhých kultury té které etnické skupiny. Např. v našem prostoru vnímáme stereotypně příslušníka romského etnika jako člověka, který nechce pracovat a chce pouze žít z dávek, a pokud si tento člověk hledá práci, máme tendenci mu nevěřit, brát to jako záminku pro další život na dávkách. Dalším stereotypním posuzováním je charakteristika vietnamského etnika, které vnímáme jako schopné obchodníky s méně kvalitním, ale dostupným zbožím, ale již máme problém přijmout člena této etnické skupiny na pozici např. státního úředníka.

Právě tím, že jsme provedli třídění, kdy jsme si jednotlivé skupiny označili názvem a přiřadili k nim charakteristiku – vlastnosti, očekávané chování, specifické znaky kultury jako je jazyk, náboženství, hodnoty a normy –, tak provádíme nálepkování tím, že potom člověku přiřadíme tuhle nálepku etnika bez ohledu na to, zda on sám se cítí být členem této skupiny, či zda naše očekávání – náš stereotyp vnímání odpovídá skutečnosti.

Přiřazení k etniku provádíme na základě vnějších znaků jako zjev (rasová, typová klasifikace), jazyk, oblečení, náboženství.

Pokud jedinec má zjev odpovídající jinému etniku, než je většinová společnost, dostává se do tíživé situace, kdy se chce asimilovat, ale zbytek společnosti ho odmítá. Tím se dostává na okraj společnosti a on se zde může spojit s ostatními outsidersy a může vytvářet skupiny, které začnou vystupovat proti většině, jež začne uplatňovat svá politická práva.

To vede k tomu, že si společnost vlastně sama vytváří skupiny, které začnou uplatňovat některý z –ismů, jež mohou začít ohrožovat rovnováhu sil a vytvářet napětí, které může přerůst až do násilných konfliktů.

Velmi citlivá je otázka etnicity a sociální identity u mladistvých, kteří si teprve své místo ve společnosti hledají, vytvářejí své specifické skupiny, které mají svůj jazyk, své hodnoty, svoji kulturu. Někde o takovýchto skupinách hovoříme jako o subkultuře v rámci celého společenství. I tyto skupiny můžeme dle Eriksenovy kategorizace považovat za etnické skupiny a i zde platí teorie nálepkování, která může vést k rizikovému chování. Tedy nikoli sympatie či vlastní členství k některé skupině, ale nálepka člena a očekávaného chování druhými mohou mladistvého přivést k závadnému jednání.

Závěr

Porozumět etnicitě není jednoduché. Toto krátké pojednání se snažilo vysvětlit alespoň základní pojmy a přispět tak k pochopení některých parametrů etnicity. Bohužel, sociální antropologie a s ní etnicita jako jedno z hlavních témat jejího zkoumání, byla v českém prostoru dlouho opomíjena. Česká společnost byla dlouhou dobu uzavřenou společností, která si rozdílené etnicity nepřipouštěla, a proto se také do probíhajícího diskurzu o etnicitě, případně o identitě výrazně nezapojovala.

Současná situace se ovšem mění, česká společnost je již přes dvacet let společností otevřenou, do které vstupují lidé různých etnických skupin a nové etnické skupiny se zde utvářejí. Proto porozumět etnicitě, sociální či kolektivní identitě je velmi důležité, protože jen znalý pracovník v pomáhajících profesích tak může předejít spoustě nedorozumění, nepochopení či konfliktů. Lze tak z nevědomosti zabránit rizikovému chování jedinců či celých skupin.

Celé pojednání si dovolím zakončit slovy T. H. Eriksena (2012, s. 263), která vystihují současnou situaci v lidské společnosti: „Ačkoli se lidé díky modernizaci stávají v jistém smyslu stále podobnějšími, stávají se zároveň odlišnějšími, přičemž jedním z hlavních vyjádření této rozmanitosti je právě etnicita. Etnicita činí kulturní odlišnosti srovnatelnými a předpokládá tedy společný jazyk k diskusi těchto odlišností.“

Literatura:

- BARTH, F. *Ethnic groups and Boundaries. The Social organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company, 1969.
- ERIKSEN, T. H. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-925-2
- ERIKSEN, T. H. *Etnicita a nacionalismu. Antropologické perspektivy*. Praha: Slon, 2012. ISBN 978-80-7419-053-7
- GIDDENS, A. *Důsledky modernity*. Praha: Slon, 2003. ISBN 80-86429-15-6
- MALINA et al. *Encyklopedie antropologie*. Brno: Cerm, 2011. ISBN 978-80-7204-694-2
- YELVINGTON, K. Ethnicity as practice. A Comment on Bentley. In *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 33, Issue 01, January 1991, pp. 158–168. Cambridge Journals.

Kontakt na autorku příspěvku:

PhDr. Helena Skarupská, Ph.D.
Ústav pedagogických věd
Fakulta humanitních studií
Univerzita Tomáše Bati
nám. T. G. Masaryka 1279
760 01 Zlín
skarupska@fhs.utb.cz

Ukrajinský historický narativ v období Juščenkovy a Janukovyčovy historické politiky

Jiří ŠVEC

Ukrainian historical narrative in the period of Yushchenko's and Yanukovych's historical policy

Abstract: The emergence of independent Ukraine in 1991 launched the need to create a new conception of Ukrainian history. The basic features of this „nationalized“ historical narrative is formed already in the first half of the 1990s. The fragile consensus in the field of Ukrainian historical memory did not last long and 2004 brought new controversies on sensitive issues of Ukrainian past. Historical policy of the last decade associated with President Yushchenko and Yanukovych is the central theme of the article, as well as a reflection of this policy in the official canon of Ukrainian history. Any modifications to the Ukrainian narrative will also be monitored on the basis of the analysis of new history textbooks.

Key words: Yushchenko, Yanukovych, Ukraine, history, narrative

Úvod

Způsob vytváření ukrajinského historického narativu v nezávislé Ukrajině zejména v posledních deseti letech odráží známou tezi, že historie je příliš důležitá, než aby byla svěřena historikům. V následujícím příspěvku je proto věnována pozornost historické politice prezidentů

Viktora Juščenka a Viktora Janukovyče, tématům, s kterými tato politika pracovala, a proměně ukrajinského historického narativu.

Ukrajinským historickým narativem se zde rozumí příběh, který je možné využít k legitimizaci národního společenství, příběh, pomocí kterého je možné upravovat obraz minulosti a orientovat se v současnosti. Historickou politikou je míněna cílená a vědomá aktivita politické moci, směřující k tomu, aby se ve společnosti ustálila určitá vize minulosti.⁴² Tato politika se v období úřadování prezidentů Juščenka a Janukovyče realizovala širokou škálou prostředků, které zdaleka nezahrnují jen odborné historické texty, případně prezentace minulosti v médiích. Ve sledovaném období byla zakládána nová muzea, budovaly se památníky, organizovaly se pamětní akce, kýžené interpretace minulosti byly upravovány zvláštními zákony, ukrajinská minulost se stala nástrojem domácího politického boje i předmětem sporů se sousedními státy.

Do rozsáhlého pole působnosti historické politiky nepochybně spadají i učebnice dějepisu, jakožto významný nástroj formování identity a obrazu národní minulosti. Právě jim je v následujícím textu věnována zvláštní pozornost.

„Nacionalizace“ historie na Ukrajině

Devadesátá léta minulého století přinesla do končin východní Evropy převratné změny. Na politické mapě se objevily nové státní útvary a Ukrajina, jeden z nově vzniklých nástupnických států, vstoupila v této nové, „postkoloniální“ době na nelehkou cestu národní a politické emancipace. To s sebou přineslo i zlom v oblasti historického myšlení. Ukrajinská historiografie byla postavena před úkol vytvořit či „nalézt“ historii svého mladého státu. Ukrajinští historici a další autoři začali analogicky k osamostatnění svého státu „osamostatňovat“ i své dějiny, hledat vlastní „linii vývoje“, konstruovat nové dějiny, uspokojující nové potřeby veřejnosti.

⁴² STOBIECKI, R. Historici a historická politika. In *Dějiny-teorie-kritika*, 2007, roč. 4, č. 1., s. 27.

Revize sovětského narativu se začala uskutečňovat už koncem osmdesátých let a po vzniku nezávislé Ukrajiny v roce 1991 vyústila v novou „nacionalizovanou“ variantu ukrajinské historie, jejíž základní rysy se zformovaly už v první polovině devadesátých let, částečně pod vlivem historiografie ukrajinské diaspory. Nový oficiální kánon ukrajinské historie tehdy vstoupil do učebnic, projevil se v nové historiografické produkci a byl podporován a využíván politickou mocí za prezidentů Leonida Kravčuka i Leonida Kučmy. Oba dva k těmto otázkám ovšem přistupovali spíše pragmaticky a vyhýbali se možným kontroverzím. Dominance nacionálního (ukrajnofilského, patriotického) narativu byla umožněna konsenzem vládnoucích elit Ukrajiny o potřebě takového historického vyprávění, které by posilovalo národní identitu a nově nabytou státní suverenitu. Rozsáhlou podporu tomuto pojetí nového narativu zajistila kulturní a intelektuální elita národnědemokratické orientace, dominující především na západní a v centrální Ukrajině.⁴³

S posílením „nacionalizované“ historiografie (především po nástupu Viktora Juščenka) se začínají množit pokusy o její překonání. Kritici poukazují na teleologičnost a determinismus „nacionalizovaného“ narativu (historie nevyhnutelně směřuje k danému cíli – zformování národa a státu), na jeho esencialismus (národ je chápán takřka transcendentně) a především etnocentrismus. Charakteristickou pro tento přístup je absolutizace kontinuity v historii národa a vytváření přímé vývojové linie sahající až k autochtonním kmenům na území současné Ukrajiny a následně zahrnující Kyjevskou Rus jako etnicky konsolidovaný ukrajinský stát, dále haličsko-volyňské knížectví, polsko-litevský stát a kozáckou epochu. Od ní pak linie vývoje dospěje až k „národním obrozením“ a prvním pokusům o obnovení státnosti na začátku 20. století s vyvrcholením v roce 1991. „Nacionalizovaná“ historie v této podobě představuje podle kritiků návrat k standardním interpretačním schémátům konce 19. a začátku 20. století, což se projevuje v posledních dvaceti letech mimo jiné častým dovoláváním se klasika ukrajinské historiografie Mychajla Hruševského.⁴⁴

⁴³ KUZIO, T. National identity and history writing in Ukraine. In *Nationalities Papers*, 2006, Vol.34(4), p.407–427. 2006, roč. 34, č. 4., s. 408, 411

⁴⁴ KAS'JANOV, G.V., MILLER, A. I. *Rossija - Ukraina: kak pišetsja istorija: dialogi*,

Pro potřeby tohoto příspěvku můžeme vymezit několik historických témat, které tvoří významné body vyprávěcí struktury ukrajinských dějin a o jejichž interpretaci se vedou největší spory. Právě na nich je možné sledovat proměny ukrajinského narativu. Patří mezi ně otázka nejstarších kořenů ukrajinského národa (spory kolem tzv. tripolské kultury), počátek a etnická charakteristika Kyjevské Rusi, kozácká éra a povstání Bohdana Chmelnyckého, „národní obrození“ v 19. století, hladomor let 1932–1933, druhá světová válka a činnost OUN-UPA (Organizace ukrajinských nacionalistů, Ukrajinská povstalecká armáda).

Historická politika Juščenka a Janukovyče

Situace na poli historické politiky a dosavadní křehký konsenzus se výrazně proměnily s nástupem Viktora Juščenka do prezidentského úřadu po tzv. oranžové revoluci v roce 2004. Nový prezident opustil kompromisní a pragmatický postoj svých předchůdců a přešel k aktivní historické politice, díky níž se ukrajinská minulost stala znovu ožehavým tématem celospolečenské diskuse. Už během prezidentské předvolební kampaně a v bouřlivých dnech ukrajinské revoluce se projevovaly základní rysy budoucí Juščenkovy historické politiky. Za účelem posílení jednoty a sounáležitosti etnicky chápaného ukrajinského národa Juščenko mobilizoval historickou paměť pomocí odkazů na utrpení a tragédie, které ukrajinský národ postihly, na jeho hrdiny a slavné okamžiky. Tato rétorika, využívaná často účelově proti politickým oponentům, stvořila brzo obraz Juščenka jako „ukrajinského nacionalisty“, obraz, který aktivně spoluvytvářela i jeho politická konkurence.⁴⁵

Juščenkova ambice stvořit kulturně homogenní ukrajinský národ podle hesla „jedna církev, jeden jazyk, jedna historie“ měla naopak za následek hlubokou polarizaci ukrajinské společnosti, kontinuální „válku paměti“ a všeobecné rozšíření mýtu o „dvou Ukrajinách“, tedy

lekcii, stat'ji. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2011., s. 47–49.

⁴⁵ HRYCAK, J. *Strasti za nacionalizmom: stara istorija na novyj lad: eseji.* Kyjiv: Krytyka, 2011., s. 270; KAS'JANOV, ref. 3, s. 41.

o domnělém zásadním rozporu „proevropského“ západu Ukrajiny a „proruského“ východu.⁴⁶ Nejvýraznějšího úspěchu Juščenkova historická politika dosáhla v konstituování a rozsáhlé propagaci dvou nových symbolických „míst paměti“ Ukrajinců, kterými se stal jednak hladomor let 1932–1933 chápaný jako genocida Ukrajinců a jednak činnost OUN-UPA rehabilitovaná v rámci obecné revize pohledu na druhou světovou válku. Takovéto interpretace citlivých otázek minulosti se rozhodně nesetkaly na Ukrajině se všeobecným přijetím a staly se záhy zdrojem konfliktů (na domácí půdě i ve vztazích s Ruskem) a nástrojem vnitropolitického boje.⁴⁷

Téma hladomoru na Ukrajině třicátých let dalece přesáhlo oblast odborné diskuse a odrazilo se v ukrajinském zákonodárství, v zahraniční politice, v budování památníků, vzpomínkových akcích apod. Odborná pojednání problému se často vyčerpávala otázkou, zda šlo či nešlo o uměle vyvolaný hlad namířený primárně proti ukrajinskému obyvatelstvu, tedy o genocidu. Juščenko se soustavně snažil o uznání hladomoru 1932–1933 jako genocidy Ukrajinců ze strany mezinárodního společenství, v roce 2006 byla tato interpretace na Ukrajině potvrzena formou zákona, včetně odsouzení případného „popíračství“.⁴⁸

Protějškem k „hladomoru/genocidě“ jako symbolu utrpení Ukrajinců a jejich tragických dějin se stalo nové vyzdvižení činnosti ukrajinských nacionalistů za druhé světové války, představující naopak heroický okamžik v dějinách ukrajinského boje za nezávislost a vlastní stát. V roce 2005 se v souvislosti s výročím konce druhé světové války rozproudila debata o adekvátnosti podání této války v ukrajinských učebnicích dějepisu. Nesouhlas vyvolávalo zejména nahrazení tradičního názvu „velká vlastenecká válka“ široce užívaným „druhá světová“, nová interpretace OUN-UPA a zejména pojetí Ukrajiny především jako oběti konfliktu dvou totalitních režimů. To vše byly změny nepřijatelné pro zastánce tradičního sovětského narativu. Juščenkova historická politika vyvrcholila posmrtným udělením titulu Hrdina Ukrajiny

⁴⁶ HRYCAK, J., ref. 4, s. 270–271; PORTNOV, A. *Upražnenija s istorijej po ukrainski*. Moskva: OGI : Polit.ru : Memorial, 2010, s. 69.

⁴⁷ KAS'JANOV, G. V., ref. 3, s. 42.

⁴⁸ PORTNOV, A., ref. 5, s. 84–85.

Romanu Šuchevyčovi (2007) a Stepanu Banderovi (2010), dvěma hlavním válečným vůdčím ukrajinských nacionalistů. Tento akt definitivně rozpoltil veřejné mínění a konflikt dvou historických pamětí v rámci ukrajinské společnosti probíhá s neztěmenou intenzitou dodnes.⁴⁹

Zvolení Viktora Janukovyče ukrajinským prezidentem v roce 2010 přineslo podstatnou změnu mimo jiné i v dosavadní historické politice. Vůbec poprvé se do čela státu dostal představitel regionální elity doněcké oblasti, jejíž postoj k „proukrajinské“ historické politice posledních tří prezidentů byl odmítavý či přinejlepším nevyhraněný. Analytici uvádějí několik základních oblastí, ve kterých Janukovyč „obrátil kormidlo“ historické politiky. Především došlo k oživení sovětského narativu. Janukovyč odmítl tezi o hladomoru jako genocidě ukrajinského národa a přiklonil se k ruské interpretaci, podle které hladomor zasáhl i další sovětské národy. Dále začala být do určité míry rehabilitována sovětská éra, zdůrazňovány její pozitivní rysy, znovu se vrátila tradiční interpretace „velké vlastenecké“ války jako společného vítězství nad fašismem (na oslavách vítězství se mohla opět objevit rudá sovětská vlajka), naopak tomu Stalinovy zločiny začaly být marginalizovány, dokonce se objevily známky návratu Stalinova kultu. Podobně i postoj k ukrajinským nacionalistům a jejich činnosti za války se vrátil k tradičnímu nařčení z kolaborace s nacisty. Marginalizace se z pochopitelných důvodů dočkala i oranžová revoluce roku 2004, chápána jako americké spiknutí, s Juščenkem coby nasazenou loutkou.⁵⁰ Obrat ve vzdělávací politice Janukovyčovy éry zosobňoval ministr školství Dmytro Tabachnyk (2010–2012), jehož autoritativní zásahy do podoby ukrajinských učebnic dějepisu vyvolaly četné kontroverze.

Ukrajinský narativ a učebnice dějepisu

Posilování konfrontační historické politiky v období Juščenkova úřadování a rostoucí napětí mezi různými podobami ukrajinské historické

⁴⁹ HRYCAK, J., ref. 4, s. 270; KAS'JANOV, ref. 3, s. 42–43.

⁵⁰ KUZIO, T. Competing National Identities And Democratization In Ukraine: The Fifth And Sixth Cycles In Post-Soviet Ukrainian. *Acta Slavica Iaponica*. 2013, č. 33, s. 31–34.

paměti vedly k pokusům odborné veřejnosti tomuto vývoji čelit a revidovat kanonickou podobu ukrajinského narativu.⁵¹ Zvláštní pozornost začala být věnována učebnicím dějepisu, jakožto významnému faktoru v konstruování ukrajinské identity. Kritizovány byly etnocentrické stereotypy v učebnicích, obraz „Druhého“ a xenofobie. Ačkoli byl v této oblasti konstatován jistý posun k lepšímu oproti devadesátým letům,⁵² nadále se zdůrazňovala nutnost opustit koncepci ukrajinských dějin zaměřenou na etnický chápání národ a spíše kultivovat myšlenku politického národa, která by umožnila zahrnout do společných dějin i národnostní menšiny Ukrajiny. Níže rozebíraný vzorek učebnic mimo jiné nabízí odpověď na otázku, do jaké míry se tento záměr podařilo prosadit.

Pro posouzení změn v ukrajinském narativu bylo vybráno deset učebnic dějepisu vydaných v rozmezí let 2004–2012. Ve všech případech jde o syntetizující práce z ukrajinských dějin od nejstarších dob po současnost určené pro studenty středních a vysokých škol. Svým rokem vydání rovnou měrou zastupují období před a po roce 2010.⁵³ Na základě srovnání vybraných témat ukrajinské historie si lze udělat obrázek o podobě a vývoji ukrajinského narativu ve sledovaném období.

Pro „nacionalizovanou“ ukrajinskou historii je charakteristické kladení národních počátků do co možná nejstarších dob. Výrazem těchto tendencí jsou spory kolem tzv. tripolské kultury, eneolitické zemědělské civilizace, často chápány jako první vystoupení „Prauukrajinců“ na scéně dějin. O rostoucí popularitu Tripolců se zasloužil i Viktor Juščenko, pod jehož patronátem vzniklo několik muzeí věnovaných jejich kultuře.⁵⁴ Tripolská „praukrajinská“ kultura si nakonec našla cestu i do učebnic dějepisu, navzdory skeptickým prohlášením odborníků.⁵⁵ V našem

⁵¹ Viz například *Istoryčna osvita v polikulturnomu suspilstvi: vyklyky ta perspektyvy dlja Ukrajiny materialy mižnarodnoho kruhloho stolu Kyjiv, 14 lypnja 2010 r.* B. m.: Instytut istoriji Ukrajiny NAN Ukrajiny, 2011.

⁵² Tamtéž, s. 47.

⁵³ Všechny uvedené učebnice jsou přístupné online na adrese <http://pidruchniki.ws/istoriya>

⁵⁴ PORTNOV, A., ref. 5, s. 90.

⁵⁵ Viz například OLIJNYK, J. (ed.). *Novitni mify ta falšyvyky pro pochodžennja*

vzorku učebnic je tripolská kultura více či méně podrobně zmiňována jako důležitá civilizace na území dnešní Ukrajiny. Její „genealogický“ vztah k ukrajinskému národu je pojmán spíše střízlivě. Nejdále jde v tomto směru M. Jurij,⁵⁶ který souhlasí s hypotézou, že jde o předky Ukrajinců. Podobné stanovisko zastává Lazarovyč, který zdůrazňuje podobnost tripolské a ukrajinské kultury (například obydlí Tripolců mu připomíná ukrajinské selské stavení 19. století).⁵⁷ Levycká považuje tripolskou kulturu za dílo balto-bělorusko-ukrajinské etnické jednoty.⁵⁸

Jisté překvapení přináší pojetí dalšího významného historického období – kyjevského státu. V devadesátých letech v ukrajinské historiografii dominovala polemika s tradičním sovětským vnímáním Kyjevské Rusi jako kolébky tří bratrských východoslovanských národů a v mnohém se navazovalo na koncepci Mychajla Hruševského, který Kyjevskou Rus pokládal za ukrajinský stát, který nemá žádný vztah k historii Velkorusů. V učebnicích dějepisu byl kyjevský stát prezentován jako slavná etapa výlučně ukrajinské historie a státnosti.⁵⁹ Naproti tomu v našem vzorku novějších učebnic je patrný návrat k sovětské koncepci „starororuské národnosti“, která údajně vytvořila první východoslovanský stát a teprve až později se štěpí na tři budoucí východoslovanské národy.⁶⁰ V líčení počátků Kyjevské Rusi přetrvává

ukrajinciv. Kyjiv: Tempora, 2008.

⁵⁶ JURIJ, M. F. *Istoriya Ukrajiny. Biblioteka ukrajinskykh pidručnykiv* [online]. 2010 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: http://pidruchniki.ws/1053102351633/istoriya/plemena_rannih_zemlerobiv_skotariv#480

⁵⁷ LAZAROVYČ, M. V. *Istoriya Ukrajiny. Biblioteka ukrajinskykh pidručnykiv* [online]. 2008 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: <http://pidruchniki.ws/13761025/istoriya/neolit#867>

⁵⁸ LEVYCKA, N. M., *Istoriya Ukrajiny. Biblioteka ukrajinskykh pidručnykiv* [online]. 2011 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: http://pidruchniki.ws/15540422/istoriya/pizniy_paleolit

⁵⁹ JILGE, W. Nationale Geschichtsbilder in ukrainischen Geschichtslehrbüchern. Am Beispiel der Darstellung der Kiever Rus'. *OSTEUROPA -STUTTGART- DEUTSCHE VERLAGS ANSTALT*-. 2000, Jhrg. 50, s. 1233–1253.

⁶⁰ Výjimku tvoří A. Melnyk a M. Pasičnyk, kteří nadále zdůrazňují ukrajinský charakter Kyjevské Rusi. MELNYK, A. *Istoriya Ukrajiny. Biblioteka ukrajinskykh pidručnykiv* [online]. 2008 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: <http://pidruchniki>.

antinormanistický přístup, který se prosadil v sovětských časech a do současného ukrajinského narativu dobře zapadl pro svůj důraz na „domácí“ původ kyjevské státnosti a upozadění role Normanů a Chazarů. Opětovné vzkříšení staroruské národnosti se v některých učebnicích dostává do rozporu s pojetím tripolské kultury, u níž je vazba na ukrajinský národ paradoxně silnější než u Kyjevské Rusi.⁶¹

Vedle Kyjevské Rusi je tradičním centrem ukrajinského historického narativu kozácká éra 17. století a zejména doba Bohdana Chmelnyckého. Jeho protipolské povstání a následný vznik kozáckého hetmanátu vstoupily do ukrajinského narativu jako národně osvobozenická válka a počátek ukrajinské státnosti. V této obecně přijaté interpretaci zůstává nejednoznačným pouze hodnocení Chmelnyckého podílu na připojení levobřežní Ukrajiny k Rusku. Zatímco Chmelnycký byl oslavován i v sovětském narativu, hodnocení jiného významného představitele „ukrajinské“ státnosti, Ivana Mazepy, se radikálně proměnilo. Od naprostého antihrdiny a zrádce (sovětský narativ) po bojovníka za nezávislost Ukrajiny. V této druhé, kladné roli Mazepa vstoupil do ukrajinských učebnic a jeho obraz se v tomto směru ustálil.⁶²

Historická politika prezidentů Juščenka a Janukovyče se pochopitelně nejvýrazněji promítla do hodnocení událostí ukrajinských dějin 20. století. Juščenkovo enormní úsilí prosadit interpretaci hladomoru let 1932–1933 jako genocidy ukrajinského národa se zřetelně promítá v učebnicích let 2004–2009. Mluví se v nich buď přímo o genocidě, nebo o naplánovaném zločinu proti ukrajinskému národu. Naopak v novějších učebnicích se projevují změny v historické politice za Viktora Janukovyče. Hladomor rozhodně není bagatelizován, ale odhad počtu obětí se snižuje (zhruba na tři miliony, oproti dřívějším osmi a více milionům) a explicitní zmínky o hladomoru jako genocidě Ukrajinců chybí.⁶³

ws/14170120/istoriya/vitoki_ukrayinskogo_narodu#818

⁶¹ LEVYCKA, N. M., ref. 17.

⁶² Například V. Harin ho ale líčí jako „rozporuplnou osobnost“. HARIN, V. B. *Istoriya Ukrajiny. Biblioteka ukrajinskykh pidručnykiv* [online]. 2012 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: http://pidruchniki.ws/11751012/istoriya/getman_samoylovich#4412

⁶³ V. Svitlyčna ovšem srovnává hladomor s genocidami alespoň co do počtu obětí

Jistý posun v interpretaci je patrný také u činnosti OUN-UPA v druhé světové válce. V novějších učebnicích (po roce 2010) je méně zdůrazňována konfrontace UPA se sovětským režimem a naopak je kladen větší důraz na vzájemnou spolupráci v boji proti hitlerovskému Německu a na podíl ukrajinských vojenských sil na konečném vítězství.

Závěr

Na příkladu současné Ukrajiny můžeme sledovat, jak významnou roli hraje historický narativ a jeho legitimační funkce ve společnosti, která si je vědoma křehkosti své společné identity. Vědomí různorodosti národnostní, jazykové, konfesní atd. vede ke snaze vytvořit dostatečně přesvědčivé a silné historické vyprávění, které by tuto křehkost dokázalo překlenout (případně ji popřít, vytěsnit). Nacionalizovaný narativ, který se zformuloval v devadesátých letech a byl dále posílen za V. Juščenka, tuto úlohu nesplnil a vedl ke konfliktu mezi různými podobami historické paměti. Vleklé spory o interpretaci minulosti, trvající i po výměně na prezidentském postu v roce 2010, zabránily pokusům o skutečně důkladnou revizi dosud dominantního narativu.

Zkoumaný vzorek učebnic svědčí o tom, že přes dílčí korekce, škrty či posuny v interpretaci, způsobené zmiňovanými změnami v historické politice, zůstávají nadále v platnosti základní rysy etnocentricky chápaných dějin ukrajinského národa. Snaha o změnu akcentu směrem k politickému ukrajinskému národu a tedy o vytvoření nové ukrajinské identity stojící na odlišných základech se zatím prosazuje jen obtížně.

a V. Lytvyn zdůrazňuje, že hladomor byl uměle vyvolán. SVITLYČNA, V. V. *Istoriya Ukrainy. Biblioteka ukrajinskych pidručnykiv* [online]. 2012 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: http://pidruchniki.ws/1541021844775/istoriya/kolektivizatsiya_ukrayinskogo_sela#841; LYTVYN, V. M. *Istoriya Ukrainy. Biblioteka ukrajinskych pidručnykiv* [online]. 2011 [vid. 28. duben 2014]. Dostupné z: http://pidruchniki.ws/13470711/istoriya/tragediya_shtuchnogo_golodomoru_1932-1933#147

Literatura:

- HRYCAK, J. *Strasti za nacionalizmom: stara istorija na novyj lad: eseji*. Kyjiv: Krytyka, 2011.
- Istoryčna osvita v polikulturnomu suspilstvi: vyklyky ta perspektyvy dlja Ukrajiny materialy mižnarodnoho kruhloho stolu Kyjiv, 14 lypnja 2010 r.* B. m.: Instytut istoriji Ukrajiny NAN Ukrajiny, 2011.
- JILGE, W. Nationale Geschichtsbilder in ukrainischen Geschichtslehrbüchern. Am Beispiel der Darstellung der Kiever Rus'. *OSTEUROPA -STUTTGART- DEUTSCHE VERLAGS ANSTALT*. 2000, roč. 50, s. 1233–1253.
- KAS'JANOV, G. V., MILLER, A. I. *Rossija – Ukraina: kak pišetsja istorija: dialogi, lekcii, stat'ji*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2011.
- KUZIO, T. Competing National Identities And Democratization In Ukraine: The Fifth And Sixth Cycles In Post-Soviet Ukranian. *Acta Slavica Iaponica*. 2013, č. 33, s. 27–46.
- KUZIO, T. National identity and history writing in Ukraine. *Nationalities Papers*, 2006, Vol. 34(4), p. 407–427, 2006, roč. 34, č. 4, s. 407–427.
- OLIJNYK, Julija (ed.) *Novitni mify ta falšyvyky pro pochodžennja ukrajinciv*. Kyjiv: Tempora, 2008.
- PORTNOV, A. *Upražnenija s istorijej po ukrainski*. Moskva: OGI : Polit.ru: Memorial, 2010.
- STOBIECKI, R. Historici a historická politika. *Dějiny-teorie-kritika*, 2007, roč. 4, č. 1, s. 27–41.

Učebnice:

- HARIN, V., KIPCAR, I., KONDRATENKO, O.. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Centr učbovoji literatury, 2012.
- JURIJ, M. F. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Kondor, 2010.
- KORMYČ, L., BAHAC'KYJ, V. *Istorija Ukrajiny vid najdavnišych časiv i do XXI ctolittja*. Charkiv: Odissej, 2004.
- KOROL', V. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Akademiya, 2008.
- LAZAROVYČ, M. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Znannja, 2008.
- LEVYC'KA, N. *Istorija Ukrajiny. Ukrajina v sviti: istorija i sučasniť*. Kyjiv: Kondor, 2011.
- MELNYK, A. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Centr učbovoji literatury, 2008.
- PASIČNYK, M. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Znannja, 2005.
- SVITLYČNA, V. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Karavela, 2012.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Jiří Švec

Havlišova 1

612 00

Brno

e-mail: jsvec2@seznam.cz, 75348@mail.muni.cz

Poznámky

